VIGILIA

2018/4

GÖRFÖL TIBOR: **A vég közelsége. A húsvét rejtettsége és egysége**

Mándy Iván emlékezete

RÓNAY LÁSZLÓ: **Mándy Ivánt keressük**

HÓZSA ÉVA: **Újabb körültekintés Mándy Iván „novellaboltjában"**

FODOR PÉTER: **Név, emlékezet, futball Mándy Iván szövegeiben**

GYÖRFFY MIKLÓS: **Széljegyzetek Mándy Iván kései novelláihoz**

Mándy Iván 1946-os és 1947-es levelei Rába Györgynek

Hegedűs Gyöngyi, Markó Béla és Takács Zsuzsa versei

Julien Green és Patak Márta prózája

Beszélgetés Takács Zsuzsával

LUKÁCS LÁSZLÓ: Felragyog a sötét 241
GÖRFÖL TIBOR: A vég közelsége. A húsvét rejtettsége és egysége 242

MÁNDY IVÁN EMLÉKEZETE

RÓNAY LÁSZLÓ: Mándy Ivánt keressük 247
HÓZSA ÉVA: Újabb körültekintés Mándy Iván „novellaboltjában” 254
FODOR PÉTER: Név, emlékezet, futball Mándy Iván szövegeiben 261
GYÖRFFY MIKLÓS: A pálya végén. Széljegyzetek Mándy Iván kései novelláihoz 269

SZÉP/ÍRÁS

MARKÓ BÉLA: Emmausz után *(vers)* 275
PATAK MÁRTA: Két pillanatkép *(novella)* 276
HEGEDŰS GYÖNGYI: ráfelelő ének; bizonyos kor *(versek)* 280
EGRESSY ZOLTÁN: Minden reggel; A nimfa hajnala *(versek)* 281
FILIP TAMÁS: Az ígéret vize; „Legkedvesebb költőim”; Mindjárt kész *(versek)* 282
JULIEN GREEN: A Notre-Dame-ban *(Ádám Péter és Kiss Kornélia fordítása)* 284
TAKÁCS ZSUZSA: A szakadék szélén; Kimenetel *(versek)* 286

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

SZALAGYI CSILLA: Takács Zsuzsával. Verstörténetek 287

DOKUMENTUM

■ „Te tartsd a beszédet síromnál”. Mándy Iván 1946-os és 1947-es levelei Rába Györgynek *(Közreadja: Darvasi Ferenc)* 294

EGYHÁZ A VILÁGBAN

ROSTA GERGELY: Az európai katolicizmus számokban 298

EMLÉKEZET ÉS KIENGESZTELŐDÉS

FÖLDVÁRY GERGELY: Egy ‘vértelen vértanú’. Pétery József váci püspök emlékére 302

KRITIKA

TÖRÖK CSABA: Paul M. Zulehner: *Kifutó modell. Merre kormányozza Ferenc pápa az egyházat?* 305
JELENITS ISTVÁN: *Piarista evangéliumos könyv 2018*. Megjegyzések egy újszerű vállalkozáshoz 307

SZEMLE

(részletes tartalom a hátsó borítón) 311

LUKÁCS LÁSZLÓ

Felragyog a sötét

Már-már természetesnek tartjuk, hogy a szünet nélkül ránk zúduló hírfolyamban a természeti katasztrófák mellett nap mint nap beszámolnak gyilkosságokról, kínzásokról, háborúk ártatlan áldozatairól. Az pedig már szót sem érdemel, hogy percről-percre hány beteg hal meg „természetes halállal", pedig köztük előbb-utóbb ott lesz mindegyikünk. 1996-ban, „Algéria sötét évtizedében" azért hírértéke lett annak, hogy szélsőséges iszlamisták elrabolták, majd lefejezték Tibhirine trappista kolostorának szerzeteseit, alig két hónapra rá pedig megölték Oran püspökét. A történtek a 2010-ben készült *Emberek és istenek* című film hatására keltettek feltűnést, másrészt a perjel, Christian de Chergé levelei és följegyzései nyomán. Most pedig néhány hete nyilvánosságra hozták, hogy boldoggá avatják a vértanúhalált halt püspököt, vele 18 szerzetesnővért és szerzetest, köztük a trappistákat.

Aligha képzelhető el ennél kiáltóbb ellentét: mindnyájan „a halál sötét völgyében járunk", mint a zsoltáros, e sötétségből azonban felragyog a feltámadás világossága, a szentháromságos szeretetközösség örök-boldog élete. A Jelenések könyvének gyönyörű, paradox látomása szerint akik „a nagy üldöztetésből érkeznek, fehérre mosták ruhájukat a Bárány vérében". A szenvedés és halál sötétjéből az Isten életébe befogadott emberlét, a feltámadás ragyogó boldogságába vezet az út. Amikor az egyház boldoggá, szentté avat vértanúkat, akkor ezt a hitét fejezi ki a tőle telhető legünnepélyesebb módon.

A vértanúk mind Jézus nyomába lépnek, aki „életét adta értünk". A húsvéti ünnepkör csúcsán a liturgia a „három szent napban" jeleníti meg azokat az eseményeket, amelyek az ő kereszthaláláig, majd feltámadásáig vezettek. Az utolsó vacsorán azonban Jézus a halál és a feltámadás közé beiktat még egy — az egész történést megvilágító és teljessé tevő — eseményt a lehető legteljesebb módon: mielőtt a kereszten meghal, ételül adja magát apostolainak, s rajtuk keresztül az egyháznak. „Ez az én testem…, vérem… értetek." „Az utolsó vacsora az isteni sűrítés csodája." „Az isteni szeretet s ugyanakkor az ember 'testi történetének' kielemezhetetlen mélységű és gazdagságú szavai ezek. Bennük egyszerre szólal meg az, aki éhes, és az, aki enni ad. Aki búcsúzik, és aki örökre velünk marad ezentúl. Az, aki meghalt, és az, aki legyőzte a halált" (Pilinszky).

Az algériai vértanúk boldoggá avatása lézersugárként világít bele az isteni szeretet felfoghatatlan boldogságába, „a Bárány menyegzős lakomájára", amely mindnyájunkat hazavár.

GÖRFÖL TIBOR

A vég közelsége

A húsvét rejtettsége és egysége

1976-ban született, a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola tanára, a Vigilia munkatársa. Legutóbbi írását 2018. 2. számunkban közöltük.

Ha valaki meg szeretné tudni, mi tűnik a legnehezebben elfogadhatónak a kereszténységben azok számára, akik más vallási hagyományokat követnek, érdekes felismerésre juthat. Maguk a keresztények alighanem arra gondolnak, hogy meggyőződéseik közül azok váltják ki a legnagyobb ellenállást, amelyek szerint Isten három személy egységeként létezik, ráadásul az egyikük konkrét emberként meg is jelent a történelem színterén. Csakhogy a Szentháromságról és a megtestesülésről alkotott felfogás rendszerint csekélyebb mértékű értetlenséggel találkozik, mint a megváltásról szóló üzenet: megbízható források szerint a másik két nagy monoteista vallás, a zsidóság és az iszlám részéről pontosan ezen a téren a legélesebb a bírálat. A zsidók és a muszlimok főként azt nem értik, hogyan beszélhet a kereszténység megváltásról, ha egyszer a történelem folyamata és a világ állapota oly kevéssé tükrözi azt, amit a vallási remények megváltáson értenek: az igazság diadalát, a békét, az igazságtalanságok megszűntét és Isten általános elismerését. Hogyan is lehetne igaza a kereszténységnek, ha egyik legfontosabb meggyőződésének látszólag alig van alapja a dolgok valós állapotában?

Aki ilyen ellenvetésekkel találkozik, óhatatlanul arra kényszerül, hogy újrafogalmazza legalapvetőbb meggyőződéseit. Többek között meg kell tanulnia, hogyan láthatja magát a másik szemével, annak érdekében, hogy a saját szemléletmódját felvázolva eleve számolni tudjon a másiknál jelentkező megértési nehézségekkel. Különösen megnehezíti a helyzetet, hogy a keresztény üzenet hallatán fejét csóváló másik ma már nem csupán „idegen" jelenség, hanem sokszor ugyanabban a szellemi épületben lakik, mint mi: maguk a keresztények annyira közömbössé váltak saját vallásuk legalapvetőbb tanai iránt, oly csekélyre zsugorodott az érdeklődés a nagy keresztény meggyőződések iránt, hogy ma már lehetetlen nem számolni ezzel a fásult érdektelenséggel. A legszebb és legnagyszerűbb távlatokat sokszor részleges problémák és apró összefüggések tessékelik ki a keresztény tudatból, ami elsősorban azért ijesztő, mert ily módon a kereszténység egész súlya olyan pillérekre kezd nehezedni, amelyek egyszerűen képtelenek megtartani. Ha makacs egyoldalúsággal a liturgikus szokások, az emberi szexualitás, a családi élet és a politika kérdései verekszik előre magukat a kereszténység nagy nyilvános beszédfolyamataiban, nem csoda, hogy ezekre az önmagukban véve nem teherbíró tartóelemekre nehezedve a kereszténység egész épülete recsegni-ropogni kezd.

Úgy tűnik tehát, hogy a vallások összefüggésében legnagyobb értetlenséggel találkozó megváltásról, a húsvét belső lényegéről beszélve

nem csupán a keresztényektől különböző másikkal, de a kereszténységen belüli másikkal, a részkérdéseknél lehorgonyzó új egyoldalúság képviselőivel is érdemes számolni. Ezzel kapcsolatban mindössze három szempontot szeretnék kiemelni: a rejtettséget, a vég közelségét és az egységet.

A húsvétról szóló beszámolók egyik legmeghökkentőbb vonása, hogy egyáltalán nem szerepel bennük az a kifejezés, amely a húsvét jelentőségét ecsetelő későbbi írásokban rendkívül gyakran felbukkan: a dicsőség. „A Jézus felismeréséről szóló evangéliumi jelenetekben sem fényes ragyogásról, sem túláradóan súlyos jelenlétről nem esik szó — a Máté-evangélium vége már stilizált jellegű: ebben a szakaszban az időtől függetlenül a pantokrátor szólal meg. Csak azok a fénylő ruhájú angyalok jelenítenek meg valamit a dicsőség légköréből, akik hírül adják a feltámadást, de még ők sem olyan határozottan, mint a karácsonyi angyal, akinek megjelenésével felragyog Isten dicsősége. Ez a fény csak akkor vetül a húsvétra, amikor Jézus már nincs jelen."[1] Az isteni valóság megjelenését kísérő dicsőség hiánya szervesen hozzátartozik a feltámadáshoz: nemcsak magának az eseménynek nem volt tanúja senki, de maga a Feltámadott is rendszerint idegen alakban jelenik meg, s amint felismerik, máris eltűnik. A feltámadás rejtettségét már a nagycsütörtöki események is előrevetítették, hiszen az utolsó vacsora kenyerében és borában elválaszthatatlanul összefonódik a nyilvánvaló és az elrejlő, a valóság és a rejtettség, a kézzelfoghatóság és a megfoghatatlanság. A felhő, amelyben aztán a Feltámadott eltűnik, szintén nem a dicsőség ószövetségi felhője, hanem a megváltás új rejtettsége.

[1]Hans Urs von Balthasar: *Herrlichkeit. Eine theologisce Ästhetik.* III/2/2. kötet: *Neuer Bund.* Johannes Verlag Einsiedeln, Trier, 1988[2], 330–331.

Ezzel is magyarázható, hogy szinte soha nem lehet pontosan megállapítani, a nagy történelmi folyamatokban miként kerül közelebb és miként húzódik messzebbre a megváltás az emberiség életén belül. A nagy átalakulások éppúgy magukkal hozzák a húsvét elsajátításának új lehetőségeit, mint a húsvét lényegének elutasítását. Amikor a kereszténység megjelent az amerikai földrészen, egyúttal az emberi aljasság soha korábban nem látott mértéke is felütötte fejét a kontinensen — ugyanakkor idővel a térség az egész világ legvallásosabb területe lett. Amikor több szakaszban és több formában kibontakozásnak indult a szekularizáció, lassan kiürültek a templomok Európában — ugyanakkor a kereszténység korábban nem ismert esélyt kapott a belső megtisztulásra. Az internet elterjedésével a keresztény üzenet megfogalmazásának és nyilvános megjelenítésének csodálatos formái váltak lehetségessé — csakhogy a címzettek legalább negyede az interneten hódító pornográfia rabságában él. A globalizáció nélkülözhetetlennek tűnik ahhoz, hogy megvalósuljon az emberiség egysége — ám olyan uniformalizálódást is magával hoz, amely ellensége az életnek.

A nagy folyamatok egyértelmű megítélésének lehetősége csak egészen kivételes eseteknek van fenntartva, például a második világháborúnak vagy a Japánra ledobott második atombombának (miközben a háború jogos nyerteseinek egy része a kommunizmus formájában újabb vereségtörténetet is útjára indított Kelet-Európában, ami megint

csak árnyalja az egyértelműséget). A jelentős átalakulást eredményező folyamatokból hiányzó egyértelműség természetesen nehezen viselhető el, és a folyamatok két- vagy többértelműsége melegágya annak, amit a kikényszerített egyértelműség eretnekségének nevezhetnénk. Már az ókorban felismerték, hogy az eretnekségek mindig az összetettség elviselésére való képtelenségből fakadnak: a keresztény szentháromságtan tagadói a politeizmus vagy a korábbi monoteizmus egyértelműségére vágytak, ahogyan a Biblia magyarázatát tekintve is csak kevesen viselték el, hogy sem a betűhöz való egyoldalú ragaszkodás, sem az önkényes allegorizálás nem fogadható el.[2] Az átfogó történelmi folyamatok és a húsvét elsajátítása közötti viszony megállapítása soha nem lehet teljesen egyértelmű, s ebben az alig elviselhető feszültségben magának a húsvétnak a rejtettsége tükröződik valamiképpen. Hogy mennyire nehezen viselhető el a folyamatok összetettsége, azt jól mutatja, hogy milyen komoly sikert érnek el nap mint nap a kikényszerített egyértelműség eretnekségének képviselői.

[2]Michael Fiedrowicz: *Theologie der Kirchenväter. Grundlagen frühchristlicher Glaubensreflexion.* Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2007, 365–437.

A húsvét rejtettsége alighanem azzal függ össze, hogy Jézus feltámadásában az emberiség és az egész kozmosz történetének vége, végpontja, végső állapota jelent meg a történelem konkrét körülményei között. Jézus feltámadt embersége a mai napig az emberiség végső beteljesüléséhez fűződő reális viszonyt kínál fel minden keresztény ember számára, és minden liturgikus cselekményben az univerzum végső valóságát nyújtja kézzelfogható formában, azt az állapotot, amelyben Isten lesz minden mindenben. Ha azonban hihetünk a teológusoknak, Jézus feltámadt emberségének fontossága idővel meghökkentő mértékben kiszorult a keresztény tudatból, és a helyét az egészen általános értelemben felfogott isteni kegyelem vette át.[3] A kereszténység viszont éppen hogy Jézus halálába helyezi bele az embert (ezt nevezzük keresztségnek), azért, hogy Jézus végső állapotához (feltámadt életéhez) is utat kínáljon neki, ahhoz az állapothoz, amelynek révén a teremtett anyag megdicsőült formájában részévé vált Isten belső életének — nem merül-e fel hát joggal a kérdés, hogy nem lesz-e maga a vég, az emberiség és a világ végső állapota is Jézus-formájú, azon túlmenően, hogy egyszerűen „csak" az isteni kegyelemtől átjárt lenne?

[3]Karl Rahner: *Die ewige Bedeutung der Menschheit Jesu für unser Gottesverhältnis.* In uő: *Sämtliche Schriften.* 12. kötet: *Menschsein und Menschwerdung Gottes.* Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2005, 251–260.

Az ilyen kérdések persze csak akkor tarthatnak számot érdeklődésre, ha még jelen van valami a vég elközelgésének tudatából, abból a meggyőződésből, hogy a kereszténység belsőleg összefügg az emberiség és a világmindenség végső állapotára irányuló várakozással. A szavak szintjén oly sokszor hangoztatjuk, sóhajtott fel egykor Teilhard de Chardin, hogy várva várjuk Jézus visszatértét, ha azonban őszinték lennénk, be kellene vallanunk, hogy valójában már nem várunk semmit. A vég elközelgésének tudatából az aszketikus erőfeszítésre buzdító figyelmeztetések következtek az ókori kereszténységben: valószínűleg nem véletlen, hogy a vég jelentőségének elhalványulásával párhuzamosan zajlott le az aszkézismentes kereszténység térnyerése, amely mára mintha teljes diadalra jutott volna. De még ezen a téren is érdemes óva-

tosnak lenni. Ki tudná eldönteni, hogy az aszkézismentes életmód, a kényelmes polgári élet és a civilizációs vívmányok nem éppen az élet valódi szeretetét, a valóság igazi elfogadását és az emberi lehetőségek tág körű birtokbavételét biztosították-e az észak-atlanti ember számára? Még az is lehetséges, hogy a korunkat átható irónia pontosabban megvalósítja azt az emberi élet struktúráitól való távolságtartást, amelyet a vég közelségének tudatában az Újszövetség oly nyomatékosan a lelkére köt minden keresztény embernek („akik élnek ezzel a világgal, mintha nem élnének vele"), mint azok az Istenre hivatkozva a világot elutasító keresztények, akik mintha már nem is lennének képesek Isten teremtésének erre a távolságtartó, de őszinte szeretetére. Borzasztó nehéz ítéletet alkotni, és borzasztó könnyű téves véleményre jutni azzal a mai történelmi valósággal kapcsolatban, amely jóindulatot és összetett gondolkodást igényel.

Egyvalami azonban még így is világosnak tűnik: a húsvéti események újfajta egységet hoztak létre az emberiség életében, olyan közösséget és összekapcsoltságot, amelyhez foghatót nem találunk korábban. Ezt az egységet nevezzük egyháznak, s nem csupán azért tudott életben maradni és rendszeres átalakulásokkal kibontakozni az évszázadok folyamán, mert legkiválóbb időszakaiban sikeresen integrálta egységbe a sokféleséget, hanem főként azért, mert sohasem volt az egységre irányuló emberi erőfeszítések gyümölcse. A huszadik században kevesen érzékelték élesebben ennek az új egységnek a nagyszerűségét, mint az ortodox Alexander Schmemann, akinek orosz származásánál fogva különösen sokat kellett szenvednie a vallási közösségére leselkedő veszélyektől, mindazoktól az eleve elhibázott törekvésektől, amelyek vérségi, törzsi, nemzeti vagy ideológiai szálakkal próbálják egységbe fogni az embereket. „Észre sem vesszük, hogy az ortodoxiában a vallási színezetű és a vallás által hitelesített nacionalizmus régóta igazi eretnekséggé vált, amely megnyomorítja az egyházi tudatot, reménytelenül megosztja az ortodox Keletet, és az ortodoxia egyetemes igazságáról mondott összes ragyogó beszédünket képmutató hazugsággá változtatja."[4] Schmemann üdítően világos szavakkal ecseteli, micsoda gyötrelmes következményei vannak az „alulról" szerveződő egységtörekvéseknek, amelyek nem tudják elfogadni az egyetlen lehetséges egységet, a feltámadt Jézustól kapott egyházi közösséget. Ennek konkrét megvalósulási formái természetesen sok kívánnivalót hagytak maguk után a történelem folyamán, de igazi alternatívájuk mintha soha nem lett volna.

[4]Alexander Schmemann: *Az Eucharisztia. Isten Országának szentsége.* (Ford. Jeviczki Ferenc.) Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2017, 182.

Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy ennek az egységnek a megszületése után a hozzá tartozók azonnal tudták, mi a feladatuk (ennek tükre az ősegyház missziós gyakorlata), őszintén és nyíltan megvitathatók voltak a legsúlyosabb problémák (ez figyelhető meg az úgynevezett jeruzsálemi apostoli zsinaton), s legalább kezdeményezések szintjén felkarolhatók voltak a kor égető nehézségei (például a szegények és a nők sorsa). A felülről kapott egység a legkülönbözőbb szinteken egyértelműséget hoz magával, az alulról elérni próbált egység mindig a

feladatok és a problémák egyoldalú kezelésébe torkoll. Ez a felülről érkező egységnek köszönhetően létrejövő horizontális szabadság és őszinteség rendkívül szépen kifejeződik abban, hogy a korai kereszténység tudatában az egyházi közösséget létrehozó Eucharisztia mindig *mysterium unitatis*, az egység kegyelmi valósága is volt egyben.[5]

[5]Henri de Lubac: *Corpus mysticum. L'Eucharistie et l'Église au Moyen Âge. Étude historique.* Cerf, Paris, 2009, 27. (Œuvres complètes XV.)

A horizontális szabadságban és őszinteségben élt egységes életet magától értetődően mindig fenyegették az ellentétes erők, az elkülönülés és a polarizálódás erői, végső soron a halál hatalmai. Mára az is elképzelhetővé vált, hogy a katolikus egyház egységét sokan éppen azoktól féltik, akik készek a pápa elismerésére és elfogadására, s úgy vélik, hogy a kereszténység lényegének meghatározásában nagyobb támaszra lelnek Róma püspökétől különböző forrásoknál: micsoda abszurd fejlemény, hogy pontosan az egyházi egység záloga és végső földi garanciája válik sokak szemében az egységet fenyegető veszéllyé!

A korai kereszténységnek még volt bátorsága ahhoz, hogy saját egységén belül nagyfokú sokféleségnek adjon helyet. Az egymással nem minden ponton megegyező négy evangélium párhuzamos szerepeltetése egyazon újszövetségi kánonon belül már önmagában is felfoghatatlan merészségről tanúskodik (nem is kellett sokat várni, s megjelent a színen a négy szövegből egyetlen feszültségmentes egészet kialakítani próbálók mozgalma). Az a kísérlet persze kudarcot vallott, amely az újszövetségi sokféleségből az egyházak legitim sokféleségét kívánta levezetni, és kudarcát érdemes lenne megszívlelnie mindenkinek, aki hajlamos felelőtlenül bánni a pluralizmussal, de a korai egyház sokfélesége még így is utolérhetetlennek tűnő eszmény marad. A teológiai gondolkodás szférájában ugyanebbe az irányba mutat az a felismerés, mely szerint a legkevésbé sem véletlen, hogy az egész világ megalkotása a Fiún keresztül történt: a Szentháromságon belül ugyanis a Fiú a különbözőség képviselője, s az Istentől különböző világ csak ezen az istenség forrásának számító Atyától különböző személyen keresztül jöhetett létre, ahogyan ugyanebből az okból a megtestesülés alanyaként sem jöhet szóba az Atya vagy a Lélek.

Napjainkban olyan sokféle hang szólal meg és olyan sokféle vélemény követel figyelmet magának a kereszténység nevében, hogy bárki könnyen összezavarodhat. Az egyházi egység összetartó határvonalait már-már szétfeszítő sokféleség önmagában véve még nem jelent komoly problémát, és voltak olyan korszakok, amikor a keresztény szellem termékenységének nyilvánvaló jele is volt. Ma azonban mintha a kikényszerített egyértelműség látszólagos biztonsága vonzóbbnak tűnne az egység keretein belül mozgó sokféleség nyugtalanító életénél. Miért ne kezdhetnék el ebben a helyzetben szeretni egymás véleményét azok, akik oly kérlelhetetlen dühvel állnak szemben egymással? Ideje kiderülnie mind annak, hogy az egyházi egység hajszálrepedései csak a szeretet kötőanyagával tapaszthatók össze, mind annak, hogy a szeretet kötőanyaga csak akkor fog rendelkezésre állni, ha a szembenállást generáló problémáknál átfogóbb igények kerülnek előtérbe: például a véget közel hozó húsvéti rejtettség megértésének szándéka.

Mándy Ivánt keressük

RÓNAY LÁSZLÓ

1937-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének professor emeritusa, a Vigilia szekesztőbizottságának tagja.

Az összeállításunkban olvasható írások elhangzottak a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék Mándy Iván-konferenciáján a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2017. november 23–24-én. (A szerk.)

Erdődy Edit emlékének

Amikor Erdődy Edittel reménytelenül tekintettünk a Sóskának nevezett kézikönyv papírhalmára, szívesebben hagytuk félbe a hiábavaló erőfeszítést, inkább hasznosabban töltöttük időnket, kedves íróinkról beszélgetve. Nádas Péter és Esterházy Péter mellett az újholdasoknak nevezett írók álltak hozzá a legközelebb, az egyik újabb irodalomtörténetbe írt fejezetével bizonyította is ezt. Úgy illik, hogy Mándy Ivánról szólva először rá emlékezzem. Egyébként a megtisztelő felkérés írójának, Gintli Tibornak igaza van, a múlt század iskolateremtő irodalomtudósa, Németh G. Béla nevezte kismesternek Mándyt, akit bizonyára nem tört le ez a minősítés. Aligha sorolható a kismesterek közé Ottlik Géza kisregényének hőse, állandó vitapartnere, akivel azon huzakodtak, a tenisz és az atlétika előbbre valóe a sportok rangsorában, vagy a futball, a 33 FC pálya nélkül, a legendás Zsák Károllyal a kapuban. Amikor a 33 FC eltűnt a futball térképéről, az író figyelme *A pálya szélén*ben „Titánia" néven szereplő Fradi felé fordult. A régi, falelátós pályán találkoztam vele legelőször, Zelk Zoltánnal vitatkoztak valamelyik csapat összeállításán. A B-lelátón ültünk, alattunk a legendás B közép lelkes szurkolói biztatták a csapatot, szidalmazva a rendszert. Szemközt, az A-lelátón a módosabb nézők üldögéltek, a korzón gyűltek össze az egyház küldöttei: Szabó Imre püspökkel az élen és a Kínát misszionáriusként megjárt országúti plébánossal, Gábris Gráciánnal. Mándy sosem járt a pályának ezen a felén, talán nem is a meccsen történtek foglalkoztatták, hanem az öregebbek nosztalgikus legendái, a fröccsöktől kivörösödött arcú drukkerek rekedt ordítozása, és általában a múlt, amely nála mindig szebb és tartalmasabb a jelennél, mert a fakó, kiábrándító tényekre rárakódnak a megszépítő legendák, a sosemvolt

„A pálya szélén"

történetek, melyek igazságát a lélek szavatolja. „Írók a pálya szélén" — írta egyebek mellett Mándyról és Mészöly Miklósról némi lekezeléssel Faragó Vilmos, talán nem is sejtve, hogy a megbírált valóban „a pálya szélén" volt otthonos, ott gyúrta élő személyiséggé Csempe-Pempét, a Titánia elszánt játékos-megfigyelőjét, aki regényében csak látszólag szenvedett vereséget, hiszen bár Hübnert, a kis csapat kapusát fejbe rúgták, véget vetve ígéretes karrierjének, ám hazafelé gyalogolva — Mándy hősei is legfeljebb omnibuszon közlekedtek — felfigyel egy tehetséges fiúra, akiből talán a jövő Sárosi Gyurkája lesz.

Sejtésem szerint Mándv iszonyodva takarná el szemét, ha arra kényszerítenék mostanság, nézze végig kedvenc csapata meccsét. A zöld-fehér színekben Toldi Géza vagy Lázár „tanár úr" helyén olyanok lépnek pályára, akik távoli ismeretségét sem kötöttek a labdával, nem is nagyon érdekli őket, a lényeg, hogy a zsebük tele legyen. (Így is van, itt is sokat emlegetik a nem létező teljesítményt.)

Talán a külvárosban? Ahol még vannak szabad zöld területek, hallani a labdák jól ismert pattanását, lábukban érezték a régi mozdulatok emlékét a játékot figyelő „dérütött pasasok'', miközben Jékely versében a kapufát támasztották, s a nézők párbeszédéből kibontakozott egy békésebb emlékekből szőtt világ, amely lávaszerűen tört a felszínre, és percekre elhitette, hogy ez az igazi, s nem az, amelyet megrontott a pénz.

Az idősebbek közül néhányan emlékezhetnek még ezekre a városszéli pályákra és az oldalvonalaknál ődöngő, mindentudó drukkerekre, a nosztalgiázó, egy-egy szép megoldás láttán fölszisszenő nézőkre. Midőn a tanár úr megpillantotta a gimnazista fiút édesanyja oldalán, szelíd elnézéssel jelezte: régen látták „Ivánkát" az iskolában. Nem is láthatták. Ivánka valamelyik mozi következő műsort hirdető fényképeit nézegette, s nem a német irodalom klasszikusainak verseit hüvelyezte. „Kiiratkozott" a csüggesztő valóságból, hogy egy másik, teljesebbről írhasson. A kórházak előtt bebocsájtásra várakozó szatyrokkal fölszerelt nénikékről, a Teleki tér titokzatos világáról, a szűk ruhába cipőkanállal erőltető árusokról, akik elhitették a tétova vásárlóval, hogy az öltöny remekül áll, az Oprafiúkról, amint szürkületkor egyérintőt játszottak, a menetbe rendeződő létrákról, a pincében raboskodó padokról, amelyekbe szívet vésett a szerelmes ifjú, apáról, aki reménytelenül hajszolta a pénzt s búsan tekintett az alkalmi szálló ablakából a szemetelő esőre, írókról és írópalántákról, rendezőkről és legendás színészekről, egyszóval mindenről, amit csak homályosan ismerünk, de tudjuk: *van,* bár csak a beavatottak láthatják őket.

Mándy realizmusa

Ült az eszpresszó asztalánál, és figyelt. Körülrajongták a csinosabbnál csinosabb felszolgáló lányok, akiknek őszülő halántékkal is „Ivánkája" maradt, miközben elé tették a gyanús sand kuglófot, sárgásbarna folyadékban úszkáló kicsit száraz kalácsszerű képződményt, ő pedig figyelt. Néha följegyzett egy szót, mondatfoszlányt, mely a szomszéd asztaltól úszott feléje, s azonnal megtermékenyítette a fantáziáját. A dolgok az ő világában bizonytalan kontúrokkal jelentek meg, azok is „úsztak", aztán eltűntek, és keserédes emléket hagytak maguk után.

Új értelmet adott a realizmusnak, amely évekig az irodalomba való belépés kötelező ábrázolási formája lett. Az ő realizmusa azonban teljesebb volt, mint a tudós kritikusoké, mert tudta: a valóságnak van égi mása, s ettől függ az ének varázsa.

Mándy Iván évekre leszorult a pályáról. Hallgatásra kényszerült, feketén, mások neve alatt dolgozott a rádiónak — itt ismerkedett

meg a rádiójáték műfajával, melynek mestere lett —, ahogy mondta és írta: elmerült, „lesikált arccal" figyelte az eseményeket, s megérintették a világ irodalmában tapasztalható változások is, melyek ilyen-olyan formában, gyakran félreértve, visszhangoztak a mi irodalmunkban is. Hódítani kezdett egy új nemzedék és kifejezésmódja, melyet Déry Tibor félreértett a popfesztiválról írva, Kolozsvári Grandpierre Emilt pedig egy soha nem használt stílus megteremtésére ösztönözte, amely alkalmasnak mutatkozott férfiúi erejének változatos bemutatására. Mándyt is foglalkoztatták a fiatalok, elég a *Mi van Verával?* elbeszéléseire utalnunk. Vera annak a nemzedéknek volt a tagja, amely merőben más ideálokat vallott, mint szülei, korlátlan szabadságra vágyott hasonszőrű társaival, velük kezdte lebontani a hagyományos, több sebből vérző erkölcsi rendet. Akár jelképesnek is tekinthetjük a ciklus befejező novelláját, melyben Vera felpattan fiúja motorjának hátsó ülésére, miközben emez annyit vet oda az elképedt apának: „Kopj le!" Mándy pontosan érzékelhette, hogy az erkölcsi rend változása a nyelvhasználatban is megmutatkozott, s ez utóbbi máig sem heverte ki a változás betegségét: polgárjogot nyert benne az idősek lenézése, a szellemességnek hitt durvaság, melynek szélsőséges példaadóit még ki is tüntetik, kérdésessé téve nyelvünk legszebb hagyományait.

Előadók, társszerzők

Ritkábban emlegetett zseniális korrajza az *Előadók, társszerzők* az ötvenes évek irodalmi és álságos politikai életének bemutatásával. Álságosnak mondom, némiképp finomítva embertelenségét. Bodnár György, aki a rettegett kultúrpolitikus, Révai József minisztériumi titkáraként dolgozott, birtokolta akkori főnöke néhány soros utasítását, melyet Karinthy Ferenc hozzá intézett kérésének a margójára jegyzett föl. Karinthy az anyagi gondokkal küzdő Kolozsvári Grandpierre Emil számára kért támogatást. Révai azt az utasítást adta, a hasonló tartalmú levelekben megfogalmazott kérések ügyében maga akar dönteni. Farizeusi magatartás: lehetetlenné tenni, majd segítő kezet nyújtva enyhíteni a fuldoklás kínjait.

Az *Előadók, társszerzők* világképe felháborította a pártkatonákat. Módom volt hallani egyikük Tóth Dezsőhöz intézett feljelentését, mely szerint ez a kötet „minket sért". Valóban remek korrajza annak a néhány gyászos évnek, melyben az elvtelenség és jellemtelenség lett az érvényesülés eszköze, s még a legnagyobbak is ravasz fordulatokra kényszerültek. Ez a jeles párttitkár-irodalomtudós egyébként lelkes templomba járó, sietős léptekkel loholt a damaszkuszi úton.

Az *Előadók, társszerzők*ben megtaláljuk a választ arra a kérdésre, hogyan lehetett túlélni azokat az éveket. „Elmerültem" — mondta Mándy ironikus mosollyal. Vagy: mások bőrébe bújt. Kevés regényt, elbeszéléskötetet ismerek, amely hasonló iróniával leplezi le a terror közhelyekre és az emberi butaságra épülő mechanizmusát. Nevessünk? Szégyenkezzünk? Fölösleges. Minden diktatúrának az emberi gyengeség az alapja, erről árulkodnak az elbeszélések, melyekből *mutatis mutandis* egy hrabali világ körvonalai sejlenek föl.

Miközben Nemes Nagy Ágnesék irodalmi játékokkal valósították meg a túlélés módját, Mándy és társai ismeretterjesztő előadásokat tartottak a kivezényelteknek, akik így teljesíthettek egy kulturális feladatot. Még akkor is, ha közben elszivárogtak egy másik terembe Szepesi meccsközvetítését hallgatni. Gorkij? Ugyanannyit mondott nekik, mint az előadónak, aki az első adandó alkalommal Csehovra vagy más klasszikusra váltott, veszélytelenebb terepre jutva. Elvégre Gorkij halálának körülményei már akkor gyanúsaknak látszottak. Csehov viszont idejében hagyta el a földi teret.

— Te ismered a szovjet irodalom remekeit? — kérdezte a rá jellemző iróniával.

— A *Csendes Dont* végigolvastam.

— Ja, Tolsztoj. Másik, de Tolsztoj ez is.

— *Volokalamszki országút* — próbálkoztam. Hallgatott. Az országúton vonuló „kicsit havat lapátolni" vittek jutottak eszébe.

— *Az ifjú gárda.*

— Ezt íratta át a generalisszimusz, aki a nyelvészetben is otthonos volt. — Mosolygott. — Ha én csak tizedannyit tudnék…

Szerencsére neki nem volt szüksége ilyen szerteágazó ismeretanyagra. Valamit azonban tudott, amit más nem. Ez volt az ő addig mások által föl nem fedezett ismeretlen birtoka, amelynek minden rejtett zegét-zugát bejárta, s amely új meg új meglepetésekkel szolgálhat az olvasóknak.

Olvassák-e ma Mándy könyveit?

És itt fel kell tennünk a kérdést: olvassák-e Mándy könyveit? Elvégre egy író íróságának ez is fokmérője: vannak-e olvasói, hívei, elkötelezettjei. Nem mernék igennel vagy nemmel válaszolni, hiszen a kérdésben az is ott rejlik: olvasunk-e egyáltalán? Nekem minden évben sikerül egy-két elkötelezett hívet szereznem. Ők megmaradnak, lelkesednek, felfedezői lesznek. Ennyi is elég.

Befejezve körútjait Csempe-Pempe a szárítókötélre költözött. Arra támaszkodva töltötte az éjszakát. Könyöknyi helyen, de biztonságban. Talán arról álmodott: „Boldogok, akik sírnak, majd megvigasztalják őket." Igaz, ő nem sírt, ahogy Mándy szegényei sem ejtenek egyetlen könnycseppet sem. Élteti őket a remény.

Megörült, amikor megjelentem apámért. Két vessző között hozzám fordult:

— Megverjük az Újpestet?

Ottlik közben a teniszről Bulganyin szidalmazására váltott. Miért Bulganyin? Rejtély.

— Baróti legendás Újpestjét? „Fazekas, Göröcs, Bene, Dunai, Zámbó…" Fikarcnyi esélyünk sincs…

— Sose veszítsd el a reményt! — szokatlanul szigorú volt. Ő tudta, mit ad a reménytelenségben is megőrzött reménység. Kellő iróniával úrrá lehetünk a balsorson, ez volt egyik fontos tanítása, jóllehet esze ágában sem volt másokat tanítani. Mégis példaszerű a pontosságra, hitelességre való törekvése. Az ideálisnak mutatott, a képzőművészetekből kölcsönzött realizmussal ellentétben a teljes valóság

ábrázolására törekedett: az események mögött mindig a gondolatokra irányította a figyelmet, emberábrázolása többdimenziós, a lélek alig ismert tájaira merészkedve új összefüggéseit tárta föl az emberi létnek. S még egy visszatérő jelenség: legtöbb hősét állandó mozgásban, haladásban ábrázolta, amint ez az irodalom kezdeteitől jellemezte a hősök világgal és önmagukkal kialakított viszonyrendszerét. Már Odüsszeusznak is vándorolnia kell, hogy visszaérkezzen Ithakába, a zsidó nép nemzedéknyi időt töltött el az Ígéret Földje felé haladva, s ezt vetítette ki az ember életére Pál apostol, amikor arról írt, hogy folyvást úton vagyunk, hogy elérhessük végső célunkat. Mándy történeteinek és vándorainak nincs transzcendentális begyökérzése, nagyon is földi lények, hétköznapi vágyakkal, apró célokkal, melyek mégis egyetemesek, hiszen általában jellemzik mindnyájunk törekvéseit. S annyiban mégis érzékelünk művészetében evangéliumi tartalmat és ihletést, hogy szeme van meglátni a nyomorultakat, és füle meghallani panaszukat.

„…a tudomány csarnokában”

A hulló vakolatú lépcsőház falára valaki egy papírlapot ragasztott: *„Mándy Ivánt keressük! Aki bármit tud róla, jelentse a tudomány csarnokában!”* A keresett azonban köddé vált. Talán a tudomány szó riasztotta el, talán az a gondolat, hogy tudós kezekbe kerül valamelyik írása, s elkezdődik az ismert hadművelet, szétszálazás, jegyzetelés, analógiák gyártása olyan alkotásokkal, amelyeket soha nem is látott, de ha mégis, esze ágában sem volt beléjük olvasni. Nem ért rá.

Lehet, hogy egy telefonfülkében rostokolt felvilágosításra várva. Nagyon fontos felvilágosításra. Előtte papírfecni, kezében a tolla. Tíz név már megvan, de a tizenegyedik még hiányzik, vele lesz teljes a csapat. A jelenet, hiteles, rávilágít az író lezserséggel palástolt pontosságára. Egy este telefonált. Büszkén fuvoláztam a kagylóba, elvégre nem semmi, hogy egy általam annyira tisztelt és szeretett író épp engem hív. Lelkesedésem ellobbant, amikor közölte, nem engem keres, hanem a fiamat, aki azért lopta magát a szívébe, mert megírta a magyar labdarúgás történetét. Kicsit indignálódva szólítottam a készülékhez. Hamarosan elmerültek a nevek tengerében. „Azt kérdezte, hogy a kupameccsen Toldi vagy Szedlacsek volt a balösszekötő.” — Fiamon nem látszott meglepetés. — „És? — „Szedlacsek.” Látni véltem Mándyt, amint beírja a hiányzó nevet. Teljes a csapat. A zöld-fehér mezes fiúk kifutottak a pályára, indulójukat a hangszóró zúgta: „Csapatom színe zöld-fehér, mint a tarka rét…” A sor végén a robusztus Toldi helyén Szedlacsek. Aki nem ismeri ezt a közeget, sohasem ismerheti meg Mándyt. Mindegy, hogy Tóth-Potya az edző vagy Sándor Pál, a filmrendező, hogy Garas Dezső (Minarik Ede) csavarodik-e labdára, vagy Turay „Suttyó”, az élmény ugyanaz, itt még a vereség is szép. Mándy sokszor megtapasztalta a vereség keserűségét, és jutott neki a győzelmek édességéből is, hiszen még átélhette, hogy utánozzák, de ezek mellékesek voltak. Sokkal fontosabbnak érezte a barátságot. Egyszer a

közismerten nehéz természetű Rába Györgyről kérdeztem. „Fura pofa" — válaszolta. Azt hittem, valami régi történetbe kezd, amikor Vidor Miklóssal vagy Pilinszkyvel az *Élet* szerkesztőségébe vonultak, de nem! Néhány mondat következett Rábáról. Annyi szeretettel, átéléssel, olyan pontosan jellemezve líráját, hogy elámultam. A lelkéből szólt, és kiderült, irónia ide-oda, mennyire fontos számára az irodalom, az újholdasok, akik elhallgattatásuk éveiben egy Vérhalom téri ház asztala körül futkároztak, és vérre menő gombfoci-meccseket vívtak egymással. A Cimbalom utcában sétáltunk apámmal, ott kérdezte, nem akar-e ő is gombozni, részt venni a bajnokságban. Végül az ifjabb Rónayt hívta. Szerénytelenül állíthatom, ezen az egyetlen pályán jobb voltam az újholdasoknál. Sajnos csak ezen. (Pilinszky persze nem gombozott. Apám viszont kitűnően, de nem illett volna hozzá, hogy a francia reneszánsz költői mellett ebből a tudományából is jól vizsgázzék; eleget kapott Ottliktól a meccslátogatások miatt. „Hát te is?" — hördült fel. Mintha Julius Caesar hörögte volna Shakespeare drámájában: „Te is, fiam, Brutus?" Apám sietősen gödöllői éveire terelte a szót, amikor bajnokságot nyertek az osztály 4x100-as váltójával. Atlétika? Ottlik megbocsájtott.)

Értéktudat — értékőrzés

Értéktudat. Értékőrzés. Ezeket a társadalom fejlődésének szempontjából nagyon fontos fogalmakat is említeni kötelességünk Mándy Iván kapcsán. Egy alkalommal a *Nyugat*ról és Babitsról rendezett matinét — ha jól emlékszem — a TIT. Résztvevői az irodalmi élet tekintélyei: Baróti Dezső, Lengyel Balázs, Mándy Iván és Somlyó György társaságában moderátoruk lehettem, igyekezve, hogy a terem hatalmas közönsége őket hallja, ne engem. Mindegyikük legjobb formáját hozta. Végül megkérdeztem Mándy Ivánt, mit adott neki a folyóirat és esetleg annak főszerkesztője. Kis ideig elnézett a levegőbe, aztán ennyit mondott: „Babits? Óóó!" Ebben a felkiáltásban távlatok érződtek. Az erkölcsi tartás pátosza, s vele szemben egy korszak bűnös szűkkeblűsége és közönye, s a példához felnőni nem tudó alázata és csodálata. Egy percig döbbent csend honolt, majd kitört a tapsvihar. A közönség tagjai megértették az üzenet lényegét. Eszükbe juthatott, hogy Mándy számára is a *Nyugat* volt a mérce, az íróvá avattatás műhelye. Ment a Károlyi-kertben, hóna alatt valamelyik korai novellájával, s mintha ezt kiáltották volna a gyerekek: „Í-ró, I-ván, í-ró, Í-ván!" Gellért Oszkárnál elsüllyedtek kéziratai, nem a *Nyugat* körében lett író, mint nemzedéke szerencsésebb pályakezdői, de a nyugatos szellemiség zászlóvivőjét tisztelhetjük személyében és műveiben. (Első novelláiról egyébként Lengyel Balázsnak van egy remek írása.) Erre érzett rá egyik emlékező költeményében *(Óda Mándy Ivánhoz)* Orbán Ottó:

A város pesti felének hajdani kávéházaiban,
nepperek és link tarhások közt föllobogó, nagy lélek;
iskola mellé járó mozilidércből lett költő és hadvezér,

Bódék és Batyuk ura,
aki a kuncsaftot nem vágja át soha, semmi pénzért,
és akinek minden szava
gyűrhetetlen, tiszta gyapjú, angol ruhaszövet;
(…)
mert most már tudod a földi keresztrejtvény
sírkövünk lapjára írott megfejtését,
hogy mindig a túlsó oldal a menny,
lentről e fénypanorámás körkilátó sugaras békéje,
idefentről meg az a mocskos korszak, a füstös egérlyuk, a Darling,
a rettegéstől lázrózsás arccal vacogó fiatalság.

Ha csak ezt a költeményt olvassuk el is, teljes képet alkothatunk Mándy Ivánról. Van benne egy telitalálat: költőnek nevezi. Költő? Prózaíró? Szerintem mindkettő. A lélek költője és a hétköznapi valóság elbeszélésekbe varázslója. Egyebek mellett ez a titka nagyságának. Megtanít, hogy őszintén, becsülettel haladva eljuthatunk a huszonegyedik utcába, amely szakasztott olyan, mint a Boldogok Szigete, ahová Horatius és társai igyekeztek. Mert — így Mándy — a Boldogok Szigete igenis létezik! Benned, benne, bennünk. Csak keresni kell, figyelni a jelekre és a hiteles útjelzőkre, amilyen ő is volt.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

JOHN TESTVÉR, TAIZÉ
Barátok Krisztusban
Utak az egyház új értelmezéséhez

„Világunk egy hosszú átmeneti szakaszba lépett, amelynek kimenetelét még nehéz felmérni. A keresztény egyház (…) mint a barátság világméretű hálózata, jótékony szerepet játszhat ebben a világban, amely keresi, gyakran vakon, identitását és egységét. Hogy ez lehetővé váljon, egyetlen út áll előttünk: visszatérni a forrásokhoz. (…) Jézus mondta: 'Barátaimnak mondalak benneteket' (Jn 15,15). Ha mindnyájan Jézus barátai vagyunk, akkor egymásnak is barátai vagyunk." [A könyv] „Taizének és alapítójának merész vállalkozását mutatja be konkrét példaként vagy inkább példázatként, hogy milyen lehet a barátok hatalmas hálója Krisztus és az Evangélium szellemében."

John testvér, Taizé

Ára: 2.400 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:
1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.
Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;
E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

Újabb körültekintés Mándy Iván „novellaboltjában”

HÓZSA ÉVA

„Minden írás, amely mögött nincs az egész élet titka, értelmetlen.”
(Kosztolányi Dezső: *Miért írunk?* Pesti Hírlap, 1934. november 18.)

1953-ban született Szabadkán. Irodalomtörténész, az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének, valamint Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának tanára.

Perifériku polcrendszer

A dolgozat ihletője az *Egy öreg boltos* című novella, amely Mándy Iván *Önéletrajz* (1989) című kötetében jelent meg. A szöveg katalógusként, szabálytalan leltárként olvasható, a polcokon „novellamagok” helyezkednek el (megírt és megírásra váró novellamagok). Fiktív kisboltról van szó, nem bevásárlóközpontról, nem állandóan nyitva tartó elektronikus boltról, hanem afféle vegyeskereskedésről, ahol a potenciális áruk látszólag rendszertelenül rakódnak egymásra, a bolt árubőséggel és eladással nem dicsekedhet. A mai befogadó a *Mándy-hagyatéko*t fedezi fel ebben a boltban, amely filmes távlatokat nyit; a hálószerűen közvetített, látszólag szerény árukészlet valamiféle sajátos Mándy-univerzummá duzzad. A potenciális novella, az esetleges eladható áru az életrajzi és kulturális kontextus produktuma. Ennek az árunak rejtett, rétegezett értékeit a külső szemlélő alig veszi észre. Az olvasó versszerű sűrítést, néhol rövidülő vagy megszakadó polcokat lát. A zsugori boltos szerepébe bújt önironikus elbeszélő nem menedzseli és nem reklámozza áruját, a befejező boltbezáró gesztus az önmenedzseléstől elhatárolódó, öregedő író-elbeszélőre utal, aki még frissíteni szeretné készletét, felülírni az őt fogva tartó motívumhálót, pontosabban frissítésre *vár*. Mándy boltosának polcain a múlt konkrét tapasztalataiból eredő áru sorakozik, amelytől menekülni sem lehet, noha a szándék megvan. Ez a széttartó „novellakatalógus” önkritikus mozzanatokat tartalmaz. Az újraolvasások során a Mándy-novellák befogadója egyre inkább észreveszi az újítás szándékát és kis lépéseit. A szűk árukínálat ellenére megfigyelhető az egyes motívumok és a személyes emlékfoszlányok átlényegülése, továbbvitele. Az a mozgás, amelyet a novella elbeszélője az apára vonatkoztat, központi probléma Mándy egész szövegvilágában. Az apáról megállapítható: „Mindig mozdulatlanul, de mindig menetkészen”.[1] A várakozásban rejlő tudatos menetkészültség olyan „figyelemmozgás”, amely a motívumok új összefüggésbe helyezését eredményezi. A Mándy-narratíva lényege a figyelem/a megfigyelés performativitása, amely az emlí-

[1] Mándy Iván: *Önéletrajz (Novellák, rádiójátékok)*. Magvető, Budapest, 1989, 185.

tett *Egy öreg boltos* című novellában a virtuális bolt polcaira irányul, a tárgyiasult árukészlet azonban belülről vetítődik ki. A Mándy-opus polcai egyébként is sokrétűek, ott néha konvencionális módon ingek vagy aranyszínű felirattal ellátott dobozok sorakoznak, mint például a *Reggel utazás előtt* szövegében: „CUKOR/PORCUKOR/ LISZT/SÓ".[2] Az *Egy öreg boltos*ban az emlékek, érzelmek, a múltbeli tapasztalatfoszlányok anyagisága, anyagi átlényegülése és teresülése emelkedik ki. A boltos „szétfolyó" áruja empirikus eredetű áru, árukészletében az antropomorfizáció kulcsszerepet tölt be.

Ebben a boltban furcsa, fordított létrára lenne szükség, itt ugyanis lefelé, a rétegezett emlékek felé kell haladni, az áru ily módon bármily magas létráról sem lenne befogadható. A bolt metafora arra jó, hogy ismét bizonyítsa, miszerint Mándy Iván „fel tudott építeni világokat olyan teljesen vagy részben periférikus elemekből, mint a mozi és a foci",[3] csakhogy ezek Mándy elbeszélője szemszögéből egyáltalán nem periférikus elemek, az ő univerzumában (polcrendszerében) a periférikus mozzanatok mozgatnak mindent. Márton László a Mándy-szövegek „rövid távú intenzitását" emelte ki, mondván, hogy „két- három oldalon el tud mondani egy regényt —, amivel a magyar novellisztikát fantasztikus előzmények és hagyományok után megint nagy magasságokba emelte".[4] Az *Egy öreg boltos*ban egyetlen mondatban vagy szóban el tud mondani egy potenciális novellát, olyan Mándy-féle novellát, amellyel a prózai szöveget a versszerű sűrítéshez közelítette. 1985. január 30-án, amikor Budapesten interjút készítettünk Mándyval (Krekity Olga újságíróval),[5] akkor az író örömmel konstatálta, hogy a versszerűséget felvetettük (ezt csak egy skandináv kritikusa vette észre), mert mindig úgy érezte, a versíráshoz nem ért, számára ez az észrevétel a változás, a megújulás miatt volt kecsegtető. A Mándy-féle behatárolt boltok árukészletének alapja tehát a személyes tapasztalat, a konkrét nevekhez kapcsolható mikrotörténet. A bolt a várakozó elbeszélő látószögéből „beengedő" közeg.

Fogalomtár – a boltban és a bolton kívül

A címben jelzett „novellabolt" képzete sokrétű újragondolást eredményez(het). Egyrészt megfigyelhető, hogy a Mándy-terminológia, amely meglehetősen szűkös és ismétlődő, egy biztos tengely körül mozog, és ez a „novella" mint műfaji megnevezés, azaz egy sajátos novella-diskurzus, mivel kérdés, hogy a Mándy-féle novellakoncepció mennyiben kapcsolódik a novellahagyományhoz. Az elbeszélő vágya és célja a novella megírása, esetleg közlése, néha „benne van" egy novellában, „beleugrik" egy novellába, vagy megállapítja, hogy az adott szerző „novellában sokkal jobb, mint drámában". Ugyanakkor elbeszélői nézőpontból leleplezhető a különutasság. Mándy irtózott a hamis kategóriáktól, a kiüresedett, divatos kliséktől (például a nosztalgia szótól), a kritika fogalomtárától. Hagyományként Krúdyt vagy Gellérit jelölte meg, habár ettől is eltávolodott.[6] A dermedt kánonnal szembeni szkepszis, valamint a

[2]Uo. 33.

[3]Vári György: *„Soha nem hamis a hangja".* In Darvasi Ferenc: *Köztünk vagy. Beszélgetések Mándy Ivánról.* Corvina, Budapest, 2015, 185.

[4]Márton László: *„Két-három oldalon el tud mondani egy regényt".* In Darvasi Ferenc: i. m. 71.

[5]Az interjú szövege megjelent, ez a megjegyzés azonban csak a hanganyagban szerepel. Az interjú lelőhelyei: Krekity Olga: *Egy író válaszol. Álmok nélkül az ember elválik az élettől. Beszélgetés Mándy Ivánnal.* 7 Nap (Forrás), Szabadka, 1985. február 15., 32–33. és uő: *Interjúlázban.* Életjel, Szabadka, 2011.

[6]Az említett interjúban a skandináv irodalmat is kiemelte.

nagy írók kiszorító szerepe több Mándy-novella problémájává válik: „Igen, Ibsen nem biztos, hogy jó drámákat írt, de a kis Cáziknak az a verse a háztetőkről… A kis Cázik. Milyen rég nem mondta ki ezt a nevet. Hogy eltűnt. És a többi is."[7]

[7]Mándy Iván: *Ma este Gizi énekel. Novellák és karcolatok.* (Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte és az előszót írta: Urbán László.) Argumentum, Budapest, 2013, 345.

A mai újraolvasások egyre inkább bevonják az olvasót egy sajátos, önironikus Mándy-játékba, amelynek törekvése a „magam számára" definiálás, illetve amelynek velejárója a definíció elhallgatása, a kategóriák és tipológiák fortélyos kikerülése. A *Szerkesztőségi órák (Fél hat felé)* című, önéletrajzi ihletésű „mándy" a „folyóirat-novella" műfajnevet alkalmazza. Az elbeszélő három novellát szeretne publikálni a *Nyugat*ban, de a nagy szerkesztők érdektelenségét kell tapasztalnia. A „folyóirat-novella" tehát a *Nyugat*tal kapcsolatos műfaj a Mándy-novellisztikában, amely olvasóként hozzáférhető, szerzőként viszont korlátok állják az alkotó útját. „Mit érthettem én akkor folyóirat-novellán?" — merül fel a zárójeles kérdés az említett Mándy-szövegben, holott az elbeszélő megállapítja, hogy *A tréfa* vagy *A fűszeres* „igazi" folyóirat-novella, azaz ott a helye a folyóiratban. A folyóirat-számokat, a meglévő rovatokat szinte a medialitás szemszögéből tekinti át. Elkülöníti a fenti *Nyugat*ot (konkrét szerkesztőségi szoba, Babits, Gellért) és „a láda Nyugatját", az utóbbi a Múzeum-körúti telek sarkán kitett ládához kapcsolódik, ahol a kezdő novellista órákig kotorászhat. A folyóirat a sötét bolton kívül, egy ládában válik elérhetővé, a könyv pedig egy kinti szekrényben kap helyet. „Definiálásukhoz" a térbeli elhelyezés járul hozzá. A sötét kis bolt félelmet, szorongást vált ki, oda be sem mer lépni az elbeszélő, a bolton kívül viszont nincsenek szabályok, nincs behatárolt idő, órákig kotorászhat az olvasó egy ládában, belelapozhat a folyóiratba, a folyóirat-novellákba.

Az elbeszélő tudatosan vállalja, hogy ő „novellát" ír, a *Nyugat*nál ennek Gellért az elbírálója. Öninterpretációjából kiviláglik, hogy kerüli „az írás fegyelmét", a vázlatírást, igazán pedig nem is a konvencionális novellák, hanem a paratextusok vonzzák, amelyekre Osvátnál bukkant rá, aki teleírhatta volna a folyóiratot, de megmaradt a zárójeleknél, a lábjegyzetnél, a függeléknél. Megannyi elméleti diskurzus-lehetőség csillan meg ebben a szövegben, ahogy egyre sűrítettebben Mándy Iván egész szövegvilágában. Mándy terminológiája intuitív eredetű, eltávolodik a kanonikus szemléletmódtól. Mondhatnánk: ebbe a boltba nem lép be, inkább a kitett láda mélyén keresgél. *A könyv* című novellában (Nemzeti Ujság, 1944. május 20.) megjelenik Béres Tamás első regénye, amelyet először a *Magyar Újság*ban közölt folytatásokban,[8] tehát ez is először folyóirat-regény volt, noha ilyen szakszó nem kerül be a szövegbe. A boldog, elsőregényes szerző azonban óvakodik a kávéházi megjegyzésektől, a kritikustól, a híres írók „dermedt" arcképétől: „Olyan rövidnadrágos arcot vágott, mint valamikor régen, bizonyítványosztáskor. Külön élvezett mindent. A könyvét, az álmosan duruzsoló kályhát, a híres írók arcképét. Egyébként félt ezektől a ké-

[8]Uo. 422.

pektől. Olyan dermedtek voltak, olyan idegenek. Aztán megint csak a könyvét látta. És nagyon, de nagyon szeretett volna egyedül lenni vele. Sietős, kapkodó mozdulatokkal magához vette a példányokat."[9]

[9]Uo. 421.

Mándy fogalomtára sajátos olvasási stratégiát feltételez, amely a konvencionálistól eltérő összefüggések feltárásához vezet. Az író nem fogadja el a változatlan fogalomtárat, az egyetlen kánont, ellenáll az egységes irodalomtudománynak, a kritika megrögzött elvárásainak.

Kosztolányi a ládában

A *Szerkesztőségi órák*ban sok név fordul elő, a *Nyugat* első nemzedékének nevei, ám Kosztolányitól egy idézetet is beemel az elbeszélő a szövegbe, a *Figyelő* egy szövegrészletét (Csáth Géza betegségéről és haláláról, *Nyugat*, 1919, 16–17. szám), amelyben Kosztolányi Csáth Géza gyilkos tettére, felesége megölésére és halálára emlékezik, ennek kapcsán pedig egy olyan mozzanatra, amelyre nem utalnak az életrajzírók. Mándy novellájának vendégszövege idézet az idézetben, ugyanis Kosztolányi egyik, ekkor már határon túli ismerősének beszámolójából értesül a történtekről. Csáth gyilkos tette kapcsán kislányának ottlétére nem térnek ki az életrajzok, holott a kislány az első lövéskor jelen volt. A gyermek szemtanúságának hangsúlyozása látszólag elkanyarodik a fő vonalvezetéstől, a továbbélés szemszögéből azonban ez a leginkább súlypontozható mozzanat. Az elbeszélő a ládából kotorássza ki a Kosztolányi-írást, és éppen erre a szöveghelyre, erre a reflexióra összpontosít. A továbbgondolható kérdés tehát így hangzik: Mi lesz a kislánnyal? A Mándy-szöveg fragmentummá teszi az idézetet, nem kezd új mondatot, a szelektáló olvasói aktust nyomatékosítja. Kosztolányi neve többször ismétlődik Mándy novellisztikájában, látásmódjában ugyanis felfedezi a vele rokonítható szempontokat, azt, amit Tolnai Ottó következetesen „semmis megfigyeléseknek" nevez. Kosztolányi testi és performatív vonatkozásban is előtérbe kerül, alakja Mándy nézőpontjából a folyóirattal, az újsággal, a publicisztikai műfajokkal fonódik össze. Thomka Beáta emeli ki az áthelyezés problémáját: „Ady és Móricz, Petelei és Kosztolányi szellemi hagyatékában tárcaelbeszélés, riport, glossza, portré, karcolat és megannyi más kisműfaj is jelen van. A tény, hogy e formák kiemelkedő írói életművek alkotórészét képezik, a szövegeket a *sajtótörténet* elsődleges összefüggéséből áthelyezi a másik rendszerbe, az *irodalom* és a *műfajok történetének* kontextusába."[10]

[10]Thomka Beáta: *Előszó.* In uő. (szerk.): *Befejezetlen könyv.* Kijárat Kiadó, Budapest, 2012, 10.

Mándy, aki ösztönösen érzett rá a mai elméletek diszkurzív kérdéseire, és elkülönítette a folyóirat-novellát a már *áthelyezettől* vagy az eleve könyvben közölttől, főként a folyóiratokban és a lapokban publikáló Kosztolányit emelte be szövegeibe. Azt a Kosztolányit, akit a bolt előtti ládában vagy a kávéházban heverő lapokban talált meg az olvasó. Balassa Péter írja Mándy kísérteties formájáról: „Különös bravúrja, hogy *ezen belül* megőrzi kezdeti, eredeti nagy tehetségének

tradicionális jellegzetességét: a légiessé, arkangyalivá szellemített magyar tárcanovella-hagyományt, azt az »olyan Kosztolányisat«. Ez persze a magyar novella legszigorúbb hagyománya, amely a hangjáték formában megőrizve maga is kísértetként jár vissza: arányos szerkezetével, egyensúlyával, szélsőségektől tartózkodó tónusával, és nem utolsósorban realitásból indító és oda visszatérő hajlamával."[11]

A *Ma este Gizi énekel* című kötetben olvasható *A Kosztolányi* című Mándy-szöveg, amely a Pesti Hírlapban jelent meg 1942. július 3-án. Péter a tükör alatt keresgél a kávéházi lapok között, és ekkor megpillantja őt, Kosztolányit, akit sohasem látott, de egy otthoni képről beazonosíthatott: „Igen, ugyanaz az arc, a diákosan homlokba hulló haj, a pertlivékony nyakkendő. Még a nézése is… Péter nem ismerte, sosem látta Kosztolányit, de otthon volt egy képe. Azon is ugyanígy nézett, gúnyosan, oldalt hajtott fejjel. Ha nem tudná az ember, hogy már halott, igazán azt hinné…"[12]

Ekkor Péter számára feltámad az asztalnál ülő, az életet élvezni tudó, majd az olvasásba belemerülő halott író. Semmiképpen sem hiszi el a vendégről, hogy borkereskedő, holott társai mindent elkövetnek, hogy meggyőzzék arról, miszerint a férfi csupán hasonlít a nagy íróra. A jogász nem látja, amit Péter lát: a fejét tükörhöz támasztó, egy piros könyvbe merülő, a világot magától eltoló Kosztolányit. Péter a novella zárlatában még mindig Kosztolányit látja, a szentté avatott írót, aki magányosan olvas. Erdődy Edit emelte ki szent és profán egyetlen térben és időben való sűrítését Mándy életművében, Péter is ebbe a „polaritások nélküli állapotba" vágyakozik, ha Kosztolányiról van szó.[13] A kávéházi találkozásból és dialógusból kikerekedő portré Mándy írói fogásával, a tükörjátékkal indul és fejeződik be: „Az identitásjáték a határmezsgyék szemszögéből a tükörkép elmaradása, a tükörképtől való eltávolodás is fontossá válik, ugyanis a kételyt, az azonosságtudat bizonytalanságát erősíti fel. Péter képről, fotóról ismeri Kosztolányit, a portré anatómiai részletei közül kiemelkedik az arc, a diákosan homlokba hulló haj, a pertlinyakkendő, valamint az író nézése. A felszínes kávéházi dialógusból, a találgatásból kettős portré (kvázi-portré) keletkezik: a kulturális emlékezet Kosztolányit teremti újjá, ugyanakkor egy másik feltételezett portré is kirajzolódik arról a férfiról, aki Péter nézőpontjából Kosztolányi emlékét hívta elő."[14]

Kosztolányi Mándy szemszögéből a folyóirat- és sajtótörténeti kontextusból emelkedik ki. A ládából kikereshető folyóirat, a kávéházban olvasható sajtótermékek időnként Kosztolányi alakját és szövegeit helyezik előtérbe. Az *Apa közbeszól (Átkelés)* című novellában a bohém apa, az „újság nélküli újságíró"[15] (az *Egy öreg boltos* elbeszélőjének meghatározása!) kapcsán *A Hét* emelkedik himnikus magaslatra, ugyanis Kiss József szerkesztői szeme minden értékes kéziratra felfigyel. Az apa személyes emlékezete megidézi a szerkesztőségi szobatárs, azaz Kosztolányi alakját, „gyengéd" egyéniségét: „El se tudom mondani, hogy mennyi kedvesség volt Kosz-

[11]Balassa Péter: *Mándy és a kísértetek. Művészetéről és Átkelés című kötetéről.* In uő: *Észjárások és formák. Elemzések és kritikák újabb prózánkról 1978–1984.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1985, 140.

[12]Mándy Iván: *Ma este Gizi énekel,* i. m. 171.

[13]ErdődyEdit: *Mándy Iván.* Balassi Kiadó, Budapest, 1992, 86.

[14]Hózsa Éva: *Fölállt a Titánia? (Mándy Iván kisműfajai: az újabb „fölállás" kutatási lehetőségei).* In Berényi János (szerk.): *Tudástérkép. Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó 2014. Konferenciakötet.* Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, Újvidék, 2014, 128–129.

[15]Mándy Iván: *Önéletrajz (Novellák, rádiójátékok),* i. m. 185.

tolányiban. Elbűvölő egyéniség. Talán túlságosan is elbűvölő. Mintha soha senkivel nem akart volna vitába szállni. De én azt hiszem, hogy ez nála csak gyengédség volt. Sokat dohányzott. Mondtam is neki, hogy ebből baj lesz. Ő meg csak mosolygott, és valamivel többet szívott azokból az olcsó cigarettákból."[16]

[16]Mándy Iván: *Átkelés.* Magvető, Budapest, 1983, 38.

Kosztolányi a bolton kívüli ládából és az apai emlékezésből szívódott be Mándy opusába. Az *A Kosztolányi* .című fiatalkori novellában a fénykép funkciója kerül előtérbe. A fénykép pozíciója lehetővé teszi a látomássá transzformálást: „A fénykép persze ember alkotta tárgy. Vonzereje mégis az, hogy ebben a fotóereklyékkel telehintett világban mintha egyúttal megőrizné a készen talált tárgyak státusát. Ilyenformán a fénykép egyszerre aknázza ki a művészet tekintélyét és a valóság varázsát. Fantáziafelhő és információpirula."[17]

[17]Susan Sontag: *A fényképezésről.* (Ford. Nemes Anna.) Európa, Budapest, 2010, 106–107.

A korai mozi eszköztára is működésbe lép Mándy „korai" szövegében. Kristin Thompson állapítja meg a korai mozi időkezeléséről és befogadásának nehézségeiről: „A néző vagy egy megszakítatlan időtartamnak volt tanúja a teljes film folyamán, vagy pedig elkülönült időblokkokat képező, egy-egy beállításban felvett jeleneteket látott, melyek között időbeli kihagyások vagy átfedések voltak. A filmkészítők nem könnyítették meg a nézők filmbéli események közti tájékozódását, azaz kevés nyomát látjuk a narratív információ olyasfajta redundanciájának, amit a klasszikus film rendszerint biztosít."[18]

[18]Kristin Thompson: *A primitívtől a klasszikusig.* (Ford. Vincze Teréz.) In Kiss Gábor Zoltán (szerk.): *A narrációtól az attrakcióig. Narratívák 10.*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2011, 90.

Bolt és bódé

A külvárosi bódé méreteiben kisebb a bolténál, „kalitkaként" értelmezhető, mint például *A bódéban* című novellában (*Magyarország*, 1944. március 30.), amelyben az öreg, a bódéban gubbasztó Krecsák József látszerész elbeszélői nézőpontból madárrá változik át.[19] A bódés tevékenysége egysíkúbb, mit a boltosé, Krecsák szemüveget javít, látcsövet tisztít. A kalitkából nehéz megítélni, mi történik a „nagyvilágban", mégis behatol a pletyka, a piactéri világ, látványként naponta ismétlődnek ugyanazok az arcok, elhangzanak a jól ismert nevek, megvalósulnak a hasonló cselekvésmozzanatok, mindezek az optikus számára a „nagyvilágot" jelentik. Ironikus szempontból értelmezhető a látszerész szerepeltetése, rövidlátásra ítélt szituációja. Látcsövet tisztít, ám foglyul ejtik a bódé oldalai, noha védelmezi is őt saját „kalitkája". A szövegben kiemelkedik a kint–bent reláció, a vevő beviszi a zárt falak közé az új pletykát, a bódés viszont időnként kitekint „kalitkájából", sőt bekapcsolódik az utca történéseibe, reflektál az eseményekre. A novellában egy hordó felemelése a tét, amellyel a szereplők nem tudnak megbirkózni, végül nevetésbe és a bódé körüli kergetőzésbe torkollik a próbatétel. A novella a bódés önkéntes visszahúzódásával és öninterpretációjával zárul, az ironikus záró mondat elvágja a vágyott kimozdulás, az üzlettulajdonossá válás esélyét: „Krecsák úr behúzza a fejét. Istenem, micsoda hely ez!… Hiszen, ha rendes üzlete lehetne a városban. Legyint. Tovább tisztogatja a látcsövet."[20]

[19]Mándy Iván: *Ma este Gizi énekel*, i. m. 413.

[20]Uo. 415.

A boltok, bódék, árusok világát feldolgozó novellák (kisműfajok?) ma már nem kizárólag témaként vagy metaforizáló törekvésként vizsgálhatók. Manapság a digitalizált Mándy-opusból kereshet rá a befogadó az „árukészletre", az öninterpretáció lehetőségeire, a mediális mozzanatokra, vagyis a kutató számára még inkább áttekinthető a szűk térbe sűrített univerzum. A vajdasági magyar irodalomban Tolnai Ottó írt úgynevezett áruházznovellákat,[21] ezek a folyóiratból kötetbe emelt novellák főként a vásárló nézőpontját és a Ginsberg-örökséget nyomatékosítják. Mándy öninterpretációs kisboltja többnyire a boltos narratíváját hangsúlyozza, a fogyasztás aktusa kevésbé érvényesül, *A könyv* című novellában az elsőkönyves szerző nem is gondol a kirakatra, ahova könyvét helyezhetik, ő csak a ropogós lapokra és a nyomdaszagra koncentrál. Az eladás lehetőségére kávéházi ismerőse hívja fel figyelmét: „Tamás elpirult. Valami kellemes melegség áradt szét benne. Igen, mikor majd a kirakatokban… No lám, erre nem is gondolt."[22] A pénzben mérhető érték legfeljebb a szerkesztőségi beszélgetésekben, a honorárium szempontjából merül fel problémaként.[23]

A polcra helyezett antropomorfizált tárgyak, a megelevenedett szituációk, emlékfoszlányok, jelenések, motívumszövések stb. Mándy és Tolnai esetében is „látomássá" transzformálódhatnak.[24] Mándy elbeszélője többféle szerepet tölt be, beszerző, boltos és felhasználó egyszerre. A *boltos novellák* „elvágott" befejezései a továbblépésre várás igényét villantják fel. A boltost gyűjtőszenvedély jellemzi, az idő múlásával tudatosan „zsugorivá", csúfondárossá és önkritikussá válhat. A befogadó felfigyel az elbeszélő (be)gyűjtő tevékenységére, ezáltal pedig „a megmentő jótékony" szerepére.[25] A boltos szövegek filmes kapcsolatai szintén kiemelkednek, látvány és hang, csend és hang pedig elválaszthatatlanul együtt van. A mulandóság több szempontból feltartóztathatatlan a Mándy-írásokban, még a személyes emlékek is feledésbe merülnek. „A kis mozik léte forog kockán" — olvasható az *Egy moziban* című novellában, és ez vár a kisboltokra is. „Talán butikok nyílnak a helyükön. Bazárok bazáráruval" — fűzi tovább a gondolatmenetet az említett szöveg.[26] Az on-line vásárlás korában a jóslat még inkább továbbgondolható, és természetesen a mai könyvpiac problémáira vonatkoztatható. A „bolt" értelmezése, a bolthatárok megléte, kísértetjárása, valamint a kívül rekedt ládák tartalma az immanencia diskurzusához (is) kapcsolható.

[21] Vö. Tolnai Ottó: *Prózák könyve*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987.

[22] Mándy Iván: *Ma este Gizi énekel*, i. m. 423.

[23] Uo. 343.

[24] Thomka Beáta: *Tolnai Ottó*. Kalligram, Pozsony, 1994, 105.

[25] Susan Sontag: i. m. 116.

[26] Mándy Iván: *Önéletrajz (Novellák, rádiójátékok)*, i. m. 145.

Név, emlékezet, futball Mándy Iván szövegeiben

FODOR PÉTER

1976-ban született Berettyóújfaluban. A Debreceni Egyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének adjunktusa, az Alföld című folyóirat szerkesztője. — A tanulmány létrejöttét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

Mándy Iván szépirodalmi munkáinak jelen idő szerint ismert korpusza alapján azt mondhatjuk, hogy a labdarúgás már az írói pálya korai szakaszában, az 1940-es években született novellákban fontos tematikus elemmé vált. A sportág versenyszerű, élvonalbeli változata harmadfél évtized alatt összetett epikus világgá épült elsősorban azokban a műveiben, amelyek főszereplőként Csempe-Pempét, a Titánia nevű csapat játékosfelhajtóját léptetik föl. Ezek sorában az első a kötetben 1949-ben napvilágot látott, *Tribünök árnyéka*, amely ugyanakkor nem előzmény nélküli: Mándy, aki nem mellesleg a 2. világháború alatt sportújságíróként is dolgozott, 1944. szeptember 28-án adta közre a keresztény-konzervatív Nemzeti Ujságban *Próbajáték* című novelláját. E szöveg felütése szép példáját adja a szerzőre oly jellemző narrációs technikának. A történeten kívüli, harmadik személyű elbeszélőmódhoz úgy társul a belső, szereplői nézőpont, hogy rögvest alkalom nyílik jelen és múlt értékszembesítő összevetésére:

„A pálya előtt megállt. (…) A nyitott kapun benézett a pályára. Valószerűtlenül zöld volt a fű a ragyogó napsütésben. A szemben lévő kapu hálóját egyszer kiszakította. Persze az még régen volt. Egy osztrák–magyaron. A középcsatártól kapta a labdát, félmagasan rálőtte. Az volt az egyenlítő gól. Hogy zengett a tribün...!

Hát igen, akkor még nem gondolta, hogy így lecsúszik. Kikerült a nagy egyesületből, szép lassan elfelejtették. Harmadosztályú kis csapatban játszik. Kavicsos, salakos pályákon."[1]

A sportújságírás zsargonja ötvöződik itt a kiöregedett játékos sorsát nyelvileg gazdaságos módon megelevenítő szépprózai stílussal. Az, hogy az egykori klubjához (sikertelenül végződő) próbajátékra visszatérő balösszekötő érzékszervi tapasztalataihoz mindvégig „közel marad" az elbeszélés (ő lát, hall, tapint), azt mutatja, hogy Mándy ekkor még a futballpálya történéseinek megjelenítésére a játékos perspektíváját választva vállalkozott.[2] Ezt azért érdemes hangsúlyozni, mert a Csempe-Pempe szövegek egyik sajátossága épp az lesz, hogy a főszereplő nem a pályának, hanem csak a pálya szélének ágense. S ott sem abban a pozícióban, amelyben a *Próbajáték*ban felbukkanó Csempe nevű Titánia-edző — Csempe-Pempe alakjának egyedítő jele ugyanis épp a térbeli, közösségi, kommunikációs és egzisztenciális értelemben vett perifériikusság lesz, valamint az, hogy minden igyekezete ellenére nem képes befolyással lenni a pályán történő eseményekre. Másfelől viszont Mándy mégiscsak ebben a korai novellájában kezdte el a

[1] Mándy Iván: *Próbajáték*. In uő: *Ma este Gizi énekel*. Argumentum, Budapest, 2013, 445. Darvasi Ferencnek tartozom köszönettel, amiért fölhívta erre a novellára a figyelmemet, míg írásom futballtörténeti szempontú lektorálásáért Szegedi Péternek.

[2] Ahogy tette ezt azokban a szintén korai novelláiban (például *Homokvár, Idegenek*) is, amelyekben a futball testi-szenzuális tapasztalata a játékba bevonódó gyermekszereplők távlatából jelenik meg.

magyar futballtörténelmet olyan archívumként használni, melyet változatos módon épít be szövegeibe. A sportág históriájának fölidézése főként a csapat- és játékosnevek, eredmények és a labdarúgás intézményi-szervezeti kereteinek változásaira történő utalások révén megy végbe az író műveiben — a továbbiakban néhány példát szemügyre véve azt igyekszem megmutatni, hogy miképpen.

A *Próbajáték* főszereplője

A *Próbajáték* főszereplőjéről, Kocsis Viliről több „historikus adatot" is megtudunk a novellából: válogatott volt, gólt szerzett „[e]gy osztrák–magyaron", „a kis Vígh volt a [válogatottban a] szélsője", „[t]izenkét évig focizott a Titániában". A játékos-pályafutásnak ezek a sarokpontjai futballtörténelmi szempontból nem föltétlenül ugyanolyan megítélés alá esnek: az ugyanis, hogy ki volt valaha tagja a magyar labdarúgó-válogatottnak, tudható, ezzel szemben a kitalált Titánia keretéről a Mándy-szövegeken kívül nincs információja az olvasónak. Kocsis nevű játékos a novella 1944-es megjelenése előtt összesen három szerepelt a válogatottban, egyikőjük keresztneve sem Vilmos volt, s egyikük sem játszott „osztrák–magyaron". K. V. monogrammal bírt ugyanakkor az 1924 és 1933 között a Ferencvárosban futballozó, a sportsajtó és a drukkerek által Viliként becézett Kohut Vilmos (Mándy novellájában a férfi keresztnév kizárólag becézett formában bukkan föl), aki válogatott mérkőzésen többször is játszott Ausztria ellen és gólt is szerzett. Vígh családnevű, legalábbis ezzel az írásmóddal nem lépett pályára a nemzeti csapatban — 1927 és 1930 között Víg János (született Wilhelm) játszott Olaszország, Jugoszlávia és Csehszlovákia ellen. Mándy tehát olyan szereplői neveket használ, amelyek főként a szöveg közreadása idején a futballszurkolók számára ismerősként hangozhattak, de a kitaláltság jegyét magukon viselték.

Tribünök árnyéka

Mándy a névadás tekintetében hasonlóan járt el az öt esztendővel később, az első elbeszéléskötetében publikált *Tribünök árnyéká*ban, mely éppen akkor jelent meg, amikor a világháború előtti magyar labdarúgás intézményrendszerének erőszakos, szovjet mintájú átszervezése már zajlott. Igaz persze, hogy az elbeszélt jelen és a szereplői emlékezés révén fölidézett múlt már a *Próbajáték*ban is olyan értékszerkezetet rajzol ki, mely nem mentes a nosztalgiától, legalábbis Csempe szavaiból ez olvasható ki: „Tudod, ezek a maiak. Csak a pénz érdekli őket. Nem mondom, akad egy két rendes fiú, de azért… — Legyintett."[3] Jelen és múlt efféle szembeállítása ugyanakkor két olyan korszakot idéz föl (az amatőr és a professzionális futball időszakát), amelyek történeti hátterét az 1920-as évek jelentik, s nem az 1944 őszére állami felügyelet alá vont, zsidóellenes törvényektől sújtott s az üzleti elvtől távolodó magyar futball. Miközben az emlékállítás gesztusa nem hiányzott tehát már a *Próbajáték*ból sem, a *Tribünök árnyéká*nak ez a vonatkozása még határozottabbnak tekinthető: 1949-ben ugyanis annak a régi magyar futballnak az emlékezetét idézte meg, amelyet épp rohamléptekben tüntetett el a kiépülő kommunista diktatúra. Azt, hogy még az emlékét is, szemléletesen mutatja a Rákosi-korszak legnépszerűbb (sport)filmje, az 1951-es *Civil a pályán*, mely teljes mértékben nélkülöz bármiféle sporttörténeti utalást, amely korábbi lenne a filmben színre vitt jelentől.

[3] Mándy Iván: i. m. 447.

A labdarúgók nevei

Mándy novellájában a labdarúgók nevei három csoportot alkotnak. Az első kettő már ismerős lehet a *Próbajáték*ból, amennyiben egyfelől itt is Titánia-játékosok a szereplők, nem valóságos nevekről lévén szó hozzájuk pályán kívüli fiktív történetek is kapcsolódhatnak: „Hol van a régi Titánia-fedezetsor: Csermák, Barna, Nagyvágó?… Ahogy azok fociztak! A Barna tréner Dél-Amerikában, Nagyvágóval tegnap beszéltem a villamoson. Kalauz."[4] Másfelől olyanok, akikről azt olvassuk, hogy eljutottak a válogatottságig. Utóbbiak közé tartozik Gyurik Pubi, Karika és Tóth Karcsi. Mindhárman Csempe-Pempe szólamában szerepelnek, az első kettőről azt állítja, hogy ő hozta őket a Titániába, a harmadikról pedig azt, hogy együtt játszott vele az ificsapatban, s „később huszonötszörös válogatott" lett. Karika akár szövegközi utalásként is érthető, amennyiben a *Próbajáték* Kocsis Vilijének épp ez a beceneve, de ha családnévként értjük, akkor sem találjuk a magyar válogatott játékosainak névsorában, csakúgy nem, mint Gyurikot.[5] A Tóth a Kocsishoz hasonlóan gyakori név volt a 20. század első felének válogatott labdarúgói között (is), olyannyira, hogy 1949-ig közülük összesen hatról tudjuk, hogy magára ölthette a címeres mezt — az, hogy egyiküket sem hívták Károlynak, újfent azt sejteti, hogy Mándy igyekezett elkerülni a történeti beazonosíthatóságot. Szerepel a novellában ugyanakkor két legendás magyar kapusnak (egyikük az 1910–20-as, másikuk az 1920–30-években őrizte a magyar válogatott kapuját) is a neve (ők alkotják a harmadik csoportot). Nem jelentőség nélküli, hogy mindkettő abban a jelenetben bukkan föl, amely Csempe-Pempének a Titánia — ETC mérkőzésről való csalódott távozását követi („A kijáróná visszanézett Csempe-Pempe. Visszanézett a nagytribünre, a pályára, és köpött egyet. […] Hát ebből elég!"), s melyben a Népligetben futballozó fiúkra lesz figyelmes.

„Apacsinges, mezítlábas fiú állt két fa között, kezét térdére téve. Kipirult arccal kiabált.

— Most te lövöd a tizenegyest, Cammogó! — Úgy vetődött, mintha ezren és ezren néznék. Elcsípte a rongylabdát, kirúgta a többi fiú közé. — Én vagyok a Zsák, a nagy kapus!

Hülye vagy, fiacskám, gondolta Csempe-Pempe. Inkább moziba mennél, csupa vér a térded. Na, ezt szépen kifogta, ezt a lövést. Jól helyezkedik, és nyugodt, akár az Amsel Náci. Kéne a Titánia-ifibe egy jó kapus…"[6]

Mándy nyilván Zsák és Amsel esetében számíthatott arra, hogy az olvasóknak legalább egy része tudni fogja, kikről van szó: ennek megfelelően az ő nevük úgy bukkan föl a szövegben, hogy sem fiktív történet nem kapcsolódik közvetlenül hozzájuk (szemben a fönt említett Barnával és Nagyvágóval), sem a Titániához nem kötődnek. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kitalált és a konkrét történeti referenciával bíró nevek ebben a novellában elkülönülnek egymástól. Azok, akik Csempe-Pempe élettörténetének részei (mert ő hozta őket a csapathoz, vagy együtt játszott velük az ifiben), futballtörténelmi szempontból nem azonosítható alakok, míg Zsák és Amsel nem íródik bele azokba a sztorikba, amelyekben Csempe-Pempe is cselekvő. A játékosmegfigyelőt

[4] Mándy Iván: *Tribünök árnyéka.* In uő: *Novellák I.* Palatinus, Budapest, 2003, 186.

[5] Gyurik László, a Budapesti Dózsa középpályása csak jóval a novella megjelenése után, 1953-ban játszotta élete egyetlen válogatott mérkőzését.

[6] Mándy Iván: *Tribünök árnyéka*, i. m. 188.

[7] Lásd például Mándy Iván: *A társaság*. In uő: *Novellák III*. Palatinus, Budapest, 2003, 431.

[8] Ezen a barátságos mecscsen a spanyol kapuban a korszak másik legendás hálóőre, Ricardo Zamora állt. A meccs egyetlen gól-

az utóbbiakhoz tehát éppen olyan viszony fűzi, mint a parkban játszó fiúkat: szurkolói. Ehhez érdemes azt is hozzátenni, hogy a Mándy által interjúkban többször is az otthonhoz való hűség jelképeként emlegetett Zsák Károly pályafutása 1927-ben zárult le, ami két szempontból is figyelmet érdemlő. Egyfelől ekkor az író mindössze kilenc esztendős volt, ami azt jelenti, hogy az általa oly sokra tartott játékos neki is a gyerekkorához tartozott. (Hasonló mondható el a Mándy által szintén előszeretettel emlegetett, 1928. május 28-i, Ferencváros — Blackburn Rovers mérkőzésről, melyen a magyar csapat 6:1-re verte az angol kupagyőztest.)[7] Másfelől Zsák akkor hagyott föl a labdarúgással, amikor Magyarországon beköszöntött a professzionális labdarúgás időszaka, sőt őt épp úgy őrzi magyar sporttörténeti emlékezet, mint akinek a visszavonulása korszakzáró esemény volt: „Még játszik egy ideig [az 1925. október 4-ei Magyarország–Spanyolország mérkőzés után],[8] taps várja, meleg tüntetés, (…) de már a visszavonulás erősen foglalkoztatja. A tiszta amatőrsport híve, és úgy érzi, már más idők járnak. »Egyikkel sem cserélném el a családi kört — mondta a profikra célozva az otthonában egy újságírónak —, sem szerény állásomat a Gázműveknél, mert az akkor is állás lesz, ha már nem fogok játszani… Én már szívesen átengedném a teret a fiataloknak… Azokra kell gondolnom, akik a másik szobában vannak.«"[9] Arra, hogy a *Tribünök árnyéka* elbeszélt jelene milyen történeti korszakot idéz, közvetett jelekből következtethetünk. A novella története szerint Csempe-Pempe a Titánia — ETC mérkőzésre megy ki. Az ETC a századeleji magyar labdarúgásnak ismert klubja volt: az 1907-es alapítástól 1925-ig előbb Erzsébetfalvi, majd Erzsébeti Torna Club néven, főként a másod- és harmadosztályban játszott, majd egyetlen szezont, az 1925/1926-ost az első osztályban töltötte, s a rá egy évvel induló professzionális bajnokságban már Pesterzsébet Labdarúgó Szövetség néven szerepelt. Ha mindennek jelentőséget tulajdonítunk abból kiindulva, hogy Mándy a kitalált Titániát történeti referenciával bíró csapat ellen lépteti föl novellájában, s azt is tekintetbe vesszük, hogy Zsák és Amsel pályafutása is az 1920-as évek közepéig haladt párhuzamosan, utóbbi ugyanis 1925 és 1927 között Olaszországban játszott, akkor a novella jelenének historikus háttereként az 1920-as évek elejére, közepére gondolhatunk.

Több okunk is lehet azt föltételezni, hogy Mándy később is ehhez a korszakhoz nyúl vissza írásaiban.[10] *A pálya szélén* című regényből kiderül, hogy a történet gerincét adó Hálókocsi — Dohánygyári Lendület mérkőzést az 1927/1928-as szezonban játsszák. A műben a Titánia mellett még két, a fikció szerint első osztályú magyar csapat neve szerepel: az egyik a Kossuth, a másik az Atalanta. Mándy hasonlóképpen jár el a csapatnevek kiválasztása során, mint ahogy tette korábbi novellájában, amennyiben kitalált és valódi klubneveket párhuzamosan használ. A Kossuth FC éppúgy létező csapat nevének kölcsönvétele, ahogy az ETC az volt, ráadásul ez is Erzsébetfalvához, 1924-től (ekkor nyilvánították várossá) Pesterzsébethez kötődik, amennyiben Kossuth FC néven indult az 1926/27-es első profi bajnokság második osztályában a városrész egyik csapata. A profi első osztályba sosem jutott föl, s csak

ját a spanyolok szerezték Zsák kapitális hibájából – ezt Mándy már az 1948-ban napvilágot látott, *Francia kulcs* című regényében fölidézte: „– A lába között, apuskám, a lába között gurult be a labda, tiszta potyagól volt…" (Mándy Iván: *Francia kulcs – A huszonegyedik utca – A pálya szélén*. Magvető, Budapest, 1985, 110.) S több mint három évtizeddel később is elővette: „Potyagól! Micsoda potyagól! Ezt beszedni! Nem volt bombalövés. Igazán nem lehet mondani. A kapus két keze között vánszorgott be a labda. Egy gyerek kivédte volna. Egy taknyos kölyök. És akkor a válogatott büszkesége! A legnagyobb magyar kapus! Sorsdöntő gól. Ezzel eldőlt a mérkőzés. Spanyolország–Magyarország 1 : 0. A kapus a földön. A labda szégyenkezve a háló sarkában. Potyagól. Csakhogy ez megint nem a baj reszortja. Ez a Pech reszortja." Mándy Iván: *Áldott az a baj, amelyik egyedül jön.* In uő: *Átkelés*. Magvető, Budapest, 1983, 13.

[9]Syposs Zolán: *„Minden idők legjobb kapusa" – Zsák Károly*. In uő: *Ez a szép játék*.

1931-ig létezett. Az Atalanta nem csupán azért lehetett találó választás, mert a Titániához hasonlóan ez is görög mitológiai eredetű, de azért is, mert éppen annak az Olaszországnak az egyik klubja viseli ezt a nevet 1907 óta, ahová az 1920-as években a legtöbb magyar játékos és edző szerződött (jelentősen csökkentve így a honi futball színvonalát), s ahonnan Mussolini hatalomra jutását követően, mivel az olasz csapatok a továbbiakban nem alkalmazhattak idegenlégiósokat (csak trénerként), 1927-ben, vagyis a regénytörténeti jelen időszakában sokan haza is tértek.[11] Az olasz futballból ismert klubnév tehát ezzel a történeti vonatkozással bír.

Miközben a Csempe-Pempe szövegek közül *A pálya szélén* az egyetlen, melyben olvasható az elbeszélt történet jelenére vonatkozó évszám, addig Mándy ebben a művében a *Próbajáték*hoz és a *Tribünök árnyéká*hoz képest „szabadabban" bánik a megidézett futballhistória elemeivel. Míg az 1949-es novellában azt láttuk, hogy Zsák és Amsel „érintetlen" marad abban a tekintetben, hogy emlékezetük úgy idéződik meg, hogy nem válnak szereplőkké, amit úgy is mondhatunk, hogy nem tudunk meg róluk olyan információt, melynek a szöveg elolvasása előtt ne lehettünk volna a birtokában,[12] addig a regényben Zsákhoz fiktív történetek kapcsolódnak. Előbb Császár, az Atalanta játékosfelhajtója mondja, hogy „Skaja óta nem volt ilyen kapus, nemcsak az Atalantában, de sehol",[13] majd Csempe-Pempe belső monológjában bukkan föl:

„Az üres sínpárt nézte. Nem is tudta, mikor szállt le a villamosról.

Feltűnt egy biciklista, éthordóval. Visszanézett Csempe-Pempére, mereven bólintott.

Ő meg egy lépést tett, aztán megállt. De hiszen ez Skaja, a párduc, akinél még nem volt nagyobb kapus. Ételt visz haza, vagy ételt szállít? Akkor mégis itthon maradt. Szebehelyi azt mondta, hogy kiment Portugáliába. Mit keresett volna Portugáliában? Amikor az Atalanta túladott rajta, már nem volt kapus. Egy darabig még a Húsosban védett, aztán eltűnt. Szebehelyi azt mondta, hogy kiment Portugáliába trénernek. De nem ment ki, hanem ételt szállít.

A hátáról megismerem, de hát még intett is nekem. Mindig jóban voltunk. Egyszer, amikor egy válogatott mérkőzés után úgy hoztuk le a vállunkon, azt mondta: — A vendégeim vagytok! A hivatalos muri után majd összeülünk egy kicsit.

Lehet, hogy hazaviszi az ebédet, talán beteg a felesége.

A konyhában ebédelnek. Skaja a tányér fölött belebámul a levegőbe."[14]

Bár egyik alkalommal sem hivatalos nevén szerepel, tudható, hogy Zsák Károly két beceneve a Skaja és a párduc voltak. A 20. század első fele kétség kívül legjobb magyar kapusának története a regényben tehát sajátos fiktív szállal gazdagodik, amely egyfelől nagyon is illik Zsáknak a korábban már szóba hozott, Mándy által is gondozott imázsához (akinek a pénznél fontosabb az otthon, a család), másfelől viszont tudható, hogy a kapus egész felnőtt karrierjét egyetlen csapatban, a 33 FC-ben töltötte. Zsák abban a tekintetben inkább a kivételt jelenti a regényben, hogy ő a századelő magyar válogatott játékosai közül az

Arcok a magyar sport történetéből. Sport Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1976, 256.

[10]Az 1983-ban megjelent *Átkelés*-kötet címadó írásának mottója (i. m. 81.) szintén az 1920-as évek magyar labdarúgását idézi föl: „Zelk: Mi ez? Egy újabb novella? Én: Belenézel? Zelk: Ha elmondod az MTK csatársorát. Én: Braun, Molnár, Orth, Opata, Jeny. Zelk: Hogy hívták az MTK angol trénerét? Én: Jimmy Hogan. Zelk: Ki volt a kedvence? Orth Gyuri? Én: Engem akarsz beugratni? A Braun Csibi! Zelk: Hol az a novella?" A párbeszédben emlegetett Braun József 1916 és 1926 között játszott az MTK-ban, 15 esztendősen került a csapathoz kifejezetten az ír származású angol edző kérésére. Mindössze 25 éves volt 1926-ban, amikor föl kellett hagynia a labdarúgással sérülés miatt; a Hungária körúti klub csatársorát Molnár Györggyel, Orth Györggyel, Opata Zoltánnal és Jeny Rudolffal együtt 1923 és 1926 között alkotta.

[11]Az olasz futball magyar meghódításáról részletesen lásd Szegedi Péter:

egyetlen, akinek pályafutását átírja a regény, miközben rajta kívül — mint a tribünök által őrzött „végtelen névsor" tagjaként — felbukkan még „Plattkó, Bíró, Borbás, Schlosser, Orth, Konrád II., Nyúl I., Nyúl II., Eisenhoffer, Jeny" is. Sőt, arra is van példa a szövegben, amikor az elbeszélő azért kommentálja a szurkolói múltidézést, nehogy futballtörténeti pontatlanság keletkezzen:

„[É]n elmondtam magának, milyen összeállításban verte meg a BTC 1902-ben a Slavia csapatát.

Csempe-Pempe mondani akart valamit, de akkor egy fej közéjük hajolt, és elfújta, hogy milyen összeállításban győzte le a BTC a verhetetlennek hitt Slaviát.

— A Rumbold balhátvédet játszott — mondta egy távoli hang. Ez már régen nem a BTC volt, és nem a Slavia."

Az, hogy a Budapesti Torna Club 1902 áprilisában valóban legyőzte 4:2-re a Slavia Prahát, Rumbold (Gyula) viszont nem a BTC (hanem az FTC) játékosa volt, a regény megjelenésekor is kevesek számára lehetett ismert, a narrátor mégis szükségesnek érzi fölhívni erre a figyelmet. Hasonlóképpen meglehetősen szűk lehet az az olvasóréteg, amely nemcsak arra az anakronizmusra figyel föl, mely úgy hivatkozik a „világbajnok" Uruguayt legyőző egykori Titániára, mint a jelenhez (1927/1928) képest „régi fiúk"-ra (a dél-amerikai ország olimpia győzelmei sem voltak oly nagyon régen — 1924 és 1928 —, a világbajnoki cím elnyeréséhez pedig meg kellett várniuk az első ilyen torna 1930-as megrendezését), de azt is érzékeli, hogy az ennek a jelenetnek helyet adó iroda azé a Hungler nevű Titánia-vezetőé, akivel azonos néven három játékos is megfordult az FTC-ben az 1920-as években, s egyikük (János) az Uruguay elleni, 1929. július 21-én Montevideóban győztes Ferencváros alapembere volt. A Titánia csapata már a *Próbajáték*ban zöld-fehér szerelésben lép pályára csakúgy, mint *A pálya szélén*ben és a kötetben 1974-ben megjelent *Előrevágott labdá*ban. Sőt abban, hogy a *Tribünök árnyéká*ban zöld helyett piros dresszben futnak ki a pályára, még némi profétikusságot is fölfedezhetnénk, mondván Mándy 1949-ben megelőlegezte a Ferencváros színeinek lecserélést (ahogy történt az 1951-ben a Kinizsire való átkereszteléssel együtt). Az *Előrevágott labdá*ban az ellenfél a kék-fehér mezes Atalanta (a bergamói klub színei egyébként a kék és a fekete), így az olvasónak óhatatlanul az egykori örökrangadók is eszébe juthatnak; a Titánia két sérült játékosának neve, Guba és Zakariás is hozzájárulhat ehhez, amennyiben a ferencvárosi Guba Balázs és az MTK-s Zakariás József játszottak is egymás ellen 1952. április 27-én, még ha a csapatokat akkor Budapesti Kinizsi SE-nek és Budapesti Bástyának hívták is hivatalosan.) Kétségtelen az is, hogy a *Tribünök árnyéká*ban a Titánia-pálya a Népliget mellett van, ugyanakkor Mándy konzekvens volt abban a tekintetben, hogy amikor az elbeszélt jelenhez képest múltbeli Titánia-futballistákról esik szó, akkor sem használja egykori FTC-játékosok nevét, miközben más (Csempe-Pempét nem szerepeltető) írásaiban gyakran emlegette a „régi" Ferencvárost. Szemléletesen mutatja a különbséget, ha összevetjük az Uru-

Az első aranykor. A magyar foci 1945-ig. Akadémiai, Budapest, 2016, 247–257.

[12]Az *Álom a színházról* című 1977-es kötet egyik imaginárius jelenetében olvassuk: „Amselék kedves, egyszerű emberek. A férfi valaha futballkapus volt. Az FTC hajdani válogatott kapusa. Amsel Náci. Mindjárt megértette, hogy miről van szó. Senkinek nem árulja el, hogy Zsóka nála lakik. De ha a nevemet hallja, akkor minden rendben. Mégiscsak én mint régi FTC-drukker!" Mándy Iván: *Álom a színházban*. Magvető, Budapest, 1977, 154.

[13]Mándy Iván: *A pálya szélén*. In uő: *Francia kulcs – A huszonegyedik utca – A pálya szélén*, i. m. 413.

[14]Uo. 426.

guay elleni győzelemnek *A pálya szélén*ben és az *Előadók, társszerzők* című novellagyűjtemény egyik darabjában olvasható fölidézését:

„Csempe-Pempe a fiúkat nézte [a fényképen], a régi fiúkat azon az uruguayi pályán. Lovas, Kondik, Szabadits, a legendás hírű fedezetsor. Az első mérkőzést megnyerte a Titánia, 3:0-ás félidő után 4:3-ra. A világbajnok Uruguay ellen, saját otthonában.

— Ha azt mondom, hogy az oroszlánbarlangban, akkor keveset mondok. És az a 3:0-ás félidő sok mindent elárul. Hogy úgy játszottak a világbajnok együttessel, mint egy vidéki csapattal, vagy mondjuk, a Soroksárral. A második félidőben egy kicsit engedni kellett, ha épségben akarták elhagyni a pályát."[15]

„— Szétszedni egy csapatot, ami annyi dicsőséget hozott!… Vagy talán nem a Ferencváros nyerte a legtöbb Közép-európai Kupát? Nem a Ferencváros verte meg a világbajnok Uruguayt saját otthonában három-kettőre? Azt a fedezetsort, édesapám! Fuhrmann, Bukovi, Opitz! Ahogy azok a labdát kezelték, a fű alatt gurigáztak, etették az ellenfelet. — És most csak azért, mert jobb, mint a Honvéd meg a Belügy csapata… Á, Biller, én már ki se megyek egy futballmeccsre!…"[16]

Az irónia szerepe

Látható, hogy míg az *Előadó eltűnik (Biller jegyzeteiből)* című írás az FTC politikai megrendelésre történő, 1950-es évek eleji erőszakos háttérbeszorítását úgy hozza szóba, hogy közben az 1929-ben Montevideóban pályára lépett magyar csapat tagjait nevezi meg,[17] addig a regény ebben a részletben nem törekszik efféle krónikási hűségre. Mint ahogy arra sem, hogy Hungleren kívül a benne szereplő FTC-játékosnevek (például Borbás, Schlosser, Eisenhoffer) bármelyikét kapcsolatba hozza a Titániával (ahogy nem tette ezt Amsellel a *Tribünök árnyéka* sem). Miközben a Mándy-szövegekben fölépült Titánia-legendárium számos elemének tehát felismerhető a forrása, aközben legalább ennyire fontos az a referenciális szabadság, amelyet az író a fiktív nevekkel, valós történetek átírásával, a futball pályán kívüli világának megalkotásával létrehoz. Így nyílik ugyanis mód a Csempe-Pempe szövegek egyik legfőbb hatáselemének, az iróniának a működésbe lépésére. Annál, hogy milyen dresszt is viselnek a *Tribünök árnyéká*ban az ETC ellen pályára lépő Titánia-játékosok, ugyanis jobban alakítja a szöveggel való olvasói találkozás mikéntjét az a feszültség, mely a klub neve és a labdarúgók jellemzői között létesül: „Gyurik Pubi (…) nőzik, és nincs kondícióban", Kinki „bátortalan", Kinkit a többiek „[é]getik, mert nem brancsbeli, égetik, mert vidékről jött"; „a Csomó II, öngyilkos lett. Egy ringyóért, persze", „Kefe megint önző", „Vanay nem kapus".

Az ironikus szövegeffektusok nem kímélik a Csempe-Pempe szövegek főszereplőjét sem, akinek nevét szemben a legendás játékosokéval, nem őrzik a tribünök: „Valaha neki is lehetett neve. Miért éppen neki ne lett volna? Csak aztán szétfoszlott, elrongyolódott, mint egy darab papír, amit előbb összegyűrnek, majd apró darabokra tépnek."[18] Azért is nagyon találó a Csempe-Pempét először fölléptető

[15] Uo. 399.

[16] Mándy Iván: *Előadók, társszerzők*. In uő: *Mi van Verával? – Előadók, társszerzők – Arnold, a bálnavadász*. Magvető, Budapest, 1987, 159–160.

[17] Nincs különösebb jelentősége annak, hogy Obitz Gábor neve pontatlanul szerepel a novellában, ez a szövegrész ugyanis a Kürti nevű szereplő szavainak idézete, akitől miért is várnánk el, hogy betűhíven emlékezzen.

[18] Mándy Iván: *A pálya szélén*, i. m. 391.

Mándy-novella címe, mert kapcsolatba hozható a játékosfelhajtói tevékenység természetével — amit ők egykor csináltak, annak döntő részéről nem tudhatott a nyilvánosság, nem láthatott napvilágot. Nevük és emlékezetük is csak akkor maradt fönn, ha sikerült följebb lépniük a klub szervezeti ranglétráján. Erre enged következtetni a Nemzeti Sport 1936. december 22-ei számában Arányi Árpáddal készített interjú. Arányi 1911-ben az újpesti ificsapat kapusaként kezdte pályáját, majd kisebb csapatokban játszott, míg 1925-ben bekerült az UTE kapujába. De hamarosan fölhagyott az aktív sportolással, és vezérszurkolóvá lépett elő, valamint játékosfölhajtóvá. Az interjúban arra az újságírói kérésre, hogy áruljon el néhány kulisszatitkot az elmúlt évtized nagy igazolási sztorijaihoz, határozottan nemet mond. Mivel Arányi nem felel, az újságíró idéz fel néhány anekdotát: „Régi, de még ma is élő szájhagyományokat elevenítünk föl: Jávort — a fáma — szerint éjnek idején autóval mentette át Újpestre, s az átvételi tárgyalásokra is autóval volt kénytelen menni, mert a kaposvári vasúti állomáson várták éspedig — nem lovasbandériummal. Dérire — ezt is mesélik — a kőbányai töltés aljában várt órák hosszat, hogy zavartalanul beszélgethessen vele egy kicsinyég. Beszélgetünk arról az egyéni főzőmódszerről, amellyel megpuhította a vonakodó játékosokat: mamák, papák, testvérek, menyasszonyok és unokahugok kerültek híres »főzőedényébe«, ha másképpen nem lehetett nyélbe ütni a dolgot. Nem ismert fáradságot, ha az Újpest érdeke úgy kívánta: Dudást például jó ideig maga szállította autón Kispestről az edzésekre.”[19] Arányi persze annyiban inkább ellenpontja Csempe-Pempének, hogy utóbbi „hőstettei” a fikció szerint nemhogy nem alkotják az „élő szájhagyomány” részét, de folyton azért kell küzdenie, hogy ne vonják kétségbe játékoskereső érdemeit („— Hozott valaha a Csempe-Pempe egy jó játékost a Titániába, hozott egy jó focistát?”), vagy akár a saját privát élettörténeti elbeszélése hitelességét.

[19] *Légy szurkoló mindhalálig*. Nemzeti Sport, 1936. december 22., 4.

Közösségi emlékezet

Mándy itt szóba hozott írásai újból és újból témává teszik a közösségi emlékezet működését. Miközben a főszereplőknek azzal kell szembesülni, hogy őket az nem fogja megőrizni (Kocsis Viliről a fiatalabb játékosok nem tudják, hogy kicsoda; Csempe-Pempének már a neve is „szétfoszlott”), aközben a szövegek elbeszélt jelene olyannak mutatkozik, mint amikor a régi idők focija még része a Jan Assman-i értelemben vett közvetlen, kommunikatív emlékezetnek. A Mándy-művek megjelenésüket tekintve ugyanakkor már egy olyan időszakhoz tartoztak, amikor ez utóbbira egyre kevésbé építhetett szerzőjük, mint ahogy arra sem számíthatott az 1940-es évek második felében vagy az 1960-as évek elején, hogy a hivatalos emlékezetpolitika révén majd ez a korszak (hőseivel, diadalaival, nyelvével, jellegzetes figuráival) bekerül a közvetett, intézményesült, kulturális emlékezetbe — ő mindenesetre sokat tett azért, hogy ne Csempe-Pempének legyen végül igaza: „és aztán senki sem fog rá[juk] emlékezni, senki! Senki!”[20]

[20] Mándy Iván: *A pálya szélén*, i. m. 611.

GYÖRFFY MIKLÓS

A pálya végén

Széljegyzetek Mándy Iván kései novelláihoz

1942-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, az ELTE BTK Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszékének professor emeritusa.

„Egy mondat keringett bennem. *Megmártóztam minden emberi gyönyörűségben.* Thomas Mann! Hát persze, hogy ő mártózott meg! Thomas Mann megmártózott minden emberi gyönyörűségben… minden emberi gyönyörűségben. Fenséges mondat. Egy emelkedett szellem fenséges mondata. Hát én miben mártóztam meg?" — kérdezi Zsámboky úr önmagától *A dicsőség napja* novellában, a *Huzatban* című kötetben.

A nyugatnémet televízió dokumentumfilmet készül forgatni a budapesti külvárosokról, és a terepszemléhez novellái alapján Herr Zsámbokyt kérik fel szakértő kalauznak. „Átviszem őket a szomszéd udvarba a kis Ballához" — gondolja Zsámboky. „Kopott külvárosi figura egy külvárosi udvar mélyén. Előbb volt itt, mint maga a ház. Senki se ismeri úgy ezt a környéket. Csak megpöccintem, és kidől belőle minden. A németek ráharapnak a kis Ballára."

Ám az udvar végén, a lomok és törmelék között hiába szólongatja a kis Ballát. „Aztán egy éles hang valahonnan az emeletek felől. — Mit akarnak a kis Ballától? A kis Balla meghalt!" Majd egy omladozó, lakatlan faház, ahol már csak Zsámboky úr látja képzeletében az Árusok Tanácsának ülését. Egy betegesen sárga épület, ahonnan egykor a Meseautó vitte el a lányokat. Aztán a lepusztult tér, a bódék hűlt helye, a lebontott díszletek és a tank. „— Egyszer megjelent itt egy tank." Több se kell a tolmácsnak és Werner úrnak, faggatni kezdik a tankról Zsámbokyt, aki ostoba magyarázkodásra kényszerül. Ő látja, amit lát, de megmutatni nem tud már semmit.

Mándy kései novellái a valaha volt vagy eleve csak képzelt alakok, tárgyak, dolgok árnyképeit, kísérteteit idézik fel. Ha voltak, ha nem, már nincsenek többé, eltűntek, meghaltak, legfeljebb az emlékezés vagy álmok éleszthetik fel őket töredékes képekben és hallucinációkban. Maga az elbeszélő, a novellista is úgyszólván csak önmaga kísértete, be van zárva emlékei, álmai, látomásai letűnt, szegényes, szűkös világába. Minden ismerős már ebben a világban, minden ismétlődik, de megmártózni éppenséggel akárhányszor meg lehet benne. És Mándy szellemi emelkedettsége éppen abban a hűségben rejlik, ahogy pályája legvégéig újabb és újabb variációkban támasztja fel árnyékvilága alakjait és tárgyait.

Alkonyat felé

Az *Alkonyat felé* egykori forgatókönyvírója — ha csakugyan az volt — egyszer csak egy régi forgatás helyszínén találja magát, egy bérházban, ahol annak idején részese volt „filmje" forgatásának. Bennfentesként járja be a házat, emlékezik, és hol ő szólít meg lakókat, hol azok őt. Csupa groteszk félreértés. Egy darabig nem lehet tudni, valóságos történéssel vagy képzelődéssel van-e dolgunk. De

aztán már semmi kétség: az író fantáziál. Már bent van egy lakásban, „az író mögött megtelt a szoba". „Az író átszelte a szobákat, mint egy régi ismerős." „Egy másik lakásban végig kinyittatta az ajtókat. Megállt a két szoba között. — Itt özönlöttek végig a régi lakók! A régiek, akik valaha itt laktak ebben a házban! A halottak, ha úgy tetszik. Egy nő felsivított: — Ha úgy tetszik! Mi az, hogy ha úgy tetszik?!" Mire az író: „— És ha azt mondanám, hogy nincsenek halottak?" A régi lakók, a régi forgatás alakjai, ha úgy tetszik, halottak, de lehet, hogy ebben az írói kísértetvilágban nincsenek is halottak, csak árnyak. A végén már egészen becsavarodik az író: „Mindjárt ideérnek… Egy pillanat és megszállják a házat. A kellékesek, a világosítók, a sminkesek, a ruhások, a fodrászok. Mindenkit ismerek és mindenki ismer engem… A rendező egy szót se szól, csak felém int. Indulunk, öreg!"

Végül lent találjuk a kapualjban. Valószínűleg el se mozdult innen. „Úgy állt elzsibbadva. Lassan szétfoszlott ebben a homályban. Meg se hallotta azt a hangot: — Kit keres?"

Ahogy a hajdani Árusok terének vagy az egykor nagy izgalmat kiváltó filmforgatásnak ma már legfeljebb a képzelődésben van valami nyoma, úgy enyésznek el más dolgok, tárgyak, helyszínek is — vagy ahogy Mándy nevezi őket: „Tájak, az én tájaim". Elhasználódnak, lecsúsznak, kidobják őket, de Mándy szövegeiben kísérteties jelenésekként dacosan és szertartásosan ragaszkodnak létezésükhöz. A lift, a trafik, a bútorok, a villamos, az uszoda a *Tájak, az én tájaim* darabjaiban mementóként újrajátsszák azokat a rituális helyzeteket, amelyek emberi arculattal ruházták fel, és az ismeretlenül is összetartozó és egyetértő emberek rituális találkozásainak alkalmává és színhelyévé tették őket. A város és a közösségteremtő életforma ősi, mitikus értelme vész oda, amikor ezek a helyek és tárgyak eltűnnek. Vagy inkább kiürülnek, magukra maradnak. A *Magukra maradtak* című novellaciklusban olyan világot ábrázol Mándy, amelyből elköltöztek, kihaltak az emberek. Magukra hagyták egykori hűséges társaikat. A tárgyak, a helyszínek mind várnak valamire, de hiába, nem kellenek senkinek.

„Egy labda gurult végig a gangon. Behorpadt, színehagyott labda. Valamilyen halott homok tapadt rá. Néhány apróbb kavics. Még azokból az időkből, amikor levitték a térre. Fejelőmeccseket vívtak vele. Egy kapura rugdosták. Nagyobb mérkőzésekről szó se lehetett. Ilyesmiről nem is álmodhatott… Kidöcögött a lépcsőházba. A lépcsők előtt várt. Levetette magát."

A tárgyak antropomorf élete

Tárgyak a kései kötetekben is élik baljós, groteszkül antropomorf életüket. *A pálma* címadó hőse — az *Átkelés* című kötetből — barna csomagolópapírba burkolva, „akárcsak egy felöltőben", „sértődött gőggel" várja, hogy elköltöztessék új gazdájához. Túlságosan nagyra nőtt, mindenre rátelepedett. „Bekúszott a takaró alá… Befeküdt mellém." El kell adni, akad is rá vevő, jönnek majd érte. Egyelőre ott áll a sarokban, cédulával a kabátján. „A deportált. Cso-

magja sincs. Csak magánya. Nőtt, sűrűsödött körülötte a magány." Aztán elviszi két férfi, de kiderül, rossz a cím. Ettől fogva nem lehet tudni, mi lesz vele. Talán bolyong a városban. És „egyszer majd jön fölfelé a lift… Nehézkesen kapaszkodva, csikorogva… Nyílik az ajtó. És az ajtóban kopottan, megöregedve…"

A szicíliai című egypercesben egy ismeretlen eredetű, görbe pengéjű, rozsdás késről van szó, amely alattomosan ott lapul a tisztességes polgári kések, villák, kanalak társaságában. Olykor eltűnik, de mindig visszatér. Vár valamire. Lassan készülődik. Aztán egy kéz megrezzen, elindul a fiók felé. A szicíliai pedig tudja a maga dolgát. „Belecsúszik az ujjak közé. A többiek pedig visszahúzódnak. A kenyérszeletelők, a vajkenegetők. Itt most nem szeletelnek. Nem kenegetnek. Nincs maszatolás."

A tárgyak és emberek összemosódása

A tárgyak és emberek Mándy kései novelláiban már végképp összemosódnak. Összefűzi őket a lecsúszás, a magány, a fölöslegesség, a kívülállás élménye. Az *Átkelés* címadó novellája, amely Mándy egész életművének egyik kimagasló darabja, egy csapzott, öreg, szakállas, tántorgó csavargót léptet fel, aki egy üveggel a kezében, egy padot megcélozva átkelni próbál a fák közt egy téren. Mándytól szokatlan módon Mózes bibliai átlábalásához fűződő szimbolikus képzetek társulnak a novella indításához („A tenger megnyílt előtte… A hullámok magasra emelkedtek. Már úgy tűnt, hogy összecsapnak fölötte. De aztán zajtalanul visszahulltak, kettéváltak. Utat nyitottak."). Ezek a képek lehetnek a valaha jobb napokat látott, esetleg literátus csavargó látomásai. Átkelését egy tisztes polgári lakás erkélyéről észreveszi egy napozó nő, minden bizonnyal az elhagyott feleség, aki most rémülten gondol arra, hogy az öreg hozzá jött, meg fogja látogatni. Odalent a csavargónak sikerül elérnie a padot, elterül rajta. Csődület támad körülötte, kihívják a mentőket, de azok már fordulnak is vissza. „Nincs egy kórház, ahol ezt átveszik." Egy kék köpenyes nő próbál segíteni rajta. Mikor az öreg föláll, és támolyogva megindul a következő pad felé, megy mellette, „hogy mégis ha elvágódna". Odafenn az asszony mindezt már nem akarja látni, mégis látja. „Mit akar tőle?" — kérdi magában. „Meddig mennek így együtt? Magához veszi? A gondjaiba veszi? Úgy kullog mellette, mint egy elhagyott feleség." A csavargó azonban már túl van mindezen. Beleveti magát a levegő áttetszően ragyogó, hideg hullámzásába. Csak egy üveg marad utána a tér padja alatt, sötét löttyel az alján.

A csavargó nyilvánvalóan az öreg Mándy lelki rokona, mint ahogy Beckett groteszk csavargói is egy személyes létélményt képviselnek. Valaha tisztességes polgári életet élhetett, ám időközben lecsúszott, kiselejtezték. Az elhagyott asszony attól fél, hogy az öreg majd végighever a díványon, újságpapírt kell a lába alá tennie, „Előrebukik a feje. Rázuhan az asztalra. Elalszik. A kalapja elgurul valahova. Nekem kell felvennem. Hová lehet tenni egy ilyen kalapot? A fogasra? Ott lóg majd a fogason?" A csavargó koszos kalapja

kínos mementó. Mint *A bukás* című novellában a fekete lepellel letakart hangversenyzongora, amely mellett megbukott Galli-Curci. „Megfogták a zongorát. Hátravitték a sarokba. Leplet borítottak rá. A gyász éjfekete leplét. A bukását."

Személyesség és tárgyiasság

A személyesség és az eltávolított tárgyiasság hasonló kettőssége jelentkezik, igaz, sokkal ironikusabb, sőt humorosabb formában a londoni utazás élményéből táplálkozó novellákban, amelyek egész ciklust alkotnak az *Önéletrajz* és a *Huzatban* című kötetekben. Az *Éjszaka utazás előtt* az én-elbeszélő lidérces álomképeivel kezdődik. Kulturális, irodalmi emléktörmelékek groteszk idézeteként esőben, ronggyá ázva baktat sovány, keseszínű lovacskáján London felé, majd egy elhagyott lövészárokban egy faágat akar kimenteni a homokfalból. Egyszer csak egy hang szólítja a magasból: „Where are you come from?" Magyarországról, mondja, mire „mélységes, súlyos csönd. Majd alig hallható, elképedt nevetés. Suttogó hangok. Pusmogás, nevetgélés. Megbeszélnek valamit. Közben többször is elhangzott az, hogy Magyarország."

A ciklus más darabjaiban és egyéb kései novellákban, például a *Tóth János mozijá*ban, az *Ogmánd*ban vagy az '56-ra utaló *Temetők*ben is felbukkannak Magyarországra, Budapestre, magyar történelmi emlékekre utaló szenvtelen, morális és érzelmi felhangoktól mentes kitérők. Történetesen az író létezésének otthonos, ismerős színteréről van ilyenkor szó, ami — elismeri — mások szemében lehet nevetséges, sőt abszurd, ő mindenesetre úgyszólván mint kisgyerek az anyjához, vegetatív módon kötődik hozzá, és ezért a másnapi reggeli elutazás, amelyre fenyegetően emlékeztetik a szobában várakozó bőröndök, rettegéssel tölti el.

Jellemző, hogy a londoni utazással kapcsolatos elbeszélésekben, beleértve a *Huzatban* című későbbi kötet *Egy délutáni alvó* című ciklusát, szinte egyáltalán nem találhatók londoni élményekről, benyomásokról szóló részletek. Csak maguk a szorongató készülődések, a rémlátásokkal kísért átmeneti elveszettség a londoni pályaudvaron, az abszurd vígjátékba illő jelenetek Verebes néni londoni panziójában, ahol a jelek szerint kizárólag magyar vendégek szállnak meg.

Álom- és emlékkép-töredékek

A novellisztikus keretbe foglalt vagy csattanóra kihegyezett novellák mellett Mándy kései köteteiben bőven találhatók olyan írások is, amelyekben minden narratív összefüggés nélkül álom- és emlékkép-töredékek váltogatják egymást, nehezen értelmezhető szürreális logika szerint (*Ogmánd, Temetők, Önéletrajz, Séta a sötétben Séta a kalapon, Egy moziban, Tóth János mozija, Huzatban, Eszter társasága, Kórház-éjszaka* stb.). Ezeket már csak a műfaj nagyon tág értelmezése szerint lehet novellának nevezni. A londoni ciklushoz tartozó *Zsuzsival egy ruhásboltban* című prózadarabban a bukott diplomata, a „ravaszdi aggastyán", a „kiöregedett színész", a nyúzott, szürke, szétesett arc — ez mind maga Mándy a próbafülke tükrében — a felesége közreműködésével angol zakót vásárolna, de úgy lát-

szik, megfeledkeztek róla, mert már régóta gubbaszt öreg, pesti zakójában egy kis kerek széken, amikor egyszer csak anyja jelenik meg előtte, és szemére veti, hogy Zsuzsit soha nem viszi el valami jobb helyre, aztán fiacskáját Lord Runcimannek szólítja. Ha esetleg tudjuk is, ki volt Lord Runciman — nem valószínű —, ez itt legfeljebb mint valami groteszk képtelenség értelmezhető.

Olyanok ezek a szövegek, mintha bennük a Mándynál oly gyakran emlegetett és a legváratlanabb helyekről előkerülő „cetlik" sodródnának véletlenszerűen egymás mellé. A *Szürke notesz* ennek a módszernek a kezdeteit idézi fel: „Néhány sor az ötvenes évekből. Jegyzetek. Addig soha nem jegyzeteltem le semmit. Maga a novella a jegyzet. Azok a kusza, vázlatos novellák. Vagy ahogy egy kritikus írta: *M. I. a regénye helyett a jegyzeteit küldte a nyomdába*."

1984-ben fontos Mándy-tanulmányában Balassa Péter ezt írta erről: „Mándy egész mostani művészete odáig sűrűsödött, hogy lényegében atematikus írásokat hoz létre, melyeknek anyaga pusztán motivikus." Radikális beszédhelyzet-váltások jellemzik ezeket a szövegeket, nem mindig tudni, hogy mikor ki beszél bennük, de végül is mindig egyvalaki beszél. Monologikus ez a beszédmód már csak azért is, mert hallucinációkat, hallucinatív gondolkodásmódot közvetít.

Hangjáték- és filmszerűség

Balassa úgy véli, ezek a kései novellák a Mándy által egyébként is kedvelt és művelt hangjátékforma szerint szervezett prózák. Világa: a lépcsőházak, az udvarok, a bútorok, a mozik nekropolisszá változnak, jelenésekké, és ennek a kísértetiességnek a hangjátékforma a foglalata. „A hangjátékban nemcsak az alakok, sőt a tárgyak válnak kísértetiessé, hanem az ábrázolás, a módszer maga is. Minden a hangban történik, miközben nem látjuk a zenészt, és nincs színpad, csak egy doboz."

Szerintem ez a kísértetiesség, az árnyszerűség, az álomszerűség és nem utolsósorban a töredékesség egyben filmszerű is. Mándy hallucinációban a vizuális elemnek legalább akkora szerepe van, mint az auditívnak. És itt most nem annyira arra a filmszerűségre gondolok, amit Mándyval kapcsolatban gyakran és joggal emlegetnek: a filmszerű vágásokra, a realitás és az irrealitás közti lebegésre, a régi idők mozijának bűvöletére, hanem inkább arra, amit leginkább talán a *Tóth János mozija* című novella képvisel. Tóth Jánosról, a zseniális és különc filmoperatőrről egy árva szó sem hangzik el ebben a prózadarabban, ellenben a rövid, egyszerű mondatok pergő, látszólag inkongruens sora, amely fokozatosan egy 19. századi magyar–osztrák focimeccs pillanatfelvételeibe megy át, Kossuthtal, Deákkal, Jókaival a nézőtéren, Tóth János filmeszményére emlékeztet: arra a perifériára szorult filmes hagyományra, amelyben az „ős"-film eredendő képzőművészeti és zenei természete még nincs alárendelve a narrativitásnak. A filmszerűség mint a talált és töredékes képekben való láttatás alapvető módszer Mándy más novelláiban is, mint például az *Átkelés*, *A bukás*, *A pálma*, a *Temetői lá-*

togatás, a *Huzatban* stb. című darabokban. Olyan hatásokat keltenek egyes részleteik, mintha lomtalanításkor előkerült régi privát filmek esetleges és karcos darabjait látnánk.

Sajátosan filmszerű hatást kelt Mándy egyik kései remeklése, a *Kabinszúnyogok* is. Ehhez a hatáshoz hozzájárulhat a néhány évvel előbb született zseniális animációs kisfilm, Rófusz Ferenc *A légy* című Oscar-díjas alkotása is, amely három percben egy zümmögő légy röpdösését mutatja be magának a légynek a szemszögéből egészen addig, míg le nem csapják és fel nem szúrják egy tűre. Mándy novellája a szúnyogok kollektív szemszögéből ábrázolja, miként állnak lesben a strandkabinban, hogy összecsipkedjék a fürdővendégeket. A többségük igénytelen, de vannak köztük ínyencek. Van, aki a női mellet kedveli, van, aki a fülcimpát vagy a gyerekpopsit. Miközben kihallgatják a vendégek hangjait, „rátapadnak a falra. Láthatatlanok. Mozdulatlanok. Ők aztán tudnak várni! És ezek igazán örömteli pillanatok!"

De aztán történik valami. A vendégek elmaradnak. A szúnyogok nem értik. Lehet, hogy „most már végképp magukra maradnak?" Céltalanul, tébolyodottan röpködnek, kavarognak, aztán egyszerre eltűnnek. Belevesznek az üres levegőbe. A halott levegőbe.

A légyvadász című posztumusz kötet címadó novellája, amely alig több mint egy oldal, úgyszólván a Rófusz-féle *A légy* fordítottja. Itt a légyvadász vár zsákmányára az ablaknál. Aztán már csak *valamire* vár. A legyek eltűntek. És következik itt is a fentebb már idézett mondat: „Ő aztán igazán tud várni! És majd *a kellő pillanatban…*"

Halott és túlélő

Hangozzék bármily profánul, akár a legyekről van szó, akár a szúnyogokról, akár a szobapálmáról, akár a téren átkelő csavargóról, akár a *Temetők* Gizijéről, aki az '56-os forradalom idején eltűnt férjét várja és keresi, akár az *Isten* című alig két oldalas prózadarab egyes szám harmadik személyben emlegetett valakijéről, akivel az író már régóta készül beszélgetni, Mándy kései novelláinak egyik főtémája az a *valami*, ami a türelmes várakozás végén vár a teremtményekre. Nevezhetjük ezt a valamit halálnak, de a *Hang a telefonban* című hangjáték óvatosságra int: itt arról van szó, hogy Zsámboky, az író meghalt ugyan, de a hangja benne maradt a telefonban, azaz, ha hívják, ő szólal meg. A halál Mándynál hanyag és feledékeny, elfelejti magával vinni ügyfele telefonhangját. Vagy nem más, mint maga az író, aki egyszerre halottja és túlélője saját életének.

MARKÓ BÉLA

Emmausz után

Caravaggio: *A hitetlen Tamás*,
1599, olaj, vászon, 107 x 146 cm,
Sanssouci képtár, Potsdam

Egy láthatatlan angyal simogat,
de ha kérdezem, senki sem felel,
s gyorsan elolvad forró arcomon
az idetévedt néhány hópehely.

Valami hírnök jár errefelé,
talán azért jött, hogy szóljon nekem,
roskadásig van hóval fent az ég,
s holnaptól változik az életem.

Nincs ebben semmi új, hisz eddig is
ugyanígy napról napra változott,
meg-megérintett könnyű ujjbegye,
hol esőt, hol meg napsütést hozott.

Lehet, hogy sóvár képzelgés csupán,
mert közben mégis minden ugyanaz,
és mintha más lenne, elém kerül
hátsó utakon az elmúlt tavasz.

Nem bánom már a torlódó időt,
és nem rémít, ami különbözik,
mert Isten mindig más alakot ölt,
s ami egyforma, egyre ördögibb.

Testedbe mártom kezemet, Uram,
hogy hátha való lesz a látomás,
tudom, hogy nem vagy, de tapintalak,
s vágyom rád, mint a hitetlen Tamás.

PATAK MÁRTA

Két pillanatkép

Bukta Imre: Jézus az öregotthonban *című képe mellé*

A szerző író, műfordító, könyvkiadó. Legutóbbi írását 2017. 5. számunkban közöltük.

Ím, én magam Hozzád vettem, magunk vagyunk, Uram, ketten!, idáig mondta, a refrénig sose jutott el, addigra félrebillent a feje, a szája is úgy maradt a néma imádságban, mert mormolta, énekelni már nem tudott, észre se vette, hogy nem énekel, csak darálja az ének szövegét, mint amikor elalvás előtt kislánykorában ismételgette az estéli imádságot, amit az édesanyjától tanult, és amit aztán ő is továbbadott még az unokáinak is, *Krisztus urunk hét csöpp vére elcsöppent, az angyalok fölszedték, aranypohárba beletették,* ajkával hang nélkül formálta a hangokat, csak a torkában kopogtak a kemény t-k és k-k meg p-k, amíg el nem aludt ott a székben.

A lányát várja, nézett az új nővér a többire, miközben először tolta kifelé a sovány, áttetsző bőrű nénit, és hátrafordulva mintegy bocsánatkérőn megjegyezte, tavaszodik, hadd szívjon szegény egy kis friss levegőt, hosszú volt ez az idei tél.

Vidd, úgyse sok van neki hátra, gondolták a többiek, és talán biztosak is lehettek benne, hiszen ők már sok ilyet láthattak, mióta itt vannak, a beteg ember végigkínlódja a telet, aztán az első meghűlésből tüdőgyulladás lesz és elviszi a tavasz, hamar végez a legyengült szervezettel, kár erőlködni, úgysincs mit tenni ellene.

Vagy talán nem is gondoltak semmit, hanem vállat vontak, minden új nővér lelkes, azt hiszi, majd ő megmutatja, kiviszi a friss levegőre, hadd élvezze a tavaszt, aztán csak árt neki, nincs hozzászokva, ősz eleje óta nem járt kinn, mióta idehozta a lánya, azóta, csak a vak nem látja, hogy vége van. Különben mind így jár, majd te is rájössz, hamarosan meg fogod tapasztalni, még ezt is gondolhatták.

A nővér úgy intézte, hogy a földszinten maradjon, ki-kinézett közben az ablakon a vadgesztenyefa alatt bóbiskoló nénire, aki a lányát várta.

Szerette ezt a kastélyt. Sose gondolta volna, hogy egyszer majd itt fog dolgozni. Ismerte gyerekkorától fogva, régen úttörőtábornak használták, igaz, akkor ő még csak kisdobos volt, de egy hetet eltöltött itt, emlékezett rá, hol sorakoztak föl a reggeli tornához, hol kellett jelenteni a naposnak, hogy teljes a létszám, mielőtt az ebédlőbe indultak reggelizni kettes sorban, ugyanúgy, mint becsengetés után az iskolában. Eszébe jutott, hogy annak a vadgesztenyefának a tövében állva lesték azt a nyolcadikos fiút és lányt, akik örök hűséget fogadtak egymásnak játék közben, nem felejtette el a tekintetüket, és még most is szó szerint fel tudta volna idézni, mit mondott akkor a fiú a lánynak, mert villanyoltás után többször is elismételték egymásnak fönn a szobában a barátnőjével.

Nem gondolta, hogy végül itt köt majd ki. Eredetileg nem is egészségügyi végzettséggel indult a pályán, tanítónő volt, de hamar abba-

hagyta, két évet tanított, aztán férjhez ment, szült volna, de háromszor elvetélt, negyedszerre nem mertek próbálkozni, a férje nem akart örökbe fogadni, pedig nagyon szeretett volna gyereket, emiatt aztán sokat veszekedtek, végül el is váltak, de addigra ő már alkalmatlan volt a tanításra. Inni kezdett. Annyira, hogy sokszor a barátai vitték haza, másnap már arra se emlékezett, hogyan került ágyba.

Miután kétszer kudarccal végződött a kísérlete, a harmadik elvonó után úgy döntött, megpróbálkozik a betegápolással. Azt mondta magában, ez az utolsó lehetőség, hogy talpra álljak, hogy még valami hasznosat tegyek ezen a világon, ha még egyáltalán képes vagyok rá. A legrosszabb helyre ment, súlyosan sérült gyerekek közé, de onnan hamar el kellett jönnie, hiába tartotta magát, nem bírta nézni a szenvedésüket, azt mondta magában, akkor inkább a szeretetotthon, ott azok az öregek legalább már leéltek egy életet, búcsúznak ettől a világtól, könnyebb lesz végignézni a szenvedésüket, mint ezekét a gyerekekét, akik jóformán még nem is éltek.

A nénivel szinte egyszerre került ide a kastélyba, nagyon meg is kedvelte, maga sem igazán tudta, miért, úgy érezte, mintha valahonnan nagyon régről ismerné, még annál is régebbről, mint amikor először járt itt ebben a kastélyban.

Tavaszodik, ismételte el magában, hadd szívjon szegény egy kis friss levegőt. Hosszú volt ez az idei tél, sóhajtott, miközben elindult nehéz léptekkel a földszinti folyosón.

A néni nem beszélt. Csak ült a kopasz vadgesztenyefa alatt, elelbóbiskolt, mikor fölébredt, bámulta azt a távoli pontot maga előtt, melyben egybemosódtak a kastélypark hársainak kusza ágai. Nem nézte a szabályos alakzatokat sem, amiket az egymást metsző vastagabb ágak rajzoltak ki, sem a csonka ág fölé fordulva kinőtt új hajtást. Pedig arra nézett, a hársak felé, melyek alatt májusban bódultan üldögélhetne majd, ha megéri a májust, hallgathatná a szűnni nem akaró méhzümmögést, figyelhetné a pattanni készülő hármas hársvirágokat, melyek sose egyszerre nyílnak ki, mindig marad egy bimbós, mintha a mostoha időjárással is dacolni kénytelen növényi létezés így biztosítaná magának a fennmaradást.

Nézett, nézett, de a kastélypark bejáratánál talán csak a lánya alakját vélte látni, a zúzott kaviccsal felszórt utat szegélyező hársakon túl nem látta az évszázados szelídgesztenyefát sem, melyet a nővér kisdobos korában annyiszor körbetáncolt, és amely mellett elhaladtukban a grófék megálltak a lóval, és a kutyák hangos csaholása közepette inkább kézjelekkel, semmint szavakkal még egyszer megbeszélték a hajtás részleteit, mielőtt kilovagoltak volna a vadászatra. Ugyanúgy állt most is, ahogyan akkor, nem is sokat öregedett közben, mert már akkor is öreg volt, amikor a kisdobosok táncoltak alatta. Mind alá állhattak, akkor érték csak körbe, olyan vastag volt a törzse. Teremni is termett, apró, de annál ízletesebb gesztenyét, ha nincsenek a kutyák, bizonyára a vaddisznók is bemerészkedtek volna éjjelente az erdőből a kastélykertbe, megkeresték volna a rést a kerítésen, ahol beférnek.

A néni azonban mindebből már semmit nem látott, ő csak a lányát várta, a nővér pedig megrázta a fejét, elindult, de mielőtt fölkanyarodott volna az emeletre, a lépcsőforduló előtt megállt, vetett még egy pillantást az ablakból a vadgesztenyefa felé, hangosan sóhajtott, és magában azt mondta, holnap, holnap biztosan jönni fog.

Nem tudom, miért, eleinte szabályosan megijedtem, hogy ott látom anyám mögött Jézust az öregotthon folyosóján. Később annyira megszoktam, oda se kellett néznem, sőt ha csak anyámra gondoltam, akkor is mindig ott láttam mögötte az ablakkilincsre akasztott hatalmas viaszvirág takarásában, ugyanolyannak, amilyennek gyerekkoromból emlékszem rá a dédanyám belső szobájában lógó festményről, kissé félrebillenő fejjel, jobb kezét áldásra emelve, a ballal fényküllős szíve felé mutatva. Vékony karján ugyanúgy lötyögött fehér darócvászon tunikájának az ujja, mint anyám áttetsző bőrű karján a halványlila flanel hálóingé, amiben azóta is mindig megjelenik előttem, hogyha rá gondolok.

Utolsó látogatásom végén kifelé tartottam az autóval a jegenyesoron, és arra gondoltam, anyám ha véletlenül fölállna, és elindulna utánam, akkor se eshetne el, mert Jézus ott áll mögötte, észrevétlenül fogja a karját, ha kell, hozzáigazítja a lépéseit, nehogy elbotoljon egy apró kavicson, ahogy rakja egyik lábát a másik elé. Ilyesmivel áltattam magam, és ideig-óráig el is hittem, de csak addig tartott, amíg ki nem értem az öregotthontól a főútig vezető, végtelennek tetsző jegenyesoron, ami egyébként nem lehetett hosszabb két kilométernél.

Az épület kívülről siralmas állapotban volt, ráfért volna a tatarozás, nem volt nehéz észrevennem, hogy a tetőszerkezetét se nagyon tartották karban az elmúlt harminc-negyven év folyamán. Nagy átalakítást akkor végeztek rajta, amikor úttörőtábor lett, azóta szinte minden ugyanúgy maradt, a falakon a zöld csempe, a padlón a szürke cementlap, az égvilágon minden, időnként az volt az érzésem, hogy a konyhában még a viaszkos vásznat se cserélték le, mióta elmentek innen az utolsó táborozók.

A folyosókon rengeteg növény, magamban mindig csodáltam, hogy bár az épületet magát nagyon elhanyagolták, belül igyekeznek otthonossá tenni, amennyire lehet. Sose álltam meg a faliújság előtt, jövet is, menet is siettem, először hogy minél előbb anyámnál lehessek, utána meg hogy behozzam a lemaradást, amennyivel később indultam el, nehogy megvárakoztassam az ügyfeleimet, de mindig észrevettem, hogy újabb színes gyerekrajzok kerültek a hivatalos hirdetmények alá.

Mindig rohantam. Sose tudtam időben felállni anyám mellől, pedig mindig megfogadtam, hogy legközelebb úgy jövök, hogy egy egész napot itt tölthessek, aztán a végén mégis ugyanúgy, két tárgyalás között ugrottam el, az irodában meg közben vártak rám az ügyfelek. Órára be voltak osztva, előre tudtam, hogy csúszni fogok, mégse tettem ellene semmit, csak fogadkoztam, nyugtatgattam magam, legközelebb biztos, hogy nem így szervezem.

A jegenyesoron már nem siettem. Kellett ez az átvezetés a kint és a bent között. Rögtön az első alkalommal megéreztem, hogy odabent másképp jár az idő, mint idekint, nem is találtam ebben semmi meglepőt, minden zárt közösség ilyen, a kórháztól a börtönön át a bentlakásos iskoláig, mert ahol emberek hosszú időn keresztül összezárva élnek, ott saját ritmust vesznek föl az órák, és az mindig lassabb a kintinél.

A jegenyesor vitt ki engem ebből a világból, amelyikben azóta is élek, hogy anyám már nincsen, és az is hozott vissza, mikor utoljára nála jártam. Azóta sokszor álmodom, hogy mindenáron szeretnék bent aludni nála az öregotthonban, de a gondozók nem engedik, azt mondják, nem vagyok még elég öreg, várjak még egy-két évet, és én hiába tiltakozom, hogy nekem anyám mellett a helyem, erővel hazaküldenek.

Nem is tudom, mikor szerettem volna jobban lassítani az időt, menetben vagy jövetben inkább. Odafelé tartva hamar belefeledkeztem az érzésbe, hogy mindjárt belecsöppenhetek abba a másik világba, ahová ideátról csak ez a nyílegyenes bekötőút vezet, és onnan már nincs tovább. Nem is tudtam volna másra gondolni. Átadtam magam az érzésnek. Ha nem vezetek, a szememet is behunyom, hogy jobban átélhessem.

Az utolsó időkben másnaponként jártam ki. Igazából szerettem volna magamhoz venni anyámat, hogy vigyázhassak rá, mint ő énrám kiskoromban, de mivel én folyton úton vagyok, hol vidéken tárgyalok, hol az iroda meg az ügyfelek közt ingázom, nem lett volna biztonságban nálam egyedül a lakásban, inkább kerestem neki egy helyet, ahol bátran otthagyhatom, és így találtam rá erre a kastélyra. Volt valami, ami az első pillanatban megfogott benne, egészen addig nem tudtam magamban megmagyarázni, micsoda, amíg először meg nem jelent a kép, anyám ül a folyosón az ablak előtt, gyér hajára szinte rálóg az ablakkilincsre akasztott viaszvirág legalsó levele. Aztán egyszer csak fölállt volna, mert elgémberedett a sok ülésben, de nem tudott. Akkor először láttam meg mögötte a fényküllős szívű Jézust, egyszerű, fehér ruhában, lötyögött karján a tunika ujja.

Késő ősz volt, amikor megérkeztünk, a kastélyudvarban amerre néztem, minden kopasz vadgesztenyefa mögött egy öreget láttam. Ugyanúgy néztek ki azok a fák lombjuk vesztetten, égnek meredő karjaikkal, mint az elárvult öregek. Bele is sajdult a szívem, aztán anyám megszólalt mellettem, ahogy elindultam volna fölfelé a lépcsőn az épületbe.

Nézd, mókus! Ez volt anyám utolsó mondata, amit hallottam tőle. Emlékszem, oda se figyeltem, gépiesen mentem mellette az épület felé, gondolatban már a következő percek eseményei pörögtek a fejemben, hogy milyen papírokat kell még elintéznem az otthon vezetőjével, hogy be kell költöztetnem anyámat a szobába, de nem úgy, mint egy kórházba, hisz végső soron nem beteg, hanem ez lesz itt az új otthona.

Soha többé nem szólalt meg. Ahányszor mentem hozzá, mindig csak ült a széken ott a szobája előtt, és ahogy közeledtem felé, a délutáni nap utolsó sugarainál oldalról láttam, hogy lötyögő ujjú tunikájában Jézus ott áll mögötte, szívén meg-megcsillannak a fényküllők.

HEGEDŰS GYÖNGYI

ráfelelő ének

csak lombzúgás legyen
a ráfelelő ének
hogy az árnyékot
mit nappal egész testtel dicsértem
ne féljem a zsoltáros sötétben

hol a fénynek
már csak hazaútja van
jössz sebbel-lombbal
Uram

bizonyos kor

reggeli

anyám felemeli a kenyeret.
tudod milyen furcsa ez?
hogy most beveszem ezt a számba,
és lenyelem.
egy bizonyos kor után furcsa.
neki *is furcsa volt.*
nem nevezi néven.
elég, ahogy a kenyeret
felemeli.

ebéd

a gyorsétteremben
leül tőlem pár asztalnyira a lány.
csak fényképről is felismerhetőnek lenni:
bizonyos kor.
s nem is az a furcsa, hogy épp ott van,
ahol én,
hanem, hogy az ételt
most beveszem a számba
és lenyelem.

mikor már nincs falat,
nincs korty,
mi a test(és)vér?

vacsora

a narancsot gerezdekre szedem.
anyám a gerezdeket
szájba veszi,
lenyeli,
nem furcsállja,
csak azt mondja:
tudod, én hirtelen akartam meghalni.
egy gerezd mondat.
számba veszem,
lenyelem. nem furcsa.
végre nem valakinek
az emlékezetére cselekszem.

EGRESSY ZOLTÁN

Minden reggel

Apró kelta hárfa sápadgatós hangja,
még egy téged érdeklő bolygó dolog,
új dalt szül a hangszer, a világra hányja,
éreztél valamit, másként gondolod.

Minden dolog bolygó, szólal meg valaki
benned, talán igen, kérdés, mire fel,
hangból érzést majd egy frissebb szél kavar ki,
vak varjak hajlongnak vad seregükkel.

A nimfa hajnala

Hideg szélsuhanás, halk hóroppanás,
sóhaj pihen ki a didergő partra,
a földön összefut pár halott levél,
múlt szemérmét mind szégyenkezve hordja.

Prűd zombiként fut a zubogó folyó,
őrülete nem fáj, csak egy lenyomat,
hervadás-szerelmes növények nézik:
tapasztalhatatlan, tiszta ámulat.

FILIP TAMÁS

Az ígéret vize

Nem tudom, hova lett az igazi Noé.
Hogy volt-e egyáltalán, nem tudom.
De ez a bárka mindig is volt, és
én mindig rajta ültem, mintha
ide születtem volna. Néha rám
szóltak: eredj innen, kölyök, de
később megtanultam, hogyan
tegyem láthatatlanná magam.

Manapság egyre gyakrabban
állok a kormánykeréknél, és
a hátam mögött néhányan
engem neveznek Noénak.
De én magamat sem ismerem,
utasaimat sem, és fogalmam sincs,
hogyan lehetne kiengesztelni a tengert,
hogy kék fogait ne mártsa belénk.

Az ifjúság éhes madarai
kimerülten ereszkednek a fedélzetre.
Mi éhesebbek vagyunk, mint ők,
de nem faljuk fel őket,
csak a csőrükben tartott ágakon
zöldellő olajbogyókat. Hogy
hosszú életünk legyen a vízen.

„Legkedvesebb költőim"

(Adam Zagajewski)

Úgy szeretem őket, hogy
elégiáikhoz igazodik a szívverésem.
Lépteim tempója miattuk
oly méltóságteljes és megfontolt.
Amikor futok, az ő dallamaik
tartják bennem a lelket.
Kézmozdulataimat ők

finomítják olyanra, hogy
megirigyelhetné őket egy órásmester is.
Ha őket olvasom, hangom átszellemül,
ha őket írom, nekik mutatnám meg
legelőször, és reménykedve várnám
örök könnyeiket, melyeket verseim
hallatán ontanak.

Mindjárt kész

Ahogy alvajáró tetőkön
sétál, megbotlik a Hold
a felhőtorlaszokban.

Gurul, zuhan, de egy kéz
kinyúl az ablakon,
s fűtött szobájába húzza.

Az eső macskaként dorombol;
oly békés ez a hang, oly
otthonos, mint mikor a patronból

lassan ereszted át a gázt,
s a kezedben tartott szifon
finoman remegve bugyborog.

Nézd, hogy fénylik arany borod,
mindjárt kész az új ötvözet, csak
a szóda ezüstjét kell hozzáadnod.

JULIEN GREEN

A Notre-Dame-ban

Julien Green (1900–1998) író. A fordítás alapjául szolgáló műve: *Paris.* Champ Vallon, Paris, 1983.

Előfordul, hogy élettelen tárgyak — ki tudja, miféle sugallat hatására — váratlanul megszólalnak, és kiabálva akarnak valamit értésünkre adni; csak az a baj, hogy homályos üzenetüknek akkor világosodik meg a jelentése, amikor már késő. Mintha a holt anyag egyszer csak megsejtené, hogy mi vár ránk, és ráérő idejében jövendőt mondana, mellesleg teljesen hiába, mivel eddig még soha senki nem vette komolyan a prófétákat.

1940 Nagycsütörtökén sötétedéskor a Notre-Dame-ban voltam. A szentély előtt, a széles főfolyosó közepén, bemutattak néhányat a kincstárban őrzött ereklyék közül: pár szöget, ha jól emlékszem, meg a töviskoszorú darabjait. Legfeljebb négyen-öten meditáltak a relikviák előtt. Fejük fölött villanykörte szórta szét kemény fényét a főhajót lassan betöltő sötétségben. A rögtönzött kis oltár két oldalán fehér köpenyt viselő férfiakra lettem figyelmes, de bármilyen furcsák voltak is, először átsiklott rajtuk a tekintetem, mert amit hallottam, az még náluk is jobban felkeltette az érdeklődésemet. Olyan volt ez a jól behatárolható és mintegy öt négyzetméternyi terület az ereklyék körül, mintha a csöndnek és magánynak lett volna a birodalma. A kereszthajó boltozata alól viszont fülsiketítő robaj hallatszott. Korábban kiemelték az északi nagy rózsaablak színes üvegeit, és hatalmas ponyvával takarták le a helyüket; ahogy a ponyvába bele-belekapott a szél, tompa detonációt lehetett hallani, akkorát, mint egy ágyúdörej. A tél utolsó szélrohama úgy cibálta az óriási szürke vásznat, mintha darabokra akarná szaggatni. Még az üvöltő viharból is jól ki lehetett venni a düh meg a kétségbeesés hangjait, és miközben hallgattam ezt a nagyszerűségében is baljóslatú robajt, egyszer csak észrevettem, hogy a zaj egyáltalán nem zavarja az imádkozó kis csoport nyugalmát és elmélyültségét. Mint amikor szélroham tépázza a fák koronáját, miközben három-négy méterrel lejjebb a bokrokon és virágokon levél se rezdül. A boltozatról visszaverődő dörej, amely csatazajával az egész főhajót betöltötte, egyszer csak megtört egy láthatatlan falon, a kövezettől néhány méterre, és szinte egyszerre lehetett hallani az imakönyvek lapjainak zizegését meg azt a morajt, amelyben az emberek jajszava belevegyül a tankoszlopok dübörgésébe.

Ekkor fordítottam a fejem a fehérköpenyes férfiak felé. Ott ültek egymással szemben, bő köpenyükbe burkolózva, amelynek színe a szemet gyönyörködtető Tours környéki templomokra emlékeztetett. Mindegyiknek nagy fekete kereszt volt a jobb vállára hímezve, és zord szigort árasztó arcukon látni lehetett, milyen nagy erőfeszítéssel próbálnak elmélyülni a meditációban. Mintha csak a Szent Sír lovagjait látnám, futott át rajtam, amikor hirtelen eszembe ju-

tott, lehet, hogy ezek a férfiak és nők maguk sem tudják, miféle szertartásra gyűltek itt össze, és hogy valójában virrasztanak valaki lelki üdvéért. Olyan érzésem volt, hogy a szél, az alkonyat, az egész katedrális oszlopostul-boltozatostul valami borzalmas dolgot akar üvöltve tudtunkra adni, de mi semmit sem értünk a figyelmeztetésből. Már mentem is ki a Notre-Dame-ból, nem sejtve, hogy öt hosszú évig nem fogom látni.

Nemrég megint ott jártam. November volt, csontig hatoló hideg. Mint egy erdő közepén, úgy lépdeltem előre a félhomályban. Nincs is Párizsnak olyan zuga, amelyik az én szememben ne idézne fel emlékeket. Ezúttal az az egész lényemet birtokba vevő álmélkodó félelem idéződött fel bennem, amit akkor éreztem, amikor anyám kezébe kapaszkodva először léptem be ebbe az öreg templomba. Minden gyerek barbárok ivadéka — mint egy kis barbár, úgy bámultam én is, tátott szájjal, ezt a felmérhetetlen nagyságot. És bárhogyan szeretem is a Notre-Dame-ot, még ma is megszeppenve tekintek fel rá, még ma is elbátortalanítanak a mélységei meg a visszhangjai, és elbátortalanít az az áthatolhatatlan éjszaka is, amit magába rejt.

Ahogy a kereszthajóhoz értem, az északi rózsaablak felé fordítom a fejem, és látom, hogy az elrongyolódott szürke ponyva még mindig ott van, de most meg se rezzen a szélcsendben, ezúttal a vihar üvöltése helyett nem hallatszott más, csak a zsolozsmázó kanonokok mormolása. A Szent Sír lovagjai jutottak eszembe, meg azok a nők, akik ott térdeltek az ereklyék előtt. Milyen messze is van már mindez, gondoltam, és milyen bizarr volt a kérdés, amely rémületemben felötlött bennem: „Vajon kinek a lelki üdvéért virrasztanak?”

Amikor ezek után körbenéztem a templomban, egy ponton megakadt a tekintetem. Hirtelen összeszorult a torkom. Amit akkor megláttam, arra a legkevésbé sem voltam elkészülve, de felismerni azonnal felismertem. A kereszthajó déli szárnyában, a maga megrendítő egyszerűségében, ott magasodott csupaszon a fakereszt, amelyet a buchenwaldi mártíroknak állítottak. Úgy állt ott, figyelmesen várakozva, ahogyan csak az élettelen tárgyak tudnak várakozni és figyelni. Jó darabig álltam előtte, és hiába mentem tovább, valami megint visszavitt hozzá, hogy minden apró részletét emlékezetembe véssem. Mint egy jajkiáltás, olyan volt, tele dühödt tiltakozással és fájdalommal; ki tudja, lehet, hogy jobbat maga a középkor sem tudott volna kitalálni, hogy elmondja azt, amit nem lehet soha szavakba foglalni, és sehogyan se tudok szabadulni a gondolattól, hogy 1940 márciusának gyötrő kérdésére 1945 novemberében jött meg a válasz.

Ádám Péter és Kiss Kornélia fordítása

TAKÁCS ZSUZSA

A szakadék szélén

Találkoztam már vele a legkülönbözőbb helyeken.
Ha egyedül voltam vagy mással, de egymagam.
Ha éreztem, semmire sem jutottam, és szégyenem
túlél, mint Kafka hősét, odajött hozzám és fölemelt.
Nem mertem ránézni sosem. Féltem, hogy szétfoszlik,
mert ködkép. Máskor meg testet öltött, csak sejthettem,
hogy ő az, mert nem volt nála a fehér bot.

Két sziklacsúcs között járt a kifeszített kötélen.
Éppen kirándultunk, és fölnéztem a csúcsra.
Rezgett a rúd a kezében, meg-megtorpant,
de elért végül a szomszéd magaslatra. Odakiáltottam
neki: ne fordulj vissza, Vak Remény, mert lezuhansz
és halálra zúzod magadat! *De láttam, hogy vissza-*
fordul és visszaér, mint aki halhatatlan.

Kimenetel

Egészen másfajta gondolkodásmód azé, aki
elhiszi, hogy a rossz dolgok végül jól alakulnak.
Úgy véli, kimennek, ahogy az idegen katonák
szoktak kimenni a megszállt országból,
ha véres és földi birodalmuk összeomlott,
erejük elapadt, nevetségessé váltak
a lakosság szemében. Nem a fogak
csikorgatása kezdődik el ilyenkor,
hanem az ünnep. A tömeg összeverődik
az utcán. Valaki furulyát vesz elő,
s ujjait billegteti annak dermedt testén.
Fölzeng a megbántottság és a fájdalom
dallama. Kezdődik a bűnök bevallása,
és nem ér véget, míg világ a világ.
A teve átmegy a tű fokán.

SZALAGYI CSILLA

Takács Zsuzsával

Verstörténetek[1]

Beszélgetésünknek a Verstörténetek *címet választottuk — Takács Zsuzsától véve a kifejezést*[2] *—, mely a versek több irányú megragadására is alkalmas lehet. Jelenthet ugyanis versekben kibontakozó történeteket. A versek megírása is történet, ez a vers keletkezéstörténete, mely hatásvonalak mentén rajzolja körül a költészetet. A harmadik jelentés pedig a verseket mint önálló létezőket jelölheti, melyeknek egyéni életútjuk van: elszigetelődhetnek vagy akár köteteket is életre hívhatnak.*

Verstörténetek régóta kísérik költészetét. Mit jelent, hogy bizonyos versek valós személyeket sejtetnek a háttérben, sőt történelmi szereplőket is mögéjük képzelhetünk? Mindez dokumentumjelleget fed? Esetleg a megjelenített személyek egyéni élettörténete bizonyos érzetek, érzelmek s az őket kísérő gondolatok megragadhatóságát segíti elő?

Mindnyájan sajátos történetek keretei között élünk, életünknek nemcsak szerzői, fő- és mellékszereplői vagyunk, elbeszélői, hanem önkényes vagy vétlen meghamisítói. De hadd kezdjem a választ még csak nem is egy versszereplő személyével, hanem az általam berendezett helyszín egyik fontos, ámbár, pontatlan emlékezetem miatt, valójában nem is létező tárgyi kellékével. Egy kitelepített rokoncsalád megőrzésre hozzánk menekített zongorájáról beszélek, ami egy novellámban ott áll a szobánkban, a háború égésnyomait bőrén viselő parkettán. A nővérem, aki mindössze három évvel idősebb nálam, elképedt, amikor beszámoltam arról, hogy milyen fontos volt számomra a zongora, holott nem emlékszem arra, hogy játszottam volna rajta valaha. De hiszen nem is volt zongoránk! — tiltakozott. Meglepődtem én is, mert határozottan emlékeztem rá, hogy édesapám egy vénkisasszony kolléganője egy-egy estén ellátogatott hozzánk és zongorázott rajta. Világosan fel tudom idézni az 1952-es évnek azt a bizonyos téli estéjét. Nagy lakásunk egyetlen szobáját fűtöttünk akkoriban; ott húzódtunk össze mind az öten. Mi, a gyerekek egy idő után lefeküdtünk aludni, a szüleink hősiesen hallgatták a zenét. Pontosan emlékszem rá, hogy hol állt a zongora, hol ültek a szüleim, hol aludt az öcsém és a nővérem. Bármikor felidézem Fibich *Poem*jét, amit apám kolléganője játszott.

Verstörténeteimben szereplőim sorsát pedig saját sorsomként élem újra, csapásként, engesztelésként, elvesztett lehetőségként. Ez történt például a *Kalbeck a kertben* című régebbi, és az *M. emlékére* írott újabb versemben. Elolvastam Brahms titkárának monográfiáját. Meglepett a titkár érzéketlensége, az, hogy kívülállóként beszél a művész „különcségeiről". Furcsának tartotta, mint beszámol róla, a zeneszobából kiáradó hangokat, és megbotránkozott Brahms különös viselkedésén. Isteni szerencsében részesült pedig, lelke mélyéig meg kellett volna rendülnie tőle. „Vonítást hallott, furcsa / duettet zenét és nyöszörgést, / zenét és fájdalmas panaszt…" — írom a versben. Beleláthatott, belehallgathatott a zene világrahozatalának kínjába és örömébe, de — stílszerűen szólva — Kalbeck, a zeneszerző titkára süketnek bizonyult. Másik említett versem pedig, az *M. emlékére* barátnőm édesanyjának történetét mondja el, akinek férje és 16 éves lánya Auschwitzban halt meg. Ő maga túlélte a háborút, orvos asszisztensként dolgozott a háború után, és a gyógyszeres szekrényből rendszeresen lopkodta a morfiumot. Végül drogfüggővé vált, mivel elviselhetetlen emlékein csak így tudott úrrá lenni. Az orvos rajtakapta, leszoktatta a drogról, beleszeretett és feleségül vette, s csakhamar megszületett az asszony má-

sodik kislánya, későbbi barátnőm. Előző élete emlékei azonban újra és újra elővették, azért a férje minden levelet, fotót eltüntetett a keze ügyéből, közös kislányukat pedig arra tanította, hogy ha szomorkodni kezd, terelje el anyja figyelmét valamivel. A történet hosszú és megrendítő. Barátnőm édesanyja 107 évig élt, s százéves kora körül újult erővel törtek elő előző életének mozzanatai. A történetet egyes szám első személyben mondom el, akárha személy szerint velem történt volna meg.

Egyes életrajzok, visszaemlékezések, monográfiák vagy a bennük szereplő, másokra tett utalások erős hatást gyakorolnak rám. Íróként nem is tehetnék másként. A hősök helyébe képzelem magamat, vallomást, drámai monológot vagy dialógust fogalmazok, véd- és vádbeszédeket tartok. Így lépett — Füst Milán szavaival élve — „lelkem színpadára" a méltatlanul elfelejtett, s mára egyre ismertebb zseniális szobrásznő, Camille Claudel, Rodin alkotótársa és szeretője, Paul Claudel, a francia katolikus író testvére. Rodin sosem tüntette fel nevét a szobrain, sosem utalt rá, melyik részlet, melyik szobor, szoborarc viseli magán Camille vésője nyomát. A szobrásznő megőrült, amikor Rodin otthagyta, szobrait szétzúzta egy kalapáccsal, hosszú éveket töltött elmegyógyintézetben, és családja minden kapcsolatot megszakított vele. Hasonlóan kegyetlen volt Egon Schiele gyereklány modelljének, Wally Neuzillnak a sorsa is. *A látásról* című versem az ő nevében és helyette beszél. Wally Neuzill ráadásul nem volt művész, semmilyen formában nem önthette formába gondolatait, státusa a korabeli Bécsben alig különbözött egy utcalányétól. A Schieleképeken megjelenő merész meztelensége, a kitárulkozása mégis, valamilyen formában Schiele alkotótársává teszi őt. Versemben az öngyilkosságra készülő Wally Neuzill a festő vakságát panaszolja el. „Modellt állok neked még utoljára. / A Wally testére tapadó ruhában / legbotrányosabb alkotásod lesz. Én leszek / az összes bécsi lány között, ahogyan / mindig is kívántad a legmeztelenebb, / Csak annyit akartam volna mondani neked / hogy nekem végem, és ez lesír rólam. Mindenki / látja, csak te nem, aki a halál festője vagy." A történeti hűség kedvéért meg kell jegyeznem, hogy Schiele gazdag feleségével és gyermekükkel együtt alig két év múlva a spanyolnátha áldozata lett, Wally pedig jócskán túlélte a festőt.

Közös az ábrázolt női sorsokban, hogy mindegyikük története valamilyen tragikus lényegiségre mutat, amelyet helyenként átleng az „életmentő irónia"[3] (ahogy ezt egy alkalommal nevezte), de ezekben a költeményekben, melyek mö-

Tragikus életük és haláluk. Hogy nem teljesíthették be a sorsukat. Egyéniségük szétporlása. Különösen gyakori ez egyes női alkotók esetében, hiszen alkati érzékenységük meghaladja az átlagost, és sebzettségük női és művészi sorsukból adódóan kétszeres. Hadd idézzem Pilinszky egy másik kisebbségről írott megrendítő mondatát ez ügyben. Pilinszkyt egy auschwitzi látogatáson megpillantott fotó „segítette hozzá" — megfogalmazása szerint — szemlélete „újraformálásához". A fotót nyilván sokan ismerik: „egy falusi öregasszonyt hajtanak a kivégzőbarakk felé". Az öregasszony körül két-három kisgyerek megy „a salakos út jóvátehetetlen közönyében. Hiszek abban — mondja Pilinszky —, hogy ami megtörtént, jóvátehetjük, még pedig személye-

[1]A beszélgetés eredeti változata elhangzott 2015 decemberében Budapesten, a Cziffra György Kulturális Központban

[2]Takács Zsuzsa: *„Nekem már mindent szabad vagy mégsem?"* In: *A csend történései. Szakralitás, Biblia a mai magyar irodalomban és művészetben.* Vigilia, Budapest, 2015, 173.

gött dokumentumjelleg sejthető, a drámaiság jellemzően tisztán megmarad. Mi az, ami az ő sorsukban különösen megragadó?

[3]*Nagy találkozások.* Takács Zsuzsával beszélget Szőnyeg-Szegvári Eszter és Szénási Zoltán. Új Forrás, 2012/ 3. 11.

sen azokkal, akikkel megtörtént." Azzal biztatom magam, hogy a későbbi korok valamilyen formában törleszthetik az előző idők adósságát, és hajlok arra, hogy elhiggyem azt is, amit Pilinszky sugall, hogy személy szerint azokkal, akikkel megtörtént.

Ami pedig az iróniát illeti, valóban életmentőnek bizonyul számomra. Ironikusan többnyire önmagamról beszélek, vagy arról a szituációról, melynek csapdájába esem. Az igazságosztó, magát a hősei fölé helyező író magatartása olvasóként és íróként is taszít. Ugyanezt mondhatom a pedagógiai célzattal született alkotásokról. Taszítanak, mert sugallatukat hazugságnak tartom. Mindez persze nem zárja ki az álarcok magunkra öltésének boldog költői játékát. Fellélegzésként mintegy.

Verseiben az alanyi megszólalás rendre kerülőutat választ, az India-*ciklusokban például Kalkuttai Szent Teréz vallomásait olvashatjuk. A vallomástevő és a vallomás közé ékelődik egy ismert nőalak, akinek leveleiből, életrajzi eseményeiből kibontakozik egy teljes verstörténet. Miért Kalkuttai Terézre esett a választása, és hogyan lehet az ő vallomásait ilyen közeli nézőpontból megírni?*

Pilinszky szerint a költészet a gyónás egyik formája. Tovább fogalmazva gondolatát, úgy hiszem, hogy *a gyónás* — egészen konkrétan Kalkuttai Teréz naplórészleteire és gyónási céduláira gondolok — a minden szerkesztést, tagolást nélkülöző vallomástétel katartikusabb lehet, mint a mesterien megszerkesztett, megírt, zenévé vagy látvánnyá formált alkotás. Elveszettsége, Istentől való elhagyottsága, iránta való vágyakozása mégis fájóan ismerős számomra. Gyónásnak, irodalmon kívüli műformának tartom egyébként Kalkuttai Teréz vallomásait, feljegyzéseit, céduláit nyersanyaggá, amit felhasználhatok. Két utóbbi kötetben, a most készülő új és régi verseket tartalmazó, *Vak Remény* című, most összeálló gyűjteményes kötet új *India*-ciklusában (ahogyan az előző kötetek *India*-ciklusaiban is) én beszélek helyette, és egy-két töredék erejéig — s ezeket az idézeteket dőlt betűkkel jelzem — ő beszél helyettem. Ahogyan az előbbi bekezdésben Wally Neuzill vagy Camille Claudel beszélt, vagy Brahms megidézett, szöveggé formált zongorajátéka szólt. Néhány évvel a Kalkuttai Terézről szóló monográfia — és fenti szövegeinek magyar nyelvű megjelenése — előtt a *Newsweek*ben már olvastam a boldoggá avatási peréről készült rövid beszámolót. Megrendített az az álláspont, hogy a per ügyésze szerint nem avatható boldoggá, mert hosszú karitatív tevékenysége során elvesztette istenhitét. Eszerint ő, a hatékony részvét világszerte ismert, sikeres, önfeláldozó áldozata és zsenije, aki ezrek és tízezrek életét mentette vagy változtatta meg, aki a misztikusok által ismert „sötét éjszakában" élt hosszú évtizedeken át, istenhitének elvesztése miatt alkalmatlan a boldoggá avatásra. Ez a képtelen érvelés szerencsére kevés támogatóra talált. Ma már az egyház szentjei közé sorolja Kalkuttai Terézt. A szerinte talán nem is létező Istennek tett ígérete, a kanti kötelességtudat, a belső tartás, egyfajta vakreménybe vetett hit adott erőt neki, hogy véghezvigye irgalmas cselekedeteit? Nem tudom, de szerencsére nem is kell választ adnom erre. A kérdés megfogalmazása foglalkoztatott leginkább, amikor megpróbáltam a helyébe képzelni magamat. Nem hiszem, hogy olvasott volna Kantot. Inkább nem, mint igen, gondolom. Mégis Kant híres maximája jutott az eszembe, amikor jegyzeteit olvastam: „cselekedj úgy, hogy csele-

kedeted eredője általános törvényhozás alapjául szolgáljon"; azaz, az értelmezésem szerint: élj úgy, mintha volna Isten.

Szeretnék beszámolni egy nemrég kezembe került fotóról. A képen a Szeretet Misszionáriusai Rend egyik nővérét láthatjuk, aki egy kalkuttai utcán, a járdaszegélyen heverő koldus körmét vágja le. Ez a páriák-páriája koldus szinte királyi mozdulattal nyújtja a kezét manikűrözésre az apácának. Az apáca pedig olyan gonddal végzi a munkáját, mint aki tudatában van annak, hogy az éhesek és meztelenek, a jövevények mind Krisztus képmásai. Első pillantásra a koldus olyan, mint egy fekete rovar, el is kaptam a képről a szememet azonnal. Aztán kényszerítettem magamat arra, hogy tovább nézzem. Először csak ismerőssé vált, aztán a sok megnézés után valósággal megszépült az arca.

Nem mondom, hogy ne olvastam volna a szociális munkáról szóló idevonatkozó szakirodalmat. Vagy a mai-tegnapi gondolkodók egy-egy tanulmányát a részvét, az istenhit klasszikusairól. Hankovszky Tamás Pilinszky-tanulmányát például, vagy Szénási Zoltánt, Török Endrét, hogy kapásból csak egy-két fontos szerzőt említsek. Vagy ne vettem volna elő a Keresztes Szent János-fordítás idején általam olvasott szakirodalmat. Vagy egyik kedvencemet, Cioran *Könnyek és szentek* című — talán ateista, de többeket mégis megtérésre indító — katartikus könyvét. Abból, ami a szociális munkával kapcsolatban a kezembe került, kiderült, hogy a társadalom peremén élő, párialétre kényszerített ember az őt felkaroló szociális munkás segítségével olykor visszakapaszkodik az emberi közösségbe és boldogul, az őt segítő személy azonban magára veszi a hajdani elesett nyomorúságát, és maga lép a szenvedő helyébe. Kalkuttai Terézzel, szerintem, ez történt. Én magam képtelen volnék arra, hogy a szociális munkások, a jótékonykodásban önmagukat elemésztő önkéntesek életét éljem, de alkalmas vagyok/voltam arra, hogy megrajzoljam Teréz anya bennem élő figuráját. Tekintsük az *India*-ciklusok verseit törlesztésnek, a kívülálló, azaz az én szociális munkára alkalmatlan személyem szavakban, versekben megfogalmazott jóra való törekvésének.

Ha az India-*versek mellé illesztenénk a* Vakfolt *című, Borbély Szilárd halálára írt költeményt, az érzelem, amely ezt a verset megalapozza, nagyon hasonló, még ha Kalkuttai Teréz egy másik utat választott is. Borbély Szilárd emlékére írt eszszéje záró sorai így hangzanak: „Mérhetetlen hálát érzek a hi-*

A nagy bátrak azok, akiket a lelkiismeretük vezet, akik képesek arra, hogy lemondjanak mindennapjaik kényelméről, percnyi érdekeikről, akik képesek arra, hogy engedjenek a belső hangnak, hogy ne hallják meg a gyűlölet harsonáit. Szentek, művészek, gondolkodók, és nyilván a magukat mások kedvéért feláldozó, zömmel a köznapi emberek. Minden hívő és hitetlen, aki a túlvilág reményében, vagy éppen anélkül, a belső hangot követve mások szolgálatába áll.

A kérdésében említett *Vakfolt* című versemben az öngyilkosságára készülő, az öngyilkosságát sikerrel végrehajtó Borbély Szilárd szájába adom Cioran kérdését. „Aktuális vagy-e még Istenem?" Jogosulatlan vagyok arra, hogy megítéljem Borbély Szilárd öngyilkosságát, mint ahogyan egyetlen ilyen visszavonhatatlan döntést sem tudnék megítélni. Egy bizonyos azonban, Borbély Szilárdnál elszántabb, önmagával, sorsával, rettenetes élettörténetével bátrabban szembeszállóbb írót sze-

tüket megvalló, vagy a hit vigasza nélkül élő nagy bátrak iránt. Példájuk nélkül nem mertem volna belefogni a Vak remény *című verstörténeteimbe."*[4] *Kik ezek a nagy bátrak, akiket Zsuzsa megidéz?*

[4]Takács Zsuzsa: i. m. 173.

mélyesen nem ismertem. Megírta tragikus gyermekkorát, szülei meggyilkolásának dosztojevszkiji történetét. Leszámolt az önáltatás, a túlélés reményében táplált felejtés illúziójával. Nyilvánvalóvá tette olvasói számára, hogy a szegénység, a civilizáció áldásaiból kizárt kisközösség, a jogfosztottság, a tragikus sors nem nemesít. Az őt körülvevő szeretet, szakmai elismerés, a hírnév, a sikeres magánélet, melyet napjaink romló és züllő országa, a kísértetként visszajáró múlt szemüvegén keresztül figyelt, elviselhetetlen tehernek bizonyult számára. Utolsó csepp a pohárban talán a Művészetek Palotájában tartott nagy sikerű szerzői estje volt, rá két napra öngyilkos lett. A siker, a felé áradó szeretet nem megerősítette, hanem összeroppantotta. Ahogyan Simone Weil számára is elviselhetetlennek bizonyult az önként vállalt gyári munka, a szalagnál végzett rabszolgalét során a felé irányuló szeretet. De lehet, hogy egy olvasói megjegyzés volt Szilárd gyilkosa.

Talán a vallomásosság veszélyes is — kitárulkozás olyasvalamivel kapcsolatban, amiben még nem látunk tisztán, vagy ami olyan közelről érint, hogy még nehéz róla beszélni. Megoszthatatlan marad mindaddig, ameddig még nem tisztázott kellőképp. Így az irodalom is veszélyes lehet annak, aki írja, és annak is, aki olvassa, hisz mindannyian szembesülünk benne valamivel, ami még feldolgozatlan, ám elő akar törni.

Gondoljunk Thomas Mann Dosztojevszkijről írott tanulmányára. „A nagybeteg nevére esküdni fognak mindannyian, akik betegségének köszönhetően maguk nem tébolyodtak meg" — fogalmazott Thomas Mann. Ha egy író sötét gondolataiba beavatja az olvasót, számíthat arra, hogy az olvasó félbehagyja az olvasást, de számíthat arra is, hogy olvasója magára ismer a történetben, a helyzetben, és az ő írásának, írói és a nyilvánosság elé tárt magánéleti tapasztalatának köszönhetően kilábal maga is válságos helyzetéből. Számíthat rá, így fogalmaztam, de természetesen nem hiszem, hogy Borbély Szilárd pedagógiai célzattal adta volna közre verseit. Vagy írta volna le a *Nincsteleneket*, meztelenítette volna le a családját. Szíven ütő tapasztalat volt elolvasnom a regénye megjelenése után tett olvasói bejegyzést, amire előbb utaltam. „Bárcsak ne írna többet!" — írta egyik nőolvasója. El tudom képzelni, hogy az író, depressziósan, önmagát gyötörve igazat adott a kommentelőnek. Meghozta gyilkos és hideg döntését: „kitörölte a világ dolgai közül önmagát". A nagy művek jelentős hányada egyébként is nehezen megemészthető olvasmány. Emlékszem, mennyire szíven ütött Móricz *Árvácska*jának első olvasása. És maga a filmváltozat: Ranódy László alkotása, a zseniális gyerekszínész, Czinkóczy Zsuzsa s a többi felnőtt színész alakítása valósággal belém égett. 1969 őszén egyébként is különösen érzékeny voltam minden tragikus gyerektörténetre, hiszen azon a nyáron született az első kislányom. A számomra fontos írók egyébként az utolsó szó jogán írnak, védtelenségük tudatában és felmentésükben reménykedve. Saját, sötét tónusú verseimmel kapcsolatban is ezt gondolom. Ezer módja volt és van a lazításnak, a maszkok próbálgatásának, a lovagi tornának, ott van például a műfordítás, a gyerekversek írása, az ironikus vagy öniróniku intonáció. De a vers mint vallomásos irodalom, vagy ahogyan Pilinszky állítja: a *gyónás* halálosan komoly.

A Vakfolt *című vers Borbély Szilárd halá-*

Gyerekkorom óta foglalkoztat az öngyilkosság kérdése, az ember rettenetes szabadsága arra, hogy eldobja magától az életét. Igazat adok

lát követően hamar megjelent, de az ő életének tragédiáján túlmutatóan valami általánosabbat tudott már akkor kimondani.

Camus-nek, aki az öngyilkosságot a legfontosabb filozófiai problémának tekintette. Szilárd öngyilkossága különösen megrázó volt sokunk számára. Hiszen, Camus Dosztojevszkijről írott szavait idézve, felismerte „a világ abszurditását, és a hit vigaszába menekült". Ennél szebb „sírfeliratot" valóban nem kaphatna senki, de az ő esetében a hit az öngyilkosság elkövetésének idején mégsem bizonyult elegendőnek.

A pályakezdéshez visszakanyarodva, Zsuzsa többször említette Pilinszkyt, akinek Harmadnapon *című kötete nagy hatással volt rá, s a* Költők egymás közt *című antológiába Pilinszky írt bemutató esszét Zsuzsa versei elé. Honnan ismerte őt, s mi az, ami kapcsolódást jelentett már a kezdetektől?*

Engedje meg, hogy csaknem szó szerint idézzem, amit Jánossy Lajosnak mondtam, aki a jövő februári Pilinszky estről kérdezett, amelynek házigazdája leszek. Ő ugyanis ugyanezt a kérdést tette fel nekem. Két évvel a *Harmadnapon* megjelenése előtt, 1957-ben találkoztam Pilinszkyvel a Petőfi Sándor utca 17. alatti ház első és második emeletének lépcsőfordulójában. Utolsó éves gimnazista voltam, évek óta írtam már verseket. Mivel édesanyámtól tudtam, hogy a házunkban lakó nagynénjéékhez, a Baitz nővérekhez költözött egy időre a „költő", találkozásunk várható volt. Hajszálpontosan emlékszem a részletekre, ő lefelé jött a széles vörösmárvány lépcsőfokokon, én pedig fölfelé igyekeztem. Koradélután volt. A költőkről alkotott romantikus elképzeléseimnek teljesen megfelelt Pilinszky külseje; a szépségétől a földbe gyökerezett a lábam. Magas volt, vékony, finom arcvonású, angyali jelenség. Megrendülten köszöntem rá: „jó napot kívánok", mire ő azt mondta, „kezét csókolom!" Így hangzott az első párbeszédünk. Ami pedig a verseim elé írott Pilinszky-bevezetőt illeti, azt az *Új Írás*ban a már beérkezett, jelentős költőknek feltett körkérdésnek köszönhetem. Ketten említik a nevemet a figyelemreméltó fiatal tehetségek között: Juhász Ferenc és Rónay György. A Kiadó a beérkezett válaszok alapján állította össze a *Költők egymás közt* című nemzedéki antológiát, és kérdezett meg minket, hogy mit szeretnénk, ki mutassa be a verseinket. Gondolkodás nélkül Pilinszky nevét mondtam.

Költészetében a Pilinszky-hatás nem közvetlen, bár beszélgetésekben gyakran említi őt és művészetfilozófiáját. Lehet-e továbbírni egy folytathatatlannak érzékelt hagyományt?

Erősen tartottam Pilinszky hatásától, bár — igaz, ami igaz — a *Némajáték* című kötetemben vannak pilinszkys sorok. Úgy gondolom én is, hogy folytathatatlan az az út, amit Pilinszky követ. Folytathatatlan, mert egy zseni előtt megnyíló ösvényről van szó, amely, mihelyt áthaladt rajta, össze is zárul. Pilinszky a misztikusok szűk útját követi, lemond a rímek, a forma csillogásáról, a nyelv gazdagságáról, szókincse egyre szegényesebb; s végül el is hallgat. Hatvanévesen hal meg, de 57 éves korától nem ír verset. Ez az időpont egyébként egybeesik nővére öngyilkosságával. Életműve azonban teljes egész.

A szövegeknek utóéletük is lehet, helyenként nagyon is jelentős, ahogy ez legutóbbi verseskötete esetében is előfordult. A Tiltott nyelv *az* Üdvözlégy,

Úgy gondolom, hogy az isteni tiltást megszegő ember tudásvágyáról, a tiltott gyümölcs megízleléséről van szó ezekben a versekben. A vers hőse azonban, fogalmazzunk pontosabban, a költő, ez esetben én, engedetlensége tudatában is számít Isten könyörületére. Persze a kimondásban eleve benne foglaltatik egy másfajta, nyelvi jellegű kudarc is. Pontatlan vagy pontosnak vélt megfogalmazásunk sosem azonos az eredeti gondolattal. A kimondás korlátot állít, a közlésben szüntelen

utazás! című kötetben jelent meg először, a 2013-as kötetben pedig címadó, kötetnyitó költeményként szerepel. De hogyan lehet egy vers tiltott nyelvű, illetve hogyan hívhat létre egy tiltott nyelv *egy kötetet?*

eltolódások, csúszások vannak. Ha eljutunk a megfogalmazáshoz, az már többszörösen is hamis az eredeti gondolathoz képest. Attól hogy megírom, hogy saját koordinátái közt megáll saját lábán, mégsem zárul le egy vers. Mint valami ketrecbe zárt griffmadár, kikölti a tojásait, és fiókáival együtt (de mondhatnám vészjóslóbban is: gyújtóbombáival együtt) tágabb teret követel magának. A 2012-ben keletkezett *Tiltott nyelv* és az *Üdvözlégy utazás!* című kötetben szereplő darabok, különösen pedig a címadó *(Vak)remény* biztosan ilyen, magának tágabb teret követelő szöveg. A *Tiltott nyelv*en való beszéd és a jövőbe vetett *(Vak) Remény* nem egy vers idejére szól, hanem, elnézést a nagyképű megfogalmazásért, egész költészetemre. Lucie Szymanowska, cseh fordítóm egyébként a *Tiltott nyelv* címet adta a 2010-ben megjelent cseh nyelvű életmű válogatásnak. Úgy látszik, Lucie a lelkembe látott, nem úgy, mint én magam. Verseim (és a fordító) egyszer csak ráébresztettek a tiltott gyümölcs megízlelése utáni meztelenségemre és magányosságomra.

Beszéljünk a készülő kötetről, a Vak Reményről, *melyet a vers szerint a* jövőbe vetettünk. *Az életműkötet a tervek szerint az idei könyvhétre jelenik meg a Magvetőnél.*

Igen, így tervezi a kiadó és én is. Tizenhárom évvel ezelőtt elálltam a Magvetővel való szerződéstől, egyoldalúan és kétségbeesve. 2004 vészterhes évében, mikor is az akkori kormány az országot megosztó taktikájával megágyazott a jelenleginek, úgy éreztem, hogy minden reményem összeomlik. (Háttér-információként csak annyit, hogy családom felvidéki eredetű, édesapám Kassáról került át a pesti piarista gimnáziumba, és itt végzett a Pázmány Péter Egyetem jogi karán. Részben neki köszönhetem, hogy érzékeny vagyok a kirekesztés, megosztás cselvetéseire.) Sötétnek, reményvesztettnek láttam a jövőmet, verseimet, egész addigi életművemet. Bekerültem a János kórház intenzív kardiológiai osztályára. Volt tehát mire hivatkoznom, amikor megkértem a Magvető igazgatóját, hogy csak az új verseket adja ki, a régebbieket pedig felejtsük el. Így jelent meg az új verseket tartalmazó vékony kötet, az *Üdvözlégy, utazás!* Biztos vagyok benne, hogy ennek a haladéknak köszönhetem, hogy írok azóta is. Tavaly azonban, egy nyári könyvtárrendezés során, kezembe kerültek vacogó, elsárgult, poros egykori köteteim. A *Némajáték*ot és a *Viszonyok könnyé*t azonnal a kidobandó könyvek közé tettem. Aztán, hogy pontatlanul idézzek: „elszörnyedtem a zordon *tett* felett". Ráadásul közben egy gyanúsan vaskos zöld levél is előpergett a könyvespolcról, és egy testes lexikonnal rá is csaptam. Akkor derült ki, hogy egy újszülött gyíkot ütöttem agyon. Megrendített a felismerés. A teljes történet olvasható egyébként az idén megjelent *Sóbálvány* című tárcanovella-kötetemben. Akárhogy is, volt valami öngyilkos gesztus abban, hogy meg akartam szabadulni két korai kötetemtől. A túlélés reményében szeretném tehát, hogy az új versekkel együtt legyen gyűjteményes kötetem.

„TE TARTSD A BESZÉDET SÍROMNÁL" Mándy Iván 1946-os és 1947-es levelei Rába Györgynek

A közreadó előszava

Rába György az egyik első költőbarátja volt Mándy Ivánnak. „A háború éveiben találkoztunk először, talán 1942-ben",[1] írja Rába. Ha elfogadjuk az 1942-es dátumot, Mándy 23–24, Rába 17–18 éves volt megismerkedésükkor. Vidor Miklós mutatta be őket egymásnak. Egy ideig minden kedd este a Ferenciek terén találkoztak hármasban, és átsétáltak Budára.

Szakmai kapcsolatuk és barátságuk hamar, már azelőtt szorosra fonódott, hogy 1946-ban szerkesztőtársak lettek az Újholdnál. 1944 decemberében, amikor Vidor és Mándy elindították a rövid életű Betű folyóiratot, nemcsak hogy Rába-versek nélkül elképzelhetetlenek voltak a lapszámok, de Vidor — név nélkül — írt egy szöveget *Levél Rába Gyurkának* címmel,[2] amely minden elemében hármuk mély barátságáról, bensőséges viszonyáról tanúskodik.

Ebből a publikációból az is kiderül, hogy a katona Rába már 1944-ben is írt leveleket a fővárosban rejtőző, katonaszökevény Mándynak és Vidornak: „A kezed írását [Rábáét] tán öt hete láttam utoljára a Múzeum-kávéház márványasztalánál. Még ott válaszoltunk rá mindketten [Vidor és Mándy]. Aztán föl is mentünk egy idegen lakásba s együtt adtuk át a levelet annak, aki hozzád kellett juttassa… Még valami villan most eszembe: egy másik leveled. A kórházban olvastuk Ivánnal. Ez előbb volt? Később? Nem emlékszem már." Ezeknek az 1944-es leveleknek a további sorsa nem ismert, nem állnak rendelkezésünkre.

A fennmaradt levelek közül az itt közölt 1946-os a legkorábbi — *sőt ez nem csupán Mándy Rábának írott legkorábbi levele, hanem a legkorábbi levél, ami Mándy levelezéséből a rendelkezésre álló dokumentumok szerint fennmaradt*. 1946-ból egy, 1947-ből hat levélről (tulajdonképpen levelezőlapról) van tudomásunk, melyeket a Petőfi Irodalmi Múzeum őriz.[3] Rába válaszleveleit nem ismerjük.

Mándy 1946-ban az akkor Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez (ma Bács-Kiskun megyéhez) tartozó Tassról írt, ahol *kosztos vendég* volt. (A fogalomról lásd a vonatkozó levél 2. jegyzetét.) Ez a levél adalékul szolgál az ekkoriban, a tassi élmények hatására keletkezett *Vak varjú* című novellájához.

A következő évi levelek sok információt adnak Mándy 1947-es nyaráról. Elsőként is Pécsről, a helyi irodalmi-értelmiségi világról, Mándy ottani baráti köréről. Majd a Balaton-part következik: az író Balatonendréden, egy anyai ági rokonnál tölti az időt (az utolsó küldeményt a Balatonendréd melletti Zamárdiból adta fel).

A levelekből a fiatal Mándy magánéletébe, nőkkel való kapcsolatába is be-bepillanthatunk, mint ahogy abba is, milyen olvasmányélmények érték ekkoriban. Az 1947. augusztus 28-i leveléből például kiderül, hogy Alain-Fournier *Az ismeretlen birtok* című könyvét olvassa, ami tetszik is neki — ez a regény aztán erős hatással is volt rá az 1948-ban megjelent *A huszonegyedik utca* megírásakor.

Ugyanakkor két levélben is vannak olyan utalások, amelyeket egyelőre nem sikerült felfejteni. Nem tudjuk, hogy az 1947. július 15-i küldeményben milyen ösztöndíjról esik szó, valamint hogy a G. F. rövidítés és az Ilona név kit takar. Az 1947. szeptember 8-i levéllel kapcsolatban pedig arról nincs tudomásunk, hogy Mándy hová ajánlja a *Polgárok* és az *Egy varjú mondja* című novellákat.

Nincs arról pontos információnk, hogy a két férfi később mennyit levelezhetett. Mindenesetre jelenleg mindössze egy-egy 1947 utáni levélről tudunk: Rábának egy 1969-es, Mándynak pedig egy 1975-ös leveléről. Ez utóbbiak közlésétől most eltekintünk, de szerepelnek majd a *Mándy Iván válogatott levelezése* munkacímű kötetben, mely a tervek szerint 2018 őszén jelenik meg a Magvető Kiadónál.

*

Mándy ceruzával írta a levelezőlapokat, melyek szövege mára jelentősen elhalványodott. Ahol egy-egy szót csak kikövetkeztetni tudtunk, azt […?]-tal jelöltük. A mai helyesírási szabályok szerint közöljük a dokumentumokat.

[1]Rába György: *Emlékeim Mándy Ivánról*. Holmi, 2008/2. 233.

[2][Név nélkül]: *Levél Rába Gyurkának*. Betű, 1944/1. (dec. 1.) 11–15.

[3]Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára Rába György-hagyaték 11/1.

[1]

Tass, 1946. július [29.?]

Levél Rábának![1]

Kedves Gyurka, lassan a negyedik forduló következik: negyedik evőhelyem.[2] A harmadik [egyszerűen?] szenzációs volt, Pesten sokáig élek majd

emlékeiből. Még körülbelül három hetem van. Nagyszerű nőügyek is akadtak, bár inkább az ügyek voltak nagyszerűek, mint a nők. Tiszteletreméltó korú hölgyekkel hadakozom és serdületlen, zsenge leánykák fejlődését figyelem élénken. (Micsoda vén szatír!) Azt hiszem, mégis ezért fognak kipofozni. Kollégáim tehát agg férjek és tányérmosók (félhülye, de indulatos tányérmosók!) Különben novellámat lassan (!) befejezem. Majd meglátjuk, milyen. Két remek könyvet olvastam: Duhamel: Két férfi[3] és Green: Leviathan.[4] Ismered valamelyiket? Ottó megírta már csillagászati támadását?[5] Szomorúan gondolok jó boraira. Mit írtál mostanában? Küldhetnél egy-két verset. Miklóshoz[6] még nem tudtam átmenni Soltra, talán a jövő héten. Ő is remekül nyaral. Ott négy író is van, no de együtt nem érnek fel velem (étvágyban!). Kivéve Miklóst, aki nem gyomorbajos! Hű fegyvernököddel[7] együtt kivont kanállal üdvözöllek:

Iván

Utolsó levelem! Egy vasam sincs! S.O.S.!!

[1]Rába György (1924–2011): költő, író, műfordító, irodalomtörténész.

[2]Mándy kosztos vendég volt ekkor. Ekként szerzett élményeit legközelebbről a *Vak varjú* című novellában írta meg, melynek beszédes az alcíme: *Jegyzetek 1946 nyaráról*. Rába György így emlékezett vissza erre az időszakra: „Budapesten (…) ellátási nehézségek akadtak, ezért az Írószövetség megszervezte, hogy falusi gazdák egy-két hétre lássanak vendégül fiatal írókat. Így jutott Iván és [Vidor] Miklós a kiskunsági Tassra, illetve a Duna melléki nagyközségbe, Soltra. (…) Iván viszolygott a levélírástól, egy-két postai levelezőlapon küldött fölöttébb derűs életjelet, Miklós egy egész levelet írt nekem. (…) Amikor visszatértek vendégjátékukból, meglehetősen egybehangzóan adtak számot fehér asztal melletti helytállásukról. Iván festette le ironikusabb színekkel saját próbatételét." Rába György: *Emlékeim Mándy Ivánról*. Holmi, 2008/2. 234–235.

[3]Georg Duhamel: *Két ember*. (Ford. Komor András.) Franklin, Budapest, 1935.

[4]Julien Green: *Leviáthán*. (Ford. Benedek Marcell.) Athenaeum, Budapest, 1938.

[5]Az író, költő Major Ottóra (1924–1999) és az 1946. decemberi Újholdban megjelent *Az esztétikus problémája* című írására gondolhatott Mándy.

[6]Vidor Miklós (1923–2003): író, költő, műfordító.

[7]Valószínűleg itt is Major Ottóra utal Mándy.

[2]

Pécs, 1947. július 4.[1]

Gyurkám! egy kitűnő hotel és egy félklozet után kollégiumban lakom, mert Galsainál[2] csak kosztolni (zabálni) lehet. Egyelőre még sehol semmiért nem fizettem, de már több pofának tartozom. Egész jók ezek a pécsi írók, nem tudom, mi bajom volt velük! Na és a nők; te, hogy itt milyen jó nők vannak! Nem is tudok meghízni, ja kérem, ja kérem! Galsai szerelmes mint egy ágyú és megnősül. Éjjel a főutcán lovacskát táncolt. Előbb Kopányinál[3] ittunk Rajnaival.[4] Ez a Kopányi is tehetséges! A könyvtárból írok. A könyvtáros lebeszélt az Újholdról: „Vacak próbálkozás, tudja, kérem!" Strandolok, nőket fogok. Nem írok semmit, henyélek. Köteteidet átadtam. Várkonyi[5] üvöltött. Azt hitte, én vagyok a Rába. Megmondták, hogy Mándy vagyok! Még jobban üvöltött. Írjál Gyurka, még [küldök?] hadijelentést.

Üdv.

Iván

Majornak üdv!

[1]Vö. Mándy nyilatkozatával, melyet az 1947-ben Pécsen töltött időszakról tett: „Néha-néha úgy érzem, életemben az volt a nyár." Bertha Bulcsu: *Mándy Iván*. In B. B.: *Írók műhelyében*. Szépirodalmi, Budapest, 1973, 303.

[2]Galsai Pongrác (1927–1988): író, publicista.

[3]Kopányi György (1921–2011): dramaturg, író, költő, forgatókönyvíró.

[4]Rajnai László (1924–2001): irodalomtörténész, kritikus, esztéta.

[5]Várkonyi Nándor (1896–1975): író, szerkesztő, kultúrtörténész.

[3]

Pécs, 1947. július 15.

Gyurikám, nagyon kérlek, írd meg, mi van az ösztöndíjjal? Megkaptad már és mikor? Sejtheted, miért. Atyám[1] írja, hogy talán a napokban jön, mert még a G. F.-nál van. — Galsaiék elutaztak, tovább linkeskedek, fokozottabban. Szerdán jött le Ilona egy sor detektívtől üldözve. Egy féltékeny pofa figyelteti. Úgy hallom, nagyon erős. Te tartsd a beszédet síromnál.[2] Bárány[3] is megjelent fehér törölköző ruhában. Írj a következő címre és ezt közöld Miklóssal[4] is. Pécs–Nagy Lajos kollégium. Pozsonyi u. 3.

Üdv!

Iván

[1]Mándy Gyula (1889–1966): újságíró, akinek két verseskötete is megjelent: *Ó, hangulat!* (Dick Manó, Budapest, 1911), *Mándy Gyula verseskönyve* (Lukács, Budapest, 1922).

[2]Ez az itt humorosnak szánt mondat különös színt nyer azzal, hogy 50 évvel később, 1997. október 25-én éppen Rába tartott beszédet a Kerepesi temetőben Mándy ekkor, két évvel a halála után felavatott síremlékénél. Lásd R. Gy.: *Mándy Iván síremléke előtt*. Liget, 1997/12. 95–96. (Rába már 1995-ben, rögtön Mándy ha-

lála után is írt elhunyt pályatársáról és barátjáról: R. Gy.: *Koszorú Mándy Ivánnak.* Holmi, 1995/11. 1654–1656.)

[3]Bárány Tamás (1922-2004): író, költő.

[4]Vidor Miklós.

[4]

Pécs, 1947. július 18.

Kedves Gyurka! A Kikelet és egyéb üdülők fene [drágák, de?] Ilona napi tíz forintot fizetett egy panzióban [koszt-lakóként?]. A Nádor szálló is kitűnő, kilenc forintért már rendes szobát kapni. Szabó Magda[1] írja meg, mikor jön. Te is lejöhetnél. Vörös Márton[2] elintézné, hogy a Nagy Lajosban lakhass havi 30 forintért. (Atyámnak ne említsd, hogy ilyen olcsón lakom!) Különben elég tűrhető az élet, én is lavírozok valahogy. Az ösztöndíj megjött. Pillanatnyilag nincs nagyobb vész. Galsai Balatonra utazott, Rajnai itt van, húgánál[3] nyomorog. Mi ez az Újhold forradalom?[4]

üdv,

Iván

[1]Szabó Magda (1917–2007): író, költő, műfordító.

[2]Vörös Márton (1900–1993): történész, író, földrajztudós.

[3]Rajnai Márta (1926–1982), aki a pécsi Sorsunk folyóirat szerkesztőségének titkárnői teendőit látta el ekkoriban.

[4]Valószínűleg az Újhold szerkesztőségét érintő változásokra utal itt Mándy. A levelét megelőző, 1947. júniusi szám impresszumában még az áll, hogy „Mándy Iván, Pilinszky János, Somlyó György közreműködésével szerkeszti: Lengyel Balázs", a levelét követő, 1947. októberi számon már az, hogy „Szerkeszti: az Újhold munkaközössége. Felelős szerkesztő: Lengyel Balázs". Nemes Nagy Ágnes visszaemlékezése szerint az Újhold munkaközösség kifejezés a laphoz közel álló szerzők mindegyikét, de különösképp Rába Györgyöt jelentette. A folyóirat szerkesztői közül egyébként Lengyel Balázs (1918–2007) műkritikus, író volt az egyetlen állandó pont. Lengyel mellett előbb Mándy, Rába és Pilinszky János (1921–1981) költő, író, majd később Somlyó György (1920–2006) költő, író, az utolsó két számban pedig Gyárfás Miklós (1915–1992) író, költő, drámaíró és Örkény István (1912–1979) író tűnt fel a lap impresszumában a szerkesztők közt. A gyakori változás azért is szembeszökő, mert a folyóirat összesen 7 lapszámot élt meg.

[5]

Balatonendréd, 1947. augusztus 28.

Kedves Gyurka!

Vonaton ne kefélj!

Már napok óta itt lebzselek minden ivás, de nem minden írás nélkül. Bár fordítva lenne! Lusta természetem szépen elmélyül. Az idő se a legjobb, de azért sokat csavargok. Az ismeretlen birtokot[1] olvasom, Te már bizonyára olvastad. Nekem nagyon tetszik, Rubin[2] szülőanyja. Azt hiszem, egy kissé innen származik, meg a francia versantológiából.[3] Balázs[4] azt mondta, csak októberben jelenünk meg.[5] Tehát remélhetjük, hogy csak jövő decemberben? Jó lenne Végh[6] újabb prózájából hozni valamit, az Allah bögyörőjéből, vagy mi a csudából.[7] Remélem, már Makayra[8] fütyülve élsz és írsz. Címem: Balatonendréd dr. Alfay Pongrác[9] főtisztelendő. Szeptember közepén hazamegyek, írjál minél előbb.

Üdv!

Iván

[1]Alain-Fournier: *Az ismeretlen birtok.* (Ford. Lovass Gyula.) Athenaeum, Budapest, 1940. Erdődy Edit a Mándy-monográfiájában azt írja, hogy *A huszonegyedik utca* kisfiú-szereplőjének, Péternek az álma a huszonegyedik utcáról Alain Fournier „elvarázsolt birtokának" egyszerűbb, hétköznapibb változata. Sőt, külön felhívja a figyelmet rá, hogy „az egyik szereplő a Mándy-hősök félszeg-bizonytalan módján utal is a híres francia csoda-regényre: »Nagyon regényes, olvastam is ilyesmit egy franciától.«" Mivel Mándy 1947 nyarán olvasta *Az ismeretlen birtok*ot, és tetszett neki, ez (is) alátámasztja, hogy az 1948-ban megjelent *A huszonegyedik utca* írása során Alain-Fournier hathatott rá.

[2]Rubin Szilárd (1927–2010): költő, író, műfordító.

[3]*Új francia költők. Rónay György versfordításai*. Révai, Budapest, 1947.

[4]Lengyel Balázs (1918–2007): műkritikus, író. Első felesége, 1944 és 1958 között, Nemes Nagy Ágnes volt.

[5]Az Újhold folyóirat, amelynek valóban 1947 októberében jelent meg a következő száma, benne Mándytól a *Könnyező fák*kal, Rába Györgytől a *Romantika a kritikában* című írással.

[6]Végh György (1919–1982): író, költő, műfordító.

[7]Végh Györgynek versei jelentek meg az Újholdban (az *Emlékezés Zsuzsára* az 1946. júliusi, a *Gyermeket talán* az 1947. októberi, a *Versek végére* az 1948. januári számban), prózája egyszer sem.

[8]Makay Gusztáv (1910–1984) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, aki az alábbi írásában bírálta — Kopányi György *Panaszoló, dicsekedő* című kötete mellett — Rába György *Búvár* című kötetét: M. G.: *Két fiatal költő.* Magyarok, 1947/8. 600–604. Mándy erre a kritikára utal.

[9]Alfay Pongrác (1904–1950): OSB (bencés rendi) plébános, Alfay Valéria (1906–1984) tanárnő testvére. Féltestvére Alfay Ilona (1882–1964), Mándy Iván édesanyja, aki tanítóképzőt végzett, és — miután elváltak Mándy Gyulával — tisztviselőként dolgozott az Országos Társadalombiztosítási Intézetnél.

[6]
Balatonendréd, [1947. augusztus 28. után]

Kedves Gyurka! Kiválóan eszem és az ivásban is tartom formámat, szorgalmasan látogatva a pincéket. Egyébként hát telik, telik az idő, különösebb nőélmény nélkül. No de három hét alatt még sok minden történhet. Novellámon is dolgozgatok, csaknem minden nap egy másfél centit. Kamaszhistória, hát talán sikerül valahogy. Különféle terveim vannak, még regényre is gondolok. Szerencsére még csak gondolok. És ahogy magamat ismerem, nem is lesz belőle több. Aztán ha éppen nem a napon heverek, hát olvasok. Van egypár kitűnő könyvem, most éppen Rezeda Kázmér szép életét[1] élvezem, Mándy Iván szép élete helyett.

Mit csinálnak fegyvertársaid, a harisnyában topogók? Thurzóval[2] együtt üdvözlöm őket. Majort talán már mint szerzetest köszönthetem. Írj egykét irodalmi hírt is.

Üdv!

MIván

[1]Krúdy Gyula: *Rezeda Kázmér szép élete*. Griff, Budapest, 1944. A regény eredetileg 1933-ban jelent meg folytatásokban a Pesti Naplóban, *Így volt 1914-ben* címmel. Mándy minden kétséget kizáróan a Griff 1944-es kiadását olvashatta, mert *Rezeda Kázmér szép élete* címmel 1947-ig az az egy kiadás jelent meg.

[2]Thurzó Gábor (1912–1979): író, kritikus, műfordító, forgatókönyvíró.

[7]
Zamárdi, 1947. szeptember 8.

Kedves Gyurka!

Mint rövid és agresszív írást, a Budapestben megjelent Polgárokat[1] ajánlom. Vagy — ez ugyan rövidebb, de kevésbé pornográf — az Egy varjú mondja… Mindkettő lakásomon van, a hálószoba könyvszekrényének második polcán, a könyvek mögött, oldalt. Ott tartom megjelent novelláim javát. Az Egy varjú mondja egy Ünnepben van több más újságtárcával.[2] Apám majd odaadja. Leginkább reggel van otthon.

Én inkább a Polgárokat szeretném.

Egy hét múlva hazamegyek, tehát 16-án otthon vagyok.

Miklós[3] miért nem ír?

Viszontlátásig szeretettel üdvözöl:

Iván

[1]Megjelent: Budapest. A székesfőváros történeti, művészeti és társadalmi képes folyóirata 1946/6. 269–271.

[2]Mándy 1940 és 1943 közt rendszeresen publikált az *Ünnep*ben. Az alábbi írásai itt jelentek meg: *A nagybácsi* 1940/6. (márc. 15.) 16.; *Borravaló* 1940/15. (aug. 1.) 14.; *Mici nénit megkérik* 1941/3. (febr. 1.) 23–24.; *A kisasszony* 1941/8. (ápr. 15.) 15.; *A rajz* 1941/16. (aug. 15.) 58.; *Az idegen* 1942/7. (ápr. 1.) 10.; *A patkány* 1943/18. (szept. 15.) 8. Ez a lista nagy valószínűséggel még bővíthető lenne más novellákkal, tárcákkal, mert a képes szépirodalmi hetilap közgyűjteményekben található évfolyamai hiányosak.

[3]Vidor Miklós.

(Közreadja: Darvasi Ferenc)

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

VILLÁNYI LÁSZLÓ
voltaképpen

Villányi Lászlót, a győri Műhely folyóirat főszerkesztőjét elsősorban költőként ismerik az olvasók. A kortárs magyar költészet középgenerációjának jelentős alakjaként azonban fontos esszéket és vallomásokat is írt az elmúlt három évtizedben, amelyek rávilágítanak költői világának genezisére és alakulására, az őt ért meghatározó irodalmi-filozófiai hatásokra, a költészet mibenlétéről alkotott esztétikai elgondolásaira. Könyvünk ezeket az írásait gyűjti egybe.

Ára: 2.400 Ft

AZ EURÓPAI KATOLICIZMUS SZÁMOKBAN

Európa és a világ

A Vatikán hivatalos statisztikai évkönyve, az *Annuarium Statisticum Ecclesiae* szerint 1980 és 2015 között több mint 63 százalékkal nőtt a katolikusok száma a világon, s 2015-re megközelítette az 1,3 milliárd főt.[1] Ez a növekedés döntő részben a Föld lakosságának a gyarapodására vezethető vissza. A globális vallási statisztikák egyik legfontosabb forrása, az amerikai Pew Research Center kimutatása szerint miközben a huszadik század eleje óta mintegy megháromszorozódott a katolikusok száma a világon, a részarányuk az összes keresztényen, illetve a világ teljes népességén belül figyelemreméltó módon stabil maradt. 1910-ben a keresztények 48 százaléka volt katolikus, 2010-ben 50 százalék volt ez az arány, míg Föld népességén belül 17 százalékról 16 százalékra változott a katolikusok aránya.[2]

A globális trendek mögött kontinensenként eltérő folyamatok húzódnak meg. Míg 1910-ben csak körülbelül minden harmadik katolikus élt Európán kívül, addig mára alig minden negyedik katolikus él Európában. Ezzel szemben mind Latin-Amerika, mind a szubszaharai Afrika, mind pedig Ázsia részesedése jelentős mértékben nőtt a világ katolikus népességében. A kontinensek közti különbségek jelentős részben az eltérő demográfiai folyamatokra vezethetőek vissza. Míg Európában már 1980-ban is alig haladta meg a teljes termékenységi mutató a természetes reprodukcióhoz szükséges 2,1-t, és harmincöt évvel később már csak az önmagában biztos népességfogyást jelentő 1,6 körül mozgott, addig Afrika szubszaharai régiójában 6,7-ről csökkent 5,2 körüli értékre ugyanez a mutató. Latin-Amerikában pedig 1980-ban az európai érték duplája volt a teljes termékenységi mutató, ami 2015-re közelítette meg az 1980-as európai arányszámot.[3]

A katolikusok Európában

Európa súlya tehát egyértelműen csökkenőben van a világ katolikus népességén belül. De hogyan változott a katolikusok súlya Európában? Ha a katolikus egyházhoz tartozók számának változása kizárólag olyan demográfiai folyamatok függvénye volna, amelyek egyformán érintenek katolikusokat és nem katolikusokat, úgy azt várhatnánk, hogy egy csökkenő népességen belül az arányuk nagyjából állandó maradt. A számok nem teljesen ezt mutatják. A Pew adatai alapján míg 1910-ben Európa lakosságának 44 százaléka volt katolikus, addig száz esztendővel később már csak 35 százalékuk. A közelmúlt évtizedeiben azonban valóban nem történt jelentős változás a katolikusok európai népességen belüli arányában. A vatikáni statisztikák alapján általam számított katolikus-arány valamivel magasabb a Pew adatánál, a 2015-ös 39 százalék körüli adat nem tér el jelentősen az 1980-as értéktől. Hasonló értéket (40 százalék) mutat egy harmadik mérés is.[4]

Az elmúlt néhány esztendőt tekintve a katolikusok száma gyakorlatilag stagnálást, míg a kontinens lakossága igen lassú növekedést mutat Európában. Az alacsony születésszámokat ellensúlyozza a más kontinensekről történt bevándorlás, ezért lehetséges, hogy a természetes reprodukcióhoz sem elegendő termékenységi mutató ellenére továbbra is nő Európa népessége. Mivel a bevándorlás többnyire nem katolikus régiókból történik, így ez az egyik fő forrása a katolikusok arányában tapasztalható változásnak. Már a katolikusok arányának a 20. század második felében bekövetkezett csökkenésében is fontos szerepe volt az Európán kívülről történő bevándorlásnak, melynek akkori fő oka a gyarmatbirodalmak felbomlása, és az önállóvá vált korábbi gyarmatokról, mindenekelőtt Afrikából és Ázsiából történő bevándorlás a korábbi gyarmatosító államokba volt.[5]

Vallási változás

A demográfiai és a migrációs folyamatokon túl egy harmadik fontos ok is hatással van a katolikus népesség arányának változására: a valláshoz és az egyházhoz kötődés változása. A vallási változás magyarázatára Európa esetében a szekularizáció folyamatát szokás emlegetni, bár ennek értelmezése korántsem egységes, és összefügg azzal is, hogy kiket is értünk a „katolikusokon", az egyházhoz tartozókon. Az eddig ismertetett statisztikák minden esetben a keresztelésen alapuló egyháztagságot vették figyelembe. Ez a kritérium több szempontból megfelelőnek tűnik, hiszen egyrészt egybeesik az egyház saját definíciójával is a hozzá tartozó hívek körének meghatározásában, másrészt egyértelmű és jól mérhető. Hátránya ugyanakkor, hogy keveset árul el arról, hogy a megkeresztelt személyek milyen mértékben kötődnek hitükhöz, egyházukhoz, hiszen egy olyan formális szempont alapján határozza meg az illető vallási hovatartozását, amelyben az egyéni döntés — a gyermekkori keresztelések nagy aránya miatt — jó eséllyel semmilyen szerepet nem játszott. Amennyiben tehát pontosabb képet szeretnénk alkotni a katolicizmus európai trendjeiről, akkor a keresztelésen túl

más kritériumokat is figyelembe kell vennünk. Ezek között az egyéni vallásosság esetében a vallásgyakorlat és a vallásos hit azok a dimenziók, amelyeket az egyéni vallásosság legfontosabb mércéinek szokás tekinteni. Emellett a katolikus egyház vitalitásának fontos mércéje a papok és a papi hivatások számának változása is.

Szentségi statisztikák

Az egyháztagsághoz hasonlóan a vallásgyakorlat egyes fajtáira, nevezetesen a szentségekhez járulásra vonatkozóan is léteznek egyházi statisztikák, melyek összesítéséből összeurópai trendek olvashatók ki. Ezek a trendek mindegyik esetben csökkenőek. Önmagában ez még nem volna feltétlenül bizonyíték a negatív irányú vallási változásra, hiszen az 1.000 lakosra jutó születések száma is csökkent a kétezres évek elejéig. De a változásokból két olyan következtetés is kiolvasható, ami alátámasztja a vallási kötődés gyengülését.[6]

Egyrészt az egyre idősebb életkorban fogadott, azaz egyre inkább személyes döntésen alapuló szentségekhez egyre kisebb arányban járulnak a katolikusok. Mindegyik vizsgált évre igaz, hogy 1.000 katolikusra vetítve kevesebben voltak elsőáldozók, mint ahány keresztelés történt, és az elsőáldozók számánál is alacsonyabb a bérmálások száma, míg a szentségi esküvőké ettől is jelentősen elmarad. Ha ehhez hozzávesszük, hogy bár a viszonyítási alap minden esetben az összes katolikus száma, de az egyes születési kohorszok, amelyekre az adott szentség kiszolgáltatása jellemző, eltérő méretűek, akkor a csökkenés még inkább szembetűnő. Például a 2010-ben 1.000 katolikusra jutó 7,1 elsőáldozást nem az ugyanerre az évre vonatkozó 8-as keresztelési arányszámhoz érdemes viszonyítani, hanem a tíz esztendővel korábbi 9,2-es értékhez, hiszen az elsőáldozás jellemzően 10 éves kor körül történik meg.[7]

A másik bizonyíték a vallási változásra valamivel gyengébb lábakon áll: a 2000-es évek elejétől megállt Európában a születési arányszám csökkenése, de a szentségi statisztikák további csökkenést mutatnak. Azért tekinthető ez az eredmény kevésbé erős érvnek a vallási változás mellett, mert az ismert születési trendek nemcsak a katolikusokra, hanem egész Európára vonatkoznak. Elméletben elképzelhető, hogy a katolikusok esetében eltérőek a demográfiai folyamatok, mint a kontinens lakosságának más csoportjai esetében. Ha mégsem ez volna a helyzet, akkor ez azt jelentené, hogy míg korábban nagyjából stabilan 90 százalék felett volt a megszületett gyermekek keresztelési aránya (megint csak abból kiindulva, hogy az európai születési ráta a katolikusokat is jellemzi), addig 2000 után csökkenni kezdett ez az arány. Ennek az állításnak a kétségtelen igazolásához azonban önállóan a katolikus népességre vonatkozóan is rendelkeznünk kellene a születési ráta adataival.

A Georgetown Egyetemen működő Center for Applied Research in the Apostolate (CARA) kutatói arra is kísérletet tettek, hogy összesen 629 országos közvélemény-kutatás adatai alapján megbecsüljék a heti templomba járók számának és arányának változását Európában 1980 és 2012 között.[8] Számításaik szerint 1980 és 2010 között 37 százalékról 20 százalékra, azaz majdnem a felére csökkent a miselátogatásra vonatkozó egyházi előírást saját bevallásuk szerint megtartók aránya. Tehát a katolikusnak kereszteltek viszonylag stabil létszáma és aránya mögött a szentséghez járulás és a vallásgyakorlat egyértelműen csökkenő folyamatai húzódnak meg Európában.

Papok száma

A templomba járók számának csökkenése minden bizonnyal kölcsönhatásban áll a papok számának változásával. A csökkenő papi létszám negatív hatással van a plébániai életre, a vallásgyakorlók csökkenő létszáma pedig egyben a papi hivatásra vállalkozók potenciális körének zsugorodását is jelenti.

2015-ben mintegy 180.000 katolikus pap szolgált Európában, ami az egyház összes papjának valamivel több mint 43 százalékát jelentette.[9] Európa súlya tehát egyértelműen nagyobb a papok esetében, mint a katolikus hívek összességét tekintve. Ugyanakkor 1980 óta közel negyedével csökkent a papok száma Európában. A csökkenő papi létszám Európa mellett csak Észak-Amerikára és Ausztrália-Óceánia régiójára jellemző, míg Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában növekedést tapasztalni. Előbbi két kontinensen 1980 óta több mint duplájára nőtt a katolikus papok száma.

Ennek a folyamatnak minden bizonnyal elsődlegesen nem közvetlenül demográfiai okai vannak, hiszen ugyanebben az időszakban mintegy 6 százalékkal nőtt a katolikusok száma Európában. A papi létszám csökkenése mögött több ok húzódik. A kötelező cölibátus bizonyára egyike ezeknek, amit egy észak-amerikai katolikus egyetemi hallgatók körében végzett felmérés is alátámaszt.[10] De emellett a katolikus nagycsaládok számának csökkenése, a papi pálya társadalmi presztízsének változása, és a már idézett általános szekularizációs folyamatok is szerepet játszanak a papi hivatások számának európai csökkenésében.

Sokszínű Európa

Ahogyan a világ katolikusainak változása kontinensenként eltérő trendekből állt össze, úgy Eu-

rópán belül is jelentős eltérések mutatkoznak a katolikusok számát, a vallásosság és az egyházhoz kötődés mértékét illetően. Az országok közötti különbségek történeti és országspecifikus okainak feltárása túlmutat ezen a rövid ismertetésen. Itt csak arra nyílik lehetőség, hogy az eltéréseket két példán keresztül bemutassam.

A hagyományosan katolikus többségű országokat már a nyolcvanas évek elején is a vallásgyakorlat igen eltérő szintjei jellemezték. Írországban és Máltán a népesség nagy többsége hetente templomba járt, de Lengyelországban is háromból két emberre igaz volt ez. Ezzel szemben Csehországban vagy Franciaországban már a vizsgált időszak elején is csak egy kisebbség gyakorolta rendszeresen a vallását. A változás mértékében is jelentős eltérések mutatkoznak. Két dolog azonban közös. Egyfelől három kivételtől eltekintve mindenütt csökkent a heti misére járók aránya, és szignifikáns növekedés sehol sem mutatkozik. Másfelől a statisztikai elemzés azt mutatja, hogy ahol kezdetben többen jártak templomba, ott valószínűleg nagyobb mértékű volt a csökkenés. Azaz a csökkenő trendek konvergálást mutatnak az egyes országok vallásgyakorlási szintjei tekintetében. (1. táblázat)

1. táblázat:
A legalább hetente templomba járók és az Istenben hívők arányának változása katolikus többségű európai országokban, 1981–2008 (%)[11]

Ország	Minimum hetente templomba járók aránya			Istenben hívők aránya		
	1981/1990	2008	változás (százalékpont)	1981/1990	2008	változás (százalékpont)
Belgium	30	11	-19	87	61	-26
Észak-Írország	53	41	-12	97	91	-6
Franciaország	12	6	-6	68	52	-16
Írország	82	40	-42	97	90	-7
Málta	92	77	-15	100	99	-1
Olaszország	36	34	-2	90	91	+1
Spanyolország	41	17	-24	92	76	-16
Portugália	33	23	-10	86	86	0
Csehország	8	8	0	35	36	+1
Lengyelország	66	53	-13	97	96	-1
Magyarország	14	9	-5	65	71	+6
Szlovákia	32	34	+2	73	81	+8
Szlovénia	23	17	-6	63	66	+3

Forrás: Európai Értékrend-vizsgálat 1981, 1990, 2008

A vallásgyakorlat általános csökkenése tehát kisebb-nagyobb intenzitással a legtöbb katolikus országban tapasztalható volt. Ugyanez nem igaz az istenhitre. A nyugat-európai országok többsége ez esetben is csökkenést mutat, de ennek mértéke általában kisebb, mint a vallásgyakorlat esetében. Viszont a volt szocialista országok egyikében sem csökkent szignifikánsan az Istenben hívők aránya, s több esetben emelkedést tapasztalni. A másik jelentős eltérés a templomba járás gya-

koriságához képest, hogy az Istenben hívők aránya mindenütt jóval magasabb, és Csehország kivételével az összes vizsgált országban a lakosság többsége hisz Istenben. A vallásosság két mutatójában és ezek változásában tapasztalt jelentős különbségek újabb bizonyítékok arra, hogy a közös vonások ellenére Európa katolikus része korántsem tekinthető egységes régiónak a vallási változás folyamatait tekintve.

Kitekintés

A CARA előrejelzése szerint 2050-ig mintegy 5 százalékkal fog csökkenni az európai katolikusok száma a csökkenő születésszámok és a nem katolikus gyökerű bevándorlás miatt.[12] Az egyházhoz kötődő katolikus hívek arányának csökkenése valószínűleg erősíteni fogja ezt a folyamatot. Emellett várható a papi létszám további csökkenése is, különös tekintettel az idősek magas arányára a papságon belül. Ezek a jóslatok a jelenlegi trendekből indulnak ki, melyek változása természetesen a létszám változására is hatással lehet. Ezzel együtt úgy tűnik, középtávon folytatódnak azok a folyamatok, amelyek a fentiekben röviden bemutatásra kerültek. Tovább fog csökkenni Európa súlya a világ katolikusai közt, és a csökkenő papi létszám miatt várhatóan növekvő nehézséget fog okozni az egyház számára az összes plébánia fenntartása, valamint a szentségek kiszolgáltatása minden hívő számára. Ezek a jelenségek eltérő intenzitással, de előbb vagy utóbb a legtöbb európai katolikus országot érinteni fogják. Csak egy példa: Németországban 2000 óta több mint 500 katolikus templomot profanizáltak, és a jóslatok szerint ez még csak a kezdet.[13]

A válaszok keresése már folyamatban van. Ezek közé tartozik a civilek fokozottabb bevonása az egyház életbe, vagy a plébániai rendszer átszervezése.[14] A jövő egyik fontos kérdése, hogy az egyházi válaszok mennyiben képesek változtatni a vázolt folyamatokon.

ROSTA GERGELY

A cikk a „Vallási változás Magyarországon" kutatási projekt keretén belül készült. A 119679 nyilvántartási számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, a K_16 pályázati program finanszírozásában valósul meg.

[1]Segreteria di Stato del Vaticano: *Annuarium Statisticum Ecclesiae*, 1980, 2015.

[2]Pew Research Center (2013): *The Global Catholic Population.* http://www.pewforum.org/2013/02/13/the-global-catholic-population/

[3]Ez egyben azt is előrevetíti, hogy pusztán a demográfiai folyamatok miatt várhatóan nem fog tovább növekedni Latin-Amerika súlya a világ katolikusságán belül. Center for Applied Research in the Apostolate (2013): *Global Catholicism: Trends & Forecasts;* United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015): *World Fertility Patterns* 2015.

[4]Center for Applied Research in the Apostolate (2013): 10.

[5]Christof Van Mol – Helga de Valk: *Migration and Immigrants in Europe: A Historical and Demographic Perspective.* In Blanca Garcés-Mascareñas – Rinus Penninx (szerk.): *Integration Processes and Policies in Europe.* IMISCOE Research Series. Springer Open, Cham, 2016.

[6]Center for Applied Research in the Apostolate (2013): *Global Catholicism: Trends & Forecasts:* 15; United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017): *World Population Prospects: The 2017 Revision,* DVD Edition.

[7]Az európai képet árnyalja, hogy ugyanezen forrás szerint az összes többi kontinensen is hasonló különbségek mutatkoznak az egyes szentségekhez járulás arányszámaiban. Európa leginkább abban tér el Latin-Amerikától és Ázsiától, hogy utóbbiakban a keresztség arányszámai — amit elsődlegesen a születési arányszámok változása határoz meg — meredekebben csökkenek, mint a többi szentség mutatói. Ez pedig arra utal, hogy bár ezekben a régiókban sem lesz elsőáldozó vagy bérmálkozik minden katolikusnak keresztelt, de arányuk növekszik a megkeresztelteken belül.

[8]Center for Applied Research in the Apostolate (2013): 10. A módszertan pontos ismertetésének hiányában nehéz megítélni, mennyire megbízhatóak a becslések. Annyi mindenesetre biztosnak látszik, hogy a korábbi keleti blokk országaiból csak 1990 utánról lehetnek átfogó adatok.

[9]Segreteria di Stato del Vaticano (2017): *Annuarium Statisticum Ecclesiae* 2015

[10]Dean R. Hoge (2005): *Facts and figures. The state of the priesthood.* http://bcm.bc.edu/issues/summer_2005/c21_hoge.html

[11]A volt szocialista országok és Portugália csak 1990-től kezdve kapcsolódtak be az Európai Értékrend-vizsgálatba. A többi ország esetében 1981-es az első adat. A címben szereplő „katolikus többségű" kitétel a valamilyen felekezethez tartozók körére vonatkozik.

[12]Center for Applied Research in the Apostolate (2013): 8.

[13]*Kirchenabrisse: „Wir stehen erst am Anfang".* katolisch.de, 2017. október 6. http://www.katholisch.de/aktuelles/aktuelle-artikel/kirchenabrisse-wir-stehen-erst-am-anfang

[14]Utóbbira érdekes példa a trieri egyházmegye szinódusának tavalyi döntése, miszerint a jelenlegi 900 helyett 2020-tól csak 35 plébánia lesz egyházmegyében. Lásd *Nach Protesten: Künftig 35 Pfarreien im Bistum Trier.* katolisch.de, 2017. november 22. http://www.katholisch.de/aktuelles/aktuelle-artikel/nach-protesten-kunftig-35-pfarreien-im-bistum-trier

EGY 'VÉRTELEN VÉRTANÚ' Pétery József váci püspök emlékére

„A szeretet nem gyengeség és félénkség, hanem erő és áldozat, nem gyámoltalanság és egyoldalúság, hanem hősies önfeláldozásig felérő tettrekészség (…). A keresztény szeretet bámulatba ejtő erőfeszítéseket és áldozatokat mutat fel ma is."[1] Amikor Pétery József váci püspök ezt az elmélkedést 1943-ban a nagyböjti misén a váci híveknek elmondta, nem is tudta, hogy későbbi önmagáról, a saját életéről beszélt, mivel közel 15 éves fogság után 1967. november 25-én halt meg 77 évesen Hejcén.

Dr. Pétery József váci püspök neve a Váci Egyházmegyén kívül alig ismert, sőt egyházmegyéjében is csak a tájékozottabbak ismerik annak ellenére, hogy emberi helytállása és a kommunizmus alatt elszenvedett megpróbáltatásainak viselése révén olyan példát adott és adhat nekünk ma is, mely szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatna.

1942-ben lett a Váci Egyházmegye püspöke, mely Magyarország legnagyobb területű egyházmegyéje volt, több mint 1 millió katolikus hívővel.[2] Nagy reményekkel kezdett neki egyházmegyéjének kormányzásához. „Méltatlanságom és gyengeségem élénk tudatában, de a Gondviselés segítségében határtalanul bízva kezembe veszem édes hazánk szívében, a nagy magyar alföldön Krisztus hadseregének irányítását."[3] Azonban a háború után sem adatott neki túl sok békés év, mivel Magyarország 1945-től már a Szovjetunió érdekszférájába tartozott, minek következtében az egyházkormányzat — mint mindenütt — nehéz helyzetbe került. A kommunista vezetés a püspöki kart és a papokat is támadta, a pár éve kinevezett esztergomi prímást, Mindszenty Józsefet pedig 1948-ban koncepciós per által életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Miután Pétery politikája Mindszenty vonalát követte, és mellette teljes hittel kiállt, elkerülhetetlen volt, hogy a rendszer ne kezdje ki az ő személyét is.

Pétery püspök kitartóan küzdött az egyház folyamatos leépítése ellen, és ahol csak tudott, próbált segítséget nyújtani. A szerzeteseket is áldozatosan segítette, amikor 1950. június 9-ről 10-re virradó éjszaka a hatalom a Magyarországon élő szerzetesközösségek legtöbbjét áttelepítette az ország belsejében lévő egyházi épületekbe, kolostorokba. A váci püspöki palotában Pétery mintegy 230 kitelepítettnek adott menedéket.[4] Egy Notre Dame (Miasszonyunk) rendi nővér, Szűcs Gerárda naplójában olvashatjuk: „Számunkra itt, ebben a zsúfoltságban az ő szerető mosolya jelenti az otthont és a békességet." (Június 18.)[5] Pálos Antal jezsuita szerzetes így emlékezett meg róla: „A főpásztorok közül külön ki kell emelni Pétery József váci püspök magatartását, aki személyes megjelenésével, nem csekély anyagi segítséggel bátorította a székváros közelében lévő táborokat (Vác, Máriabesnyő, Fót stb.)."[6]

Pétery a hatalom nyomásának nem engedve a békepapsággal szemben foglalt állást, és miután több papját is elmarasztalta amiatt, hogy elmentek egy békepapi gyűlésre, a kormány két alkalommal tartott házkutatást a püspökségen. „Atyánkat kiparancsolták az ágyból, a szobát összse-vissza dobálták. Keresztjéből kitörték az ereklyét, s a hamutartóban csikket nyomtak rá."[7] Ezt követően a kormány sajtóhadjáratot indított, így több lapban is személyét becsmérlő és lejárató cikkek jelentek meg róla. Pétery ezután is többször élesen fogalmazott a rendszer ellen, és a kormány szemében komoly ellenségnek számított. Ügye folyamatosan napirendi pont volt, Grősz József koncepciós perében is felmerült félreállítása.[8] Grősz őrizetbe vétele után, 1951. május 19-től Péteryt lehallgatták és megfigyelték,[9] 1951. június 23-án pedig az ÁVH emberei megszállták a váci püspöki palotát. A megfélemlített püspöki kar július 21-én a parlamentben felesküdött a magyar alkotmányra. A váci püspök ezek után figyelt arra, hogy minden további lépést ellenezzen, mely azt a benyomást keltheti, hogy a püspöki kar az új hatalmat támogatja. Ennek következtében Pétery Józsefet 1953. január 2-án házi őrizetbe helyezték a váci püspöki palotában, mivel hiába voltak a püspöki konferenciák bizalmasak és jegyzőkönyv nélküliek, a tapasztalat azt mutatja, hogy többször már aznap tudta az Állami Egyházügyi Hivatal az ülésen elmondottakat. A hivatalos indok az volt, hogy részt vett egy összeesküvésben, ami miatt tíz papját letartóztatták. Valójában ez egy folyamat következménye volt, amely a békepapi mozgalommal szembeni magtartásával kezdődött, a püspöki konferencián való kiállásával folytatódott, az utolsó csepp a pohárban pedig az volt, hogy három békepapnak nem volt hajlandó apáti címet adományozni.[10] Miután megfosztották az egyházmegye kormányzásától, Kovács Vince vette át a helyét, mint általános püspöki helynök, aki az ÁEH nyomására, 1953. február 26-án végül kinevezte a három szóban forgó papot, Csömöz Gáspár provikárius irodaigazgatót c. tereskei apáttá, Kis Pál kalocsai irodaigazgatót c. túrpásztói apáttá, Miháczi József pesterzsébeti adminisztrátort c. becskei apáttá.[11]

Pétery ellen nem találtak olyan vádat, amivel a bíróság el tudta volna ítélni, ezért házi őrizetbe vetették, ami azonban kifejezetten durva volt. Feldúltak nála mindent, szobájában éjjel-nappal mellette voltak az ávósok, nem érintkezhetett senkivel, nem hagyhatta el az épületet, nem misézhetett, nem breviáriumozhatott, rózsafüzérét is elvették, szinte semmivel sem foglalkozhatott, és esténként csak későn engedték lefeküdni. Czapik Gyula egri érsek többször közbenjárt érte, és a kormány végül úgy rendelte, hogy hajlandóak Hejcére internálni. 1953. április 6-án, húsvét hétfőn, Péteryt Hejcére internálták, a volt kassai püspöki nyaralóba. A következő években elhurcolását a püspöki kar többször számon kérte a hatalomtól. 1956. június 9-én Kalocsán, nemzetközi sajtótájékoztatóra került sor, ahol Grősz József kalocsai érsek megemlítette Mindszenty József, Pétery József, valamint Kisberk Imre székesfehérvári püspök visszahelyezésének szükségességét, de ezt az MTI tudósítója kihúzta a közleményből.

A forradalom alatt Pétery kis időre újra szabad lett. Vácon csakúgy, mint a legtöbb vidéki nagyvárosban, pár napos csúszással vette kezdetét a forradalom, így Vác október 25-én kezdett mozgolódni. „Most már lázong a történelmi város. A gyárakban nem dolgoznak (…) a nép felszabadult ereje ledönti a szovjet emlékművet."[12] Másnap megalakult az új forradalmi tanács, s az újonnan megválasztott Kristóf Bélával[13] az élen, a Szent István szobornál nagygyűlést rendeztek, majd a 300 fős tömeg még 100 további emberrel a püspöki palota elé ment, és Pétery püspök visszatérését követelték.[14] 1956. október 29-én a váci nagygyűlés egyik pontja már hivatalosan is követelte Pétery kiszabadítását. „Mindszenty József hercegprímást és Pétery József püspököt azonnal engedjék szabadon, hogy elfoglalhassák az őket megillető hercegprímási, illetőleg püspöki széket."[15] Kristóf Béla, a gyűlés elnöke végig a szívén viselte a fogságban lévő püspök ügyét, és rengeteget segített, hogy sikerüljön megszervezni Mindszenty József Felsőpetényből és Pétery József Hejcéről való elhozatalát.[16]

Mindszenty József hercegprímás október 31-én Vácon is áthaladt, ahol a székesegyház előtt azt mondta: „Hozzák haza a püspököket", majd áldást adott és elindult Budapestre.[17] A prímás távozása után a váci vezetőség szinte azonnal intézkedni kezdett, és egy szervezett, közel 20 fős mentőakcióval hazahozták Péteryt Hejcéről.[18]

A hazatérő püspököt a székesegyház előtti téren fogadták,[19] ahol a metsző hideg ellenére rövid idő alatt hatalmas tömeg gyűlt egybe. A virággal felszórt út két oldalán katonák, nemzetőrök és vasutasok álltak díszőrséget. A főpapi segédlettel megérkező püspököt kalaplevéve üdvözölte a nép, s a nagytemplom oszlopai között dr. Kovács Vince segédpüspök, majd Kristóf Béla polgármester köszöntötte a hazatérő főpásztort. Egy kislány köszöntőversikéje után Kapitány Zoltán MÁV állomásfőnök üdvözölte a város dolgozói és különösen a vasutasok nevében a püspök atyát, kinek tiszteletére 3–400 vasúti dolgozót toboroztatott össze egyenruhában, hogy díszsorfalat álljanak.[20] Ezen kívül volt üdvözlés a Járási Forradalmi Bizottság részéről, és további köszöntések is. A szívélyes fogadtatás után Pétery József püspök atya meghatottan szólalt meg: „Kedves Híveim! Ma reggel öt órakor indultunk el gépkocsival, azóta úton vagyunk. Hosszú út volt nagyon, de hajtott a szeretet az otthoniak iránt. Lelkileg a Hernád partján is veletek voltam. Imáimba foglaltalak benneteket, gondolataim otthon jártak híveim között. Imáimban az első volt, hogy a jó Isten oltalmazza meg édes hazánkat. Hála a Gondviselésnek, hogy a sok hős véráldozata nem volt hiábavaló, hogy Hazánk szent ügye jó útra indult. Köszönetet mondok hálatelt szívvel a város lakosságának, a magyar honvédségnek, hogy nagy áldozatok árán és sok veszély közepette olyan messziről is hazahoztak engem szeretteim közé. Áldjon meg benneteket a jó Isten és a Boldogságos Szűzanya." [21]

Pár nappal később Pétery a forradalom bukását némán vette tudomásul. Miután az egészségi állapota meggyengült, 1957 januárjában a budapesti Széher úti kórházba szállították. Már nem is tiltakozott, mikor közölték vele, hogy vissza kell térnie Hejcére. Hejcén csatlakozott hozzá még Badalik Bertalan veszprémi püspök 1957-ben. Annak ellenére, hogy sokan felszólaltak értük, köztük — az azóta Szent — XXIII. János pápa is,[22] hejcei éveit nyugodtan és csöndesen töltötte egészen 1967. november 25-ei haláláig.

Többször említette, hogy ő az egyház érdekei miatt van büntetve, és ezt ő úgy veszi, mint az egyházért való szenvedést.[23] Félelem nélkül nézett szembe a kor nehézségeivel, sok áldozatot hozott a hitéért és az egyházért. Nem hunyászkodott meg, még a legsötétebb órákban sem. Bátran kijelenthetjük, hogy Pétery József áldozatával, alázatával és szeretetével a magyar egyháztörténelem egyik méltatlanul elfeledett 'vértelen vértanúja'.

FÖLDVÁRY GERGELY

[1]Dr. Pétery József: *Nagyböjti főpásztori szózata híveihez a Szeretetről.* Különlenyomat a Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményeiből, Vác, 1943, 23.

[2]Lénár Andor: *Az út Hejcére. Pétery József váci püspök (1890–1967) életútja és meghurcoltatása a kommunista diktatúrában.* In Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Egyén és nemzet Európa történelmében.* Heraldika Kiadó, Budapest, 2009, 89.

[3]Dr. Pétery József: *Búcsúszavak.* Egri Katolikus Tudósító, 1942/9. november 1.

[4]Hetényi Varga Károly: *Ferences rendház Hatvanban.* Vigilia, 2000/6. 446.

[5]*Úrnapi körmenet teherautón vagy a szent gettó.* (Közreadja Kálmán Peregrin.) Vigilia, 2007/11. 869.

[6]Pálos Antal SJ: *„Viharon át". Jezsuiták a szétszóratásban.* Budapest, 1992, 48.

[7]*Úrnapi körmenet teherautón vagy a szent gettó,* i. m. 870.

[8]Felmerül a kérdés: „legyen-e Grősz, Shvoy és Pétery vádlott a perben". Történeti Hivatal V-105752/1. Grősz József és társai. 35–40. Szabó Csaba (szerk.): *A Grősz-per előkészítése 1951.* Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2001, 106.

[9]„Grősz őrizetbe vétele után, május hó 19-én megkezdjük Hamvas, Shvoy és Pétery püspökök konspirált figyelését lakóhelyeiken." Történeti Hivatal V-105752/1. Grősz József és társai. 52–55. Szabó Csaba (szerk.): i. m. 120.

[10]„Engem is azért hoztak ide, mert nem akartam három személynek apáti címet adni." Kovács Ferenc rendőr főhadnagy beszélgetése 1958-ban Hejcén Pétery Józseffel. ÁBTL O-12547/5. sz. d. 264–266. Jelentés, Budapest, 1958. szeptember 26. Soós Viktor Attila: *Badalik Bertalan O. P. életútja.* Domonkos Szemle, 2005/1. 79.

[11]K 1952/IV. (febr. 26.) 12/570. Kézirat – Dr. Varga Lajos váci segédpüspök közlése.

[12]Új Váci Napló, 1956/1. október 31. 2.

[13]Végh Ferenc: *Őszinte sorok Kristóf Béláról.* Új Váci Napló, 1956/7. november 15. 1.

[14]ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 118.

[15]*VÁC '56. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában.* Forrásgyűjtemény. I–II. Vác, 2006, I. 218.

[16]*VÁC '56.* I. i. m. 66.

[17]Petróci Sándor: *Emlékek Pétery József püspökről.* Szent István Társulat, Budapest, 1997, 220.

[18]Hornyák Máté János: *Egy katonai akció Pétery József váci püspök kiszabadításáért.* Egyháztörténeti Szemle, 2011/3. 63–67.

[19]ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29–31.

[20]1957. augusztus 10. Pest Megyei Rendőr-főkapitányság határozata Kapitány Ferenc előzetes letartóztatásáról. ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék, V-l45405. 50.; *VÁC '56.* II. i. m. 745–746.

[21]Czollner László: *Virágerdős volt Pétery püspök útja a Hernádtól a Dunáig.* Új Váci Napló, 1956/3. november 3. 1.

[22]*A pápa aggodalma a Magyar egyházért.* Katolikus Szemle (Róma), 1959/2. 81–82.

[23]ÁBTL O-12547/5. sz. d. 229–233. Jelentés, Budapest, 1957. augusztus 17. Soós Viktor Attila: i. m. 70–71.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

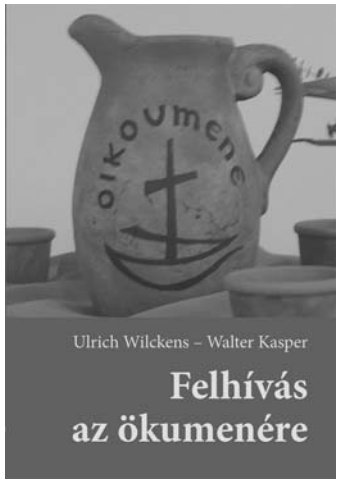

ULRICH WILCKENS – WALTER KASPER
Felhívás az ökumenére

„Az Evangélium az igazi keresztény hit középpontja. Isten azt akarja, hogy az összes keresztény ismerje el Urának Jézus Krisztust, az ő egyszülött Fiát, akit értünk keresztre feszítettek, és aki feltámadott. Akarja, hogy mindannyian az egyetlen Isten Lelkének, a Szentléleknek erejéből éljünk. Közösséget alkotott, az egyetlen egyházat, amelynek azért kell katolikusnak lennie, mert evangélikus, azaz evangéliumi. (…) Felhívásunk az ökumenére erre akar ráébreszteni."

A reformáció jubileumi évében Walter Kasper bíboros és Ulrich Wilckens ny. lutheránus püspök ezekkel a szavakkal hív meg mindnyájunkat a belső megújulásra. „Négykezes" könyvük katolikus és evangélikus megvilágításban sorra veszi a legfontosabb témákat, amelyek az ökumenikus párbeszéd során fölvetődnek.

Ára: 2.400 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:
1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.
Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443; Fax: 36-1-486-4444;
E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

PAUL M. ZULEHNER: KIFUTÓ MODELL
Merre kormányozza Ferenc pápa az egyházat?

Az osztrák pasztorálteológus, Paul M. Zulehner neve ismerős lehet a magyar olvasók előtt: több írása látott hazánkban is napvilágot, s nem egy konferencián személyesen is találkozhattunk vele. Mostani kötete több szempontból is sajátos. Egyáltalán nem szoros értelemben vett szakteológiai vagy pasztorális publikáció, ahogyan azt a lábjegyzetek hivatkozásai is sejtetik: a leghétköznapibb médiumokból, internetes felületekről (is) gyűjtötte anyagát, eközben a szakirodalom mellett az „ismeretterjesztőbb" jellegű könyveket is feldolgozta. Ezzel *patchwork*-szerű művet hozott létre, mely tükrözi a források stiláris és tartalmi sokszínűségét. Mindezt átszőtte a személyes élmények és emlékek sorával, amitől már-már megszólal egyik-másik rész. Soraiban így érződik az érzelmi közelség, sőt megragadottság, elköteleződés — aki tehát objektív, száraz és absztrakt értékelést szeretne olvasni Ferenc pápaságáról, az bizonnyal nem ettől a műtől fogja megkapni, amit keres. De akkor mi is az, amit kézbe vehetünk?

A cím — *Kifutó modell* — egy pódiumbeszélgetés során ütött szöget Zulehner fejébe, s apránként felismerte a marketing területéről ismerős szókapcsolatban rejlő lehetőségeket: a kifutottság jelentheti az adott dolog végét; vagy épp ellenkezőleg: egy új kezdetet, lendületadó átformálódást is jelezhet előre. Ahogyan egy hajó *kifut* a biztos kikötőből a nyílt tengerre. A kifutásnak ez a második értelme többszörösen is visszatér a könyv eltérő pontjain. Hisz az 1965-ös katakomba-paktumot megkötő püspökök valahogy így futottak ki egy valóban zsinati egyház megélésének, megvalósításának a nagy terve felé, ahogyan maga a II. Vatikáni zsinat is átformált és útnak indított. Ebben a távlatban kissé elszomorító eredménnyel szolgál a szerző számvetése, aki szerint II. János Pál még csak lelassította, elodázta, halogatta a zsinati „áttörés" megvalósítását, utóda, XVI. Benedek azonban konkrét cselekedetekkel akadályozta ezt meg, nem alakított át, sőt olykor visszafordított reformokat (*A zsinat elmaradt felélesztése*, 20–23). Lehet vitatni vagy súlyozni Zulehner kijelentéseit, egyvalamire azonban rávilágít: most is eleven, sőt egyre égetőbb kérdés, hogy vajon mire jutunk a mi zsinatunkkal? Meg kell végre találnunk az értelmezés, befogadás, megvalósítás olyan útját, amely nem a mi kényelmünkről szól, és nem azt a célt szolgálja, hogy — zsinat ide vagy oda — arra keressünk érvet, miért *nem* kell változnunk, és miért jó, ha minden olyan lesz, amilyennek mi szeretnénk. A zsinat nemcsak kifutó, de kihívó is — mindmáig.

A főszöveg tematikus ívét szerzőnk a már említett katakomba-paktum felépítésének a mintájára három részbe szervezi: személyes élet *(„Ferenc pápa, a maga valójában")* — apostoli ténykedés *(Politizáló pápa)* — az egyházi szervezeten belüli kommunikáció *(Az egyházreformer)*. A pápa személyétől indulunk el, akit igen eleven színekkel, elbeszélő stílusban fest meg Zulehner. Megtudunk róla „régit és újat", a megannyi internetes szöveg és újsághír révén szó szerint behatolhatunk Péter utódának a privát szférájába. Ez természetesen nem öncélú ténykedés. Ahogy 1965-ben, a Domitilla-katakombában az egyezséget aláíró püspökök is felismerték, minden tanításnak, minden tervezésnek, lelkipásztori cselekvésnek a végső hitelesítője maga a pásztor személye. Ha látom őt, látnom kell magát az Evangéliumot is — a tanúságtétel bibliai gondolatának az értelmében.

Innen lépünk tovább a két következő fejezetre, amely a könyv címére való tulajdonképpeni reflexiót képezi. Hiszen ha a klasszikus egyháziasság modellje kifut (ahogyan ezt a hitéleti statisztikák egyértelműen bizonyítják, még nálunk is, pedig Magyarországon minden létező trükköt bevetünk azért, hogy a valósnál jobb képet kommunikáljunk), akkor látnunk kell az irányt: merre tovább? Mi a cél? Hogyan kell átszabni a régit, milyen újat kell létbe hívni? Nem szabad azt hinnünk, hogy ezekre a kérdésekre lezárt, gyors és teljesen objektív választ kaphatunk a könyvből — hisz egy ilyen felelettel adós még nekünk maga az élet is.

Zulehner leírja a pápa egyházképének fő tengelyeit, kulcselemeit, s ezekből kifelé haladva világítja meg a (politikai és gazdasági) világról alkotott elgondolásait, illetve a környezet (egyáltalán, az egész teremtés) védelmére és oltalmazására irányuló útmutatásait. Középpontban a már jól ismert ferenci mondat áll: *Ez a gazdaság öl*. Ezen a ponton — az apostoli ténykedés, *a politizáló pápa* leírásakor — a 2015-ben megjelent kötetet ma már kevésnek érezzük. Egyfelől szerzőnk még csak terv szintjén tud a *Laudato sì* kezdetű enciklikáról, mely időközben napvilágot látott (s bizonyosan sok aspektusból kibővítette volna a könyv spektrumát, különösen az ökológiai és az antropológiai válság mély összefüggéseinek a feltérképezése által); másfelől nem elemzi eléggé

azt a nagyon bonyolult, globális társadalmi krízist, melynek folyománya a migrációs helyzet, s az ezzel együtt járó európai politikai- és identitásválságot. Ez utóbbi kérdés azért is lehetett volna érdekes, mert a szerző — bár beszámol a pápa lampedusai látogatásáról, vagy az Európa Tanácsban, majd Parlamentben mondott beszédeiről — nem ragadja meg azokat a szálakat (például az új bálványimádások, a közöny globalizációja, a világszintű gazdasági mechanizmusok kritikája), amelyek mentén konzekvensen és koherens módon kiteljesedett a ferenci állásfoglalás. A jelen sorok írójának van egy olyan benyomása, hogy ez rámutat a kötet egyik gyengéjére, ami mégis különös ízt kölcsönöz annak: ez egy *pièce d'amour*, s mint ilyen, lelkesültségében nem figyel oda eléggé, hogy a „mélyfúrásokat" (a függelék címe) olyan területeken is elvégezze, amelyek a szerzőnek nem annyira, de Ferenc pápának mégis kiemelten fontosak. Ebben az értelemben ez a mű kissé Zulehner önvallomása is, Francesco személyének „árnyékában". Megbocsátható ez a kis „csorba", ugyanakkor jelzi: a pápát értelmező könyvek sorában ez egy jól olvasható, sok belátással szolgáló, ám messze nem kizárólagos érvényű vagy teljes szintézist megvalósító példány. (Zárójelben teszszük hozzá: a függelékben közölt hosszú interjú Wolfgang Schüssellel pár konkrét kérdésben jól ellensúlyozza, kikerekíti a főszöveget. Az egykori osztrák kancellár egyébiránt még arra is jól ráérez, hogy sokaknak mi a problémája Ferenccel. Nem egy helyen elmondja: *több bátorítást!*).

Ugyanezek a meglátások igazak az osztrák teológus másik szívügyére, amely a szervezeten belüli kommunikáció, *a reformer pápa* bemutatásának a magja: a házasság-teológiáról van szó. A kötet — saját ausztriai–németországi kontextusából kiindulva — véleményünk szerint túlzóan nagy hangsúlyt fektet az újraházasodott elváltak szentséghez járulásának a kérdésére. Tény, hogy ez a kérdés valóban egyes körök figyelmének a középpontjában áll mind a mai napig, sőt bizonyos értelemben valódi frontvonallá, vízválasztóvá vált, melynek kapcsán „kiderülnek sok szív titkos gondolatai" (vö. Lk 2,35). Csakhogy — mint arra időközben a 2015-ös szinódus és az ezt követően napvilágot látott *Amoris laetitia* (AL) kezdetű buzdítás is rávilágított — a házasság teológiáját, pasztorálisát nem lenne jó erre lecsupaszítani, sőt az sem lenne helyénvaló, ha ez a kérdés kerülne a teológiai diskurzus homlokterébe. Hiszen szükséges a válságok, az emberi kudarcok vagy akár a bűn reflexióját is elvégeznünk — de ehhez már előbb meg kell találnunk a *pozitív* utat. Itt gondolhatunk az AL-ben található igen értékes szeretethimnusz-olvasatra, vagy éppenséggel a házassági felkészítés és kísérés tematikáira, esetleg a termékenység vagy az életkorok átfogó és valóban spirituális megközelítésére. Világos, hogy a kötet írása idején még a szinódus és a buzdítás előtt állt a szerző, ugyanakkor azt nem lehet kijelenteni, hogy a későbbi tanítás elemei ne lettek volna meg már korábban is a ferenci tanítóhivatal megnyilvánulásaiban. Nagyon helyesen alapos kifejtést nyer az irgalmasság pasztorációja vagy a gradualitás elve, felmerül a sérült élethelyzetek pasztorációjának problémája — de végül mégis előkerülnek és nem mindenestül igazolható hangsúlyt nyernek — túl a „válás-ügyön" — olyan kérdések (gender-elmélet, homoszexualitás), melyek arányaikban és jelentőségükben felülreprezentáltak a pápai tanítóhivatalhoz képest. (Itt is igen hasznos és a korábban elmondottakat jól kiegészítő a Függelékben található tartalmas beszélgetés Wolfgang Mazallal *A családok helyzetéről és a családpolitikáról*.)

Ezt a jelenséget (ahogyan a *politizáló pápa* kapcsán elmondottakat is) úgy értelmezhetjük, hogy Zulehner Ferenc pápának egy Nyugat-Európába (a német nyelvterületre) inkulturált és kontextualizált olvasatát kínálja. Ez egyfelől nagyon is helyénvaló, hiszen minden teológus munkájának kiemelt célja, hogy „lehozza" az egyházi tanítást a magisztériumi absztrakciók magasából, s közel hozza azt az „övéihez": saját emberi közegének szövegösszefüggésében reflektáljon, fordítson és alkalmazzon. Másfelől azonban itt van a pápa-kép Achilles-ina: a korábbi pápaságok legnagyobb keresztje mindenképpen az volt, hogy a gazdag, bizony elkényelmesedett hitű, a világ többi részére érzéketlen Nyugat katolikusainak a kérdéseivel voltak a leginkább elfoglalva, s a felmerült problémákra (még ha máshonnan érkeztek is) zárt, karakteresen európai válaszokat adtak. Ferenccel bizonyos értelemben a valódi „világegyház" kora köszöntött be — ez azonban megköveteli, hogy ne az európai problematikák kaptafáira húzva értelmezzük személyét és szolgálatát. Természetes az, hogy megvizsgáljuk, a *mi* kérdéseinkre milyen válaszokat ad — azonban nem szabad azt hinnünk, hogy *ez a pápa*. Ez csak a pápa (magunk felé elfogult, tendenciózus) kivonata. Ha tehát a tanításának a fő vonalait akarjuk felrajzolni, akkor ki kell lépnünk a saját valóságunkból, a saját problémáinkból, hogy áthelyezkedjünk egy *katolikus* összefüggésrendszerbe, és világegyházi távlatot nyerjünk.

Zárásként tehát már csak egyet kérdezhetünk újra: *merre kormányozza a pápa az egyházat?* A kérdésre talán nincs még egyértelmű válasz, hisz — s ez valóban kritikus pont — öt év elteltével még

mindig csak megindult a Vatikán strukturális reformja, amelynek tovább kell majd gyűrűznie Róma és a részegyházak viszonyrendszerein át a helyi egyházi életbe (ezt a területet kevéssé elemzi Zulehner, pedig a zsinat megvalósításának ez az egyik kulcsfontosságú eleme). Ez a kritikus Ferenc-mérleg egyik szempontja. Másfelől azonban — a kötetben jól feltárt irgalmasság, „bárányszagú pásztorság" és más gondolatok révén — a pápa prófétai módon mégiscsak kijelölt egy irányt. És lehet, hogy ez a lényeg: beindult egy folyamat. Így Ferenc akár saját magáról is írhatta, egyfajta rezüméként: *„inkább a folyamatok elindításával, mint a terek birtoklásával foglalkozunk.* Az idő elrendezi a tereket, megvilágosítja és egy állandóan növekedő lánc szemeivé alakítja át azokat, amely már soha nem fordul vissza" (*Evangelii gaudium*, 223). (Ford. Schulcz Katalin; *Egyházfórum*, Budapest, 2016)

TÖRÖK CSABA

PIARISTA EVANGÉLIUMOS KÖNYV 2018
Megjegyzések egy újszerű vállalkozáshoz

„Verba volant, scripta manent" — szoktuk mondani. A (kimondott) szavak elszállnak, a leírottak (a leírt szavak) megmaradnak. Ha csak ezt fontolgatjuk, akkor a leírott szavakat sokkal értékesebbnek, jelentőségteljesebbnek vélhetnénk a pusztán kimondottaknál. Nyilván azért vállalunk írásban kötelezettséget az adósságaink kiegyenlítésére. Csakhogy a kimondott szóból valami el is vész, amikor leírjuk. A régi anekdota szerint egyszer táviratot küldött egy városban tanuló legényke az apjának. Az haragosan mutatta a feleségének: „Nézd, mit ír nekem a fiad: »Apám! Küldj pénzt!«" Amikor felolvasta, úgy hangzott ez a mondat, mint egy ostorcsapás. Az édesanya átvette a táviratlapot. „De hiszen itt egészen más van írva!" S azután újra felolvasta ugyanazokat a szavakat, de egészen más hangsúllyal, szinte elcsukló hangon: „Apám! Küldj pénzt!" Ha valóban pénzszűkében volt ez a fiú, bizonyára a lehető legkevesebb szóval fordult — táviratban — az apjához. A szavak értelmezését a hangsúlyra bízta, azt pedig nem rögzíti az írás. Az írás maradandó, de kevésbé világos, többféleképpen érthető a kimondott szónál.

Istent a Bibliából ismerjük meg, üzenete, „szava" az Írás által jut el hozzánk. Igaz, ez az Írás egy élő közösségben értelmezhető. Mikor a Fiúisten „testté lőn", és köztünk vett lakást, élőszóval fordult hozzánk. Magyarázta az Írásokat, de maga nem írt le egyetlen olyan sort sem, amely ránk maradhatott volna. A tetejében olyan korban jött el közénk, amelyben még nem tudtuk az előbeszédet hangszalagra rögzíteni. A hangsúlyai nem maradtak ránk, a mosolya, a haragvó pillantása sem. Mi mégis élőszóval magyarázzuk az Írást, a róla szóló evangéliumokat is. Felolvassuk azokat a mondatokat, amelyeket az ő szájába ad az Evangélium. Némelykor rebegő hangú öreg pap olvassa, máskor talán jól képzett előadó. A miséző pap prédikál arról, amit az Evangéliumból felolvasott. A hittanár élőszóban magyarázza a Biblia szövegét, Jézusról szóló mondatait. Másképp halottá dermedne az élő Isten üzenete.

Hogyan is alakul köztünk az írás (az Írás!) és az élőszóban hangzó beszéd viszonya? Apánk, anyánk élőszóval fordul(t) hozzánk, a tanító és a tanár is úgy szólítja meg a tanítványait, úgy értelmezi és magyarázza az írott szövegeket is. Egy gondosan, szépen felolvasott költemény megelevenedik a diákok előtt, már nem is szorul sok magyarázó fejtegetésre. A leírt szöveg rejtőző gazdagságát egy-egy jó magyarázat bontja ki a tudni vágyók előtt. De ha az élőszóban elhangzó szöveget magnetofonra vesszük, más környezetben, más viszonyok között elveszti eredeti értelmét. Az egyszeri piarista tanár lelkes magyarázata közben rászólt buzgón jegyzetelő tanítványára: „Ne írd, marha, nem biztos!" Ott, ahelyt bizonyára fontos volt és talán egyértelmű is, de leírva, idegen környezetben elvesztette volna eredeti értelmét. Úgy látszik, az élőszó segíthet egy leírt szöveg értelmezésében, de nem helyettesítheti azt, nem is mindig arra való, hogy írásba foglalják.

Mindez azért jutott most eszembe, mert fiatal rendtársaimnak közös kiadványát olvasgatom, amely egy év (a 2018-as polgári év) miseszövegeinek evangéliumi olvasmányaihoz kínál rövid magyarázatokat az érdeklődők, főként az ifjúság számára (*Piarista evangéliumos könyv 2018*. Szerk. Márkus Roland SP, Tőzsér Endre SP. Készült a Piarista Rend Magyar Tartományának Ifjúságpasztorációs Irodájában, Budapest, 2017). Az ötszázegynéhány lapos kötetkét nyugtalan szívvel olvasom. Hogy miért, legjobban néhány jellemző példa idézésével, elemzésével mutathatom be.

Február 20-án, „a szent negyvennap első hetének keddjén" a napi evangéliumi szakaszként a Mt 6,7–15-öt olvassuk. A Hegyi beszédben Jézus a Miatyánkra tanít: „Amikor imádkoztok, ne szaporítsátok a szót, mint a pogányok… Ti tehát így imádkozzatok…" A közismert bibliai szöveghez ilyen magyarázatot fűz a piarista szerző:

„Az imádság arra szolgál, hogy nap mint nap felvegyük a kapcsolatot Istennel, hogy közelebb

kerüljünk hozzá, hogy kérjük a segítségét ahhoz, hogy legmélyebb meggyőződéseink szerint tudjunk élni. Jézus fontos szempontokat sorol fel arról, hogy miként imádkozzunk. A Miatyánkot nem azért fogalmazta meg számunkra, hogy azt kívülről megtanuljuk, és időnként elhadarva elmondjuk. Azt kérjük, hogy sose éljünk vissza Isten nevével, ne használjuk saját önző érdekeink, hatalmi törekvéseink vagy erőszakos tetteink számára. Azt kérjük, hogy az Evangélium értékei érvényesüljenek az emberi együttélésben egymás megsegítése az ingyenesség, az irgalmasság, a legkisebbek középpontba állítása stb. Azt kérjük, hogy olyan mértékben bocsásson meg nekünk Isten, ahogyan mi is megbocsátunk. — El szoktam-e mondani az én Atyámnak, hogy nekem mi a legfontosabb, mire van leginkább szükségem: például hogy el tudjam viselni a húgomat; hogy meg tudjam ölelni apámat; hogy meg tudjak bocsátani a barátomnak; hogy megbocsássak Istennek, amiért sokat szenvedek?" (73–74.)

Vajon ez a néhány mondat valóban a Miatyánkban megfogalmazott kérések modern újrafogalmazásaként olvasható? Vajon a mi diákjainknak legfőbb kérnivalójuk, hogy meg tudjanak bocsátani a kishúguknak, meg tudják ölelni az apjukat, s hogy megbocsássák Istennek, amiért sokat szenvednek?

Szent Lukács evangéliumában a Miatyánknak egy rövidebb szövegváltozatával találkozunk. Az évközi 27. hét szerdáján ez lesz a szentmise evangéliuma. Kötetünkben ehhez a szöveghez is találunk egy rövid kommentárt. Ez derűsebb és talán hitelesebb az előzőnél:

„A »Mi Atyánk« kezdetű imádságot olvasva megnyugodhatunk: Isten előtt nem kell megjátszanunk magunkat, kérhetünk magunk számára is, például a kenyeret, vagyis azt, hogy legyen mit ennünk, hogy mindenünk meglegyen, amire szükségünk van. De ez az imádság segít abban is, hogy Isten fejével gondolkodjunk, hiszen, ha az ő országa eljön, ha az ő elképzelésein dolgozunk, akkor mi is boldogok leszünk, nemcsak azért, mert 'jóllakunk', hanem mert jó együtt dolgozni Istennel a világ boldogságáért."

Számomra ez a szöveg kedvesebb az előzőnél, közelebb áll az evangéliumi szövegekhez, mint az előbb idézett, bonyolultabb és keresvesebb értelmezés. Nem tudom, de azt remélem, a mai tizenévesek lelki világához is jobban illik ez az értelmezés, mint a megelőző, amely mögött sok válság, keserűség tapasztalatának emléke húzódik meg.

Ha azonban engem kértek volna arra, hogy egy ifjúsági imakönyv számára írjak néhány elgondolkodtató mondatot az Úr imádságáról, akkor valószínűleg azt írtam volna, hogy ennek az imáságnak legfőbb, szívet derítő meghatározója, hogy arra hív fel, szólítsuk bátran Atyánknak az Istent. Esetleg még arról is írnék, milyen különös nyelvi tény, hogy épp a magyar nyelvben az 'apa' jelentésű rokonértelmű szavak közül elkülönült egy, amelyet szinte kizárólag csak Isten megszólítására használunk, Jézus szavára hivatkozva: ez az *atya* szó. Ki szólítja így a saját édesapját, ki emlegeti őt ezzel a szóval? Senki. Ezt a szót Jézus biztatását követve, és tiszteletünkben egyúttal kijátszva fenntartjuk a mennyei Atya megnevezésére. Kívüle még a papokat nevezzük atyának. A magam részéről sokszor irigykedve gondolok olasz, francia, német paptársaimra, akiket Padrénak, père-nek, Vaternak szólítanak. De ami a Miatyánkot illeti, azt hiszem, ha ezt az egyedülállóan krisztusi ajánlatot, óhajt meghatározó elemének látjuk, akkor tudjuk róla a legfontosabbat. Egyébként maga Jézus a görög nyelvű evangéliumi szövegben becéző szóval úgy szólítja meg az Atyját, hogy: „Abba, Atyám! Te mindent megtehetsz. Vedd el tőlem ezt a kelyhet! De ne úgy legyen, ahogyan én akarom, hanem ahogyan Te!" Ezt Márknál olvassuk így (14,36), Máté és Lukács evangéliumában a megfelelő mondat a (görög) Atyám, Atya! megszólítással kezdődik. Milyen érdekes, mintha maga Jézus is visszagondolt volna a Getszemáni kertben a Miatyánkra. Nemcsak nekünk ajánlotta, hanem maga is ennek az imádságnak egyik mondatával fordult az atyához, mielőtt az ellenségei kezére adta volna magát. Vagy csak az evangélisták ítélték úgy, hogy ez a Miatyánkból kiszakított kérés töltötte be akkor a szívét? Egyébként az *abba* az 'apa' jelentésű *ab* szónak becéző, kicsinyítő képzős alakja. A betlehemi gyerekek így szólongatták az apjukat. Igaz, kedves tanítóikat is így emlegették a zsidó törvénytudók. Egy szó mint száz: nem többet mondunk-e el a Miatyánkról, ha csak a megszólító szavát elemezzük, amely az egész imádság alaphangját teljesen egyértelműen megadja, mint ha részletezve próbáljuk fejtegetni?

Rövid beszámolót írok, nem szaporítom hát az elemzésre kínálkozó példákat. Egyetlen nagyon fontos bibliai szöveg elemzését idézem még fel a következőkben.

Április 8-án, a húsvétot követő vasárnapon ebben a B évben Szent János evangéliumának meglehetősen hosszú szakasza kerül elénk, a 20. fejezet 19. versétől a 31-ig terjedő szakasz. Ennek első fele a feltámadást követő hét első napjának estéjét idézi elénk, amikor tanítványai között jelenik meg a Feltámadott. A perikopa közepe táján tudjuk meg, hogy az egyik tanítvány, Tamás nem volt ott azok között a tanítványok között,

akik vasárnap este találkozhattak a Mesterükkel. Később elmondták neki a dolgot, de hitetlenkedett. „Hacsak nem látom kezén a szegek nyomát, ha nem érinthetem ujjaimat a szegek helyéhez, és nem tapintom meg kezemmel oldalát, én nem hiszem!" Hogy mit válaszoltak erre a többiek, azt nem írja meg az evangélista, Jézus „válasza" ismerős előttünk, és nagyon megrendítő. Nyolc napra rá (a következő vasárnapon!) „ismét együtt voltak a tanítványok, Tamás is ott volt velük. Jézus ismét megjelent előttük. Köszöntötte őket, aztán rögvest Tamáshoz fordult:

„Nyújtsd ide az ujjadat, és nézd a kezemet! Nyújtsd ki a kezedet és érintsd oldalamat! Ne légy hitetlen, hanem hívő!" Tamás megrendül, és nem él a lehetőséggel, amit Jézus — az ő kikötésének eleget téve — felajánl neki. Nem érinti meg a sebhelyeket, megelégszik azzal, amivel a többiek: hogy ő is látja, láthatja a Feltámadottat. Különös súlyú hitvallást tesz: „Én Uram! Én Istenem!"

Hogyan kommentálja mindezt a piarista szerző? „Ha Tamás vagy, Jézus ismer téged is… Belép hozzád. Megmutatja magát. Érintheted. Sebeit mutatja, ezzel a te sebeidet is elismeri. Amint ő, úgy te is, sebeid által vagy egyedi és felismerhető…" A kommentár épp a váratlan tetőpontot — ellopja tőlünk. Tamás hitvallását elénk tárja, Jézus utolsó mondatát azonban nem méltatja figyelemre. Az evangélium szerint Ő ezzel zárja a jelenetet: „Most már hiszel, Tamás, mert láttál engem. Boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek." Jézus nem azt ígéri, hogy minden kételkedőt megajándékozz azzal, amivel Tamást megajándékozta. Kételkedésünkben nem hagy el, de testi valóságában nem jelenik meg előttünk. Nem az a boldog, aki látott, és így eljutott odáig, hogy higgyen, hanem az, aki — anélkül, hogy meglátná a Feltámadottat — *hisz benne,* Istennek ismeri.

Szent Tamás ünnepén, július harmadikán újra elénk kerül az ünnepi misében ez az evangéliumi részlet. Ennek magyarázója figyelmesebb: nem akarja elhitetni velünk, hogy ugyanúgy bánik velünk is Jézus, mint Tamással. De egy különös megállapítást tesz: „Nehéz elfogadni Jézus szavát, hogy boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek. Időnként inkább lennénk kevésbé boldogok, csak kitapinthatnánk valami egyértelműbbet Jézusnak, Istennek a létéből, jelenlétéből. De nekünk nem maradt más, csak az apostoloknak, a küldötteknek a tanúsága." Ezt a megállapítást érdemes világosabbá tenni. Ilyen szavakkal kezdve: „Nehéz megérteni Jézus szavát, aki Tamást nem mondja boldognak, azokat viszont igen, akik nem látnak, mégis hisznek." Mi inkább akkor lennénk elégedettek, ha egyenként fölkeresne és megölelgetne a Feltámadott. A kinyilatkozató Isten a megtestesült Igét mégis egyszer, egyetlen földi emberéletre küldte el közénk. Amint nyilvános működéséről, úgy haláláról s föltámadásáról is az a nemzedék szerezhetett közvetlen tapasztalatot, amelybe akkor és ott beletartozott. Halála után, amikor feltámadt, közülük kereste meg az apostolokat, Tamást is. Szent Pál ezt írta róla: „Megjelent Kéfásnak, majd a Tizenkettőnek. Azután megjelent több mint ötszáz testvérnek" (lKor 15,5–6). Mi, azóta születettek, nem látjuk a Föltámadottat, azért vagyunk boldogok, mert hiszünk benne, s a hitünk az akkori tanúk tanúságtételére épül. Tamáséra is. Jézus azt mondja: nem az az igazi boldogság, ha valaki megtapogathatja, hanem ha hisz benne. Mi vagyunk a boldogok, akiknek a közvetlen találkozás öröme nem adatott meg. Persze a *boldogok* a Bibliában és Jézus szájában talán nem egészen ugyanazt jelenti, amit a mindennapi életben. Hiszen a Hegyi beszédben azt is mondta Jézus, hogy „Boldogok vagytok, akik most sírtok, mert nevetni fogtok" (Lk 6,21). Sírunk, mert a szó hétköznapi értelmében most még nem tapasztaljuk a feltámadottal való találkozás örömét. De boldogok vagyunk, mert hiszünk abban, hogy előbb-utóbb részünk lesz benne, s a sírásunk nevetésre fordul. Van valami *hívő tapasztalat* is arról a Jézusról, aki „velünk van" anélkül, hogy érzékszerveink számára megragadható lenne.

Hadd idézzek még egy több tanulsággal járó szakaszt a kötetből! Január 25-én Szent Pál megtérésének ünnepét üljük. Róla nem szól az Evangélium. Az ünnepi szentmisében a Márk-evangélium záró szakaszából olvasunk néhány mondatot (16,15–18). Benne két mondattal, amelyet a Föltámadott Jézus intéz a Tizenegyhez: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az Evangéliumot minden teremtménynek! Aki hisz és megkeresztelkedik, az üdvözül, aki nem hisz, az elkárhozik."

A *Piarista evangéliumos könyv* a következőket fűzi ehhez az evangéliumi szakaszhoz:

„Márk evangéliumának záró részét halljuk, amelyet a 2. században fűztek a már lezárt szöveghez. Ezek a mondatok azt a parancsot adják Jézus szájába, amellyel egyetemes küldetést ad tanítványainak: az Evangéliumot el kell vinni az egész világra. Itt már annak az egyháznak a képe sejlik fel, amely előrehaladt ebben a küldetésben, és intézményesedik: az egyház világossá akarja tenni, ki tartozik hozzá, és ki nem. Ezt fejezi ki a mondat: »Aki hisz, és megkeresztelkedik, az üdvözül, aki nem hisz, az elkárhozik.« Ez a kezdeti egyház kijelentése, nem Jézusé. Minden ember üdvözülhet ugyanis, a nem keresztények, sőt az Istenben nem hívők is.

Pál apostolnak a kifelé történő evangelizálásban volt döntő szerepe: Jézusnak a zsidóságon belül működő kis csoportja, mozgalma Pál működése révén kezdett önálló vallássá, világvallássá válni. Sajnos ő csak a feltámadott Jézussal találkozott, aki megjelent neki a Damaszkuszba vezető úton, viszont nem ismerte a történelmi Jézust, azt az eredetileg galileai, kétkezi munkást, aki az emberek között élt, nem látta, hogyan tanított és gyógyított Jézus, nem látta, hogyan bánt az emberekkel, például a nőkkel. Pál sok mindent megértett Jézus üzenetéből, de sajnos nem mindig Jézus eredeti szándékát vitte tovább. Ezért nagyon fontos, hogy mindig Jézus eredeti szándékát keressük (főleg az evangéliumokban), Pál tanítását pedig másodlagosnak és viszonylagosnak tartsuk."

Ami a Márk-evangélium zárlatát illeti: ez a kilencedik verstől a huszadikig tartó záradék valóban nem szerepel több kódexben, nyelvi szempontból is különbözni látszik a Márk-evangélium többi részétől. Már a Trentói zsinat elfogadhatónak látta azt a felfogást, hogy utólag kapcsolták az Evangélium szövegéhez, de kijelentette, hogy azzal együtt sugalmazottnak és szentnek kell tartanunk. Az „Aki hisz…" kezdetű szövegrészt nem szakíthatjuk el a megelőző mondattól: „Hirdessétek az Evangéliumot minden teremtménynek!" A továbbiakat így lehet megérteni: „Aki hisz (az igehirdetésnek), az üdvözül, aki nem hisz (neki), az elkárhozik." Ilyenformán ez a mondat nem vonatkozik azokra, akikhez nem jut el az igehirdetés.

Ami a második bekezdést illeti: Jézus valóban csak a zsidók közt hirdette az Evangéliumot. De a köztük élő pogányok mellett se ment el közömbösen, még csodákat is művelt közöttük. Mikor pedig feltámadt, azt hagyta meg az apostoloknak, hogy „Tegyetek tanítvánnyá minden népet!" (Mt 28,19).

Szent Pál tehát nagyon is Jézus szándéka szerint járt el, amikor elsősorban a pogányok között hirdette az Evangéliumot. Ő maga nem volt Jézus tanítványa, valószínűleg soha nem is látta Őt, míg meg nem jelent előtte — húsvéti dicsőségében a damaszkuszi úton. Ám amikor megtért, nagyon gondosan utánajárt mindennek, amit Jézus tanításáról tudnia kellett. Az ő levelei a Szentlélektől sugalmazott írások, az Újszövetség legkorábbi iratai, a Krisztustól származó tanítás legkorábbi írásos megfogalmazói. Semmi okunk, hogy bizalmatlanul olvassuk őket, semmi jogunk, hogy az evangéliumokra hivatkozva valami igazabb kereszténység képviselőinek gondoljuk magunkat. A II. Vatikáni zsinat így szól róla az Isten Igéjéről szóló konstitúciójában: „az Újszövetség könyveinek kánonja a négy evangéliumon kívül tartalmazza Szent Pál leveleit és a Szentlélek sugalmazására írott más apostoli iratokat is, melyek Isten bölcs terve folytán megerősítik a Krisztus Urunkra vonatkozó adatokat, egyre jobban megvilágítják az ő eredeti tanítását, hirdetik Isten művének üdvösségszerző erejét, elbeszélik az egyház kezdeteit és csodálatos elterjedését, s megjövendölik dicsőséges beteljesülését" (*Dei Verbum* 20).

Előszó, írásbeliség? Piarista evangéliumos könyv! Háromszázegynéhány evangéliumi szakasz hozzá kapcsolt magyarázatokkal. A jó tanár készül az órájára, de amikor tanít, nem előre megírt mondatokat olvas föl a tanítványainak, hanem előszóval fordul hozzájuk. Az evangéliumi szakaszokhoz szánt néhány soros magyarázatokat a piarista „szerzőknek" meg kellett írniuk. Gondolom, egy-egy nehezen szabaddá tett estén öt-hat bibliai szöveghez szánt magyarázó soraikat is. Ezek az evangéliumi szakaszok nem olyan szorosan fűződnek egymáshoz, mint mondjuk egy Keresztút állomásai. Közülük némelyik nagyon egyszerű, magyarázatot talán nem is kíván, néhány korunkbeli szóval közel kell hozni a huszonegyedik században élő fiatalhoz. De sok közülük nagyon is zsúfolt, egyszerre több olyan gondolatot érint, amely a mai ember, kivált egy fiatal számára első megközelítésre távolinak, idegenszerűnek látszik. Hogy lehet könnyedén áthidalni kétezer évet, amely a Földön járó Jézust tőlünk mégiscsak elválasztja? Ezek a tanításhoz szokott fiatal piaristák talán még arra sem igen értek rá, hogy készülő írásaikat egymásnak meg-megmutassák, gondjaikat, nehézségeiket egymással munka közben megbeszéljék. Talán maguk is ámulva olvassák egymás írásait, kötetbe rendezve még saját soraikat is. A Szentlélek, aki oly csodás erővel és tapintattal vezette a Biblia könyveinek szerzőit, bizonyára az ő tapogatózó igyekezetüket is kísérte. Nem tudom, hogyan veszik most ők maguk birtokba ezt a közös művet, nem tudom, hogyan akarják majd folytatni, amit elkezdtek. Ebben az írásban nem arra mutattam rá, amit maradéktalanul értékesnek és jónak találtam a műben, inkább arra, ami ügyetlen, elsietett benne. Bírálni is azt érdemes, amit szeretünk s nagyra tartunk.

JELENITS ISTVÁN

KÖNYVEK KÖZÖTT

VASFÜGGÖNY MÖGÖTT

Dávid Katalin művészettörténész most készülő önéletrajzának második önállóan megálló részét adta ki a Szent István Társulat *Vasfüggönyös keresztténység* címmel. Az 1950–1960 közötti évek története sok szenvedést hozott a tisztességesen gondolkodók számára, visszatekintve pedig rengeteg tanulságot kínál azoknak, akik nem élték át. Ráadásul ezekre az esztendőkre egy különösen érzékeny asszony emlékezik, aki nem akar történelmet írni, mégis azt teszi minden szavával, arra késztetve olvasóit, hogy saját életükben őrizzék meg hitüket és szellemi függetlenségüket. Mindez nagyon nehéz feladatnak bizonyult az említett évtizedben, hiszen minden jelentős személyiség sarkában ott lihegett egy besúgó, kis noteszébe feljegyzéseit írta a megfigyeltről, s másnap már jelentett is az illetékes helyen.

Érdekes tanulsága az emlékezésnek, hogy a vasfüggöny mögött élő keresztények rendületlenül, sokkal összetartóbban tartottak ki hitük mellett, mint amikor a keresztény élet gyakorlása szabad és elfogadott lett. Teher alatt nő a pálma? Vagy a kényelmesség nem válik a hit megvallására? Sok kérdés vethető fel a jelenség kapcsán, de a válaszok nem meggyőzőek. Dávid Katalin valóságos regiszterben sorolja föl, akiket nem rettentettek meg az intézkedések és a hitvallás baljós kilátásai, s az olvasó tisztelettel tekint a hűségesekre és a kitartókra, ugyanakkor fájdalmasan veheti tudomásul, hogy ami volt, elmúlt. Áldozatos keresztények helyett lázadó elégedetlenkedőket látunk, üres templomokkal, válságát élő evangéliumi szellemiséget tapasztalunk. Ott és akkor szigorúan megszabták, hány kispapot vehet fel évente egy rend. Ma nincsenek ilyen korlátok, de — kivéve a ferenceseket — hivatás is alig. Akkor a hívek kötelességüknek érezték az egyházak támogatását, ma ímmel-ámmal adakoznak. A Szent István Társulatnál jelent meg Adalbert Hamman: *Így éltek az első keresztények* című könyve. Ugyanúgy éltek utódaik, akik a nehéz körülmények között is hívek és hűek maradtak. De vajon méltó utódaik vagyunk-e itt és most? Dávid Katalin kimondva-kimondatlanul a lelkiismeret-ébresztő kérdésekkel is szembesít, nem egyszer szégyenérzetet keltve olvasóiban. Elő-előfordul, hogy ő röstelkedik azok helyett, akik pillanatnyi előnyökért feladták korábbi meggyőződésüket és elvtelen kiszolgálói lettek a rendszernek. Ismert jelenség: nem ritka, hogy tehetséges embereket is orruknál vezetnek, kihasználják őket, s a végén az ígéretekből semmi sem válik valóra, nekik a szégyen marad. Az ötvenes évek elején ráadásul az alkalmazkodás vagy az árulás egzisztenciális kérdés lett: sokan az életükkel fizettek elveik mellett való kitartásukért. Az emlékezésben mindegyik típus képviselője felbukkan. Dávid Katalin nem indulatos: józan mértéktartással mutatja be azokat is, akiket mi árulónak mondanánk. Neki van igaza: a magyar társadalomnak máig nincs képe — hiteles, adatokkal igazolt képe — ezekről az évekről. Legfontosabb, legvitatottabb szereplőikről sincs, nem is lehet mindaddig, amíg a megismerésüket egyetlen (!) párt sürgeti, s kezdeményezéseit a többiek folyamatosan visszautasítják.

A mai világ természetéhez hozzátartozik, hogy a hatalom idegenkedve tekint az önszerveződő civil közösségekre, mert valamiképp függetlenek, és saját elképzeléseik szerint munkálkodva menedéket adnak a másként gondolkozóknak. Dávid Katalin alapított és vezetett is egy ilyen szigorúan szakmai közösséget, a Művészettörténeti Dokumentációs Központot. Emlékezései jelen kötetének legizgalmasabb részében erre emlékezik, születésétől „befejezéséig". A szervezet történetébe beleszövi a kor érintetlen tudósainak arcképét is. Így szembesít például Scheiber Sándor főrabbival, a magyar zsidóság újraegyesítőjével, Európa-hírű tudóssal, akit számos egyetem szívesen látott volna tanszékvezetőjeként, ő azonban ellenállt. „Arany János nyelvét nem tudnám itt hagyni" — mondogatta. Azóta sajnálatosan megváltoztak az idők és a magyar nyelvhez, s vele a magyar hazához fűződő kapcsolatunk…

Bár a legnehezebb években minden kimondott szó veszélyes lehetett, a baráti csevegés, eszmecsere sokszor a maradék szabadságot jelentette. Ilyen kapcsolatot ápolt Dávid Katalin például Ferenczy Noémival, s hogy éreztesse beszélgetéseik közös erdélyi gyökereikből fakadó bensőségességét, az asztalra varázsolja a frissen elkészített puliszkát. Feltűnik a társaságban Alexander Bernát, Révész Alexander Magda, Révész Géza és mások. Ferenczy Noémit Kádárék szerették volna visszaédesgetni a pártba, ő azonban közölte: ilyen fasiszta pártnak nem lesz a tagja. A visszautasításnak csak az volt a hibája, hogy a telefon, amelyen a „beszélgetés" lezajlott, Dávid Katalin tulajdonában volt, s akkoriban a telefont is lehallgatták. Ha a kor történetét s benne a kultúrszemlélet változását elfogulatlanul írja le egy vállalkozó szellemű tudós, bizonyára

külön fejezetet szentel ezeknek a műhelyeknek, hiszen beszélgetéseik közben a tagok és a velük rokonszenvezők ismereteket szerezhettek a vasfüggönyön kívüli újabb törekvésekről, amelyek sehogy sem illettek a marxizmus uralkodó, erőszakkal őrzött tanai közé. Ilyen szövetségben dolgoztak például az MTA Irodalomtudományi Intézete Elméleti Osztályának munkatársai, ebben a szellemben szerkesztették a *Kritikát*, mígnem a kultúrpolitika vezére meg nem tudta, s szélnek nem eresztette szerkesztőit, akkor azonban már késő volt. Hasonló küldetéses szerepet töltött be a Művészettörténeti Dokumentációs Központ: „sziget az ellenséges világban", mint Takács József jellemezte. Sorsa ugyanaz lett, mint a *Kritikáé*, alapítóját menesztették, de itt is elkéstek. Sokszor bizonyosodott be, hogy a szellem szabad mozgását korlátozni lehet, de végérvényesen korlátozni soha. Az az évtized, melyről Dávid Katalin ír, tilalmaival és korlátaival is egyfajta megújulás kezdeményének bizonyult.

Közben egyre világosabban bontakoztak ki a frontvonalak, amelyek elválasztották a hatalom támogatását élvezők, és a modernebb irányzatok szószólóit. Utóbbiaknak elveikhez ragaszkodva olykor komoly egzisztenciális nehézségekkel kellett szembenézniük. Aki tehette, segített rajtuk, szerény lehetőségei szerint anyagi támogatást nyújtva nekik (közvetve — ha volt — a családjuknak). A Dávid Katalin által alapított és vezetett szervezetnek ilyen vonatkozásban is elévülhetetlenek az érdemei. Ő és a kor hozzá hasonló szereplői a bőrüket vitték a vásárra, de nem engedtek elveikből, jóllehet pontosan tudták, hogy gerinctelenekkel körülvéve meg vannak számlálva napjaik. A jól megválogatott fényképek között az egyiken Pilinszky János látható Kondor Béla 1964-es kiállításának megnyitójaként. Kettejüket gyakran lehetett látni a Váci utcai eszpresszóban, amint halkan beszélgettek. Kovács Pétertől, a költő unokaöccsétől is tudjuk: Pilinszky félt, néha egyenesen rettegett. Ez azonban nem gátolta abban, hogy az általa jónak ítélt ügyeket támogatva tekintélyével nyomatékosítsa őket. Sokan gondolkodtak és cselekedtek hozzá hasonlóan, Dávid Katalin felsorolásából valóságos regisztert lehet összeállítani névsorukból (és tetteikről). Az az igazság, hogy ezt a korszakot nemcsak a felszínen látható események alapján lehet megismerni és értékelni, volt egy másik, talán fontosabb — mert a jövőbe mutató — „titkos története" is. Ennek egyik alfejezetét Dávid Katalinék írták a Művészettörténeti Dokumentációs Központban, „az ötvenes években csodaszámba menő téma-, vélemény-, hit- és nézetgazdagság boldogító légkörében" (Supka Magdolna).

Napjainkban olyanok is elmondják magasztos emlékeiket az 1956-os forradalomról, akik akkor még nem is éltek. Az események értékelésének zűrzavarából üdítő hitelességgel és átéléssel csengenek ki Dávid Katalin szavai. Ott volt, igazi tanúja a „hihetetlen és váratlan" történéseknek. Idézem, hiszen kevés hasonló izzású beszámolót ismerek: „Nem felejtem a kitett ládákat, amelyekbe mindenki annyi pénzt dobott, amennyi tőle telt, és soha senki el nem vett belőle, pedig nem állt a ládák mellett őr. Nem felejtem a lövésektől betört kirakatokat, ahonnan senki nem emelt el semmit. Ami e két hét után következett, a vérbe fojtás, a bosszú, és ami ennél is rosszabb, „a legvidámabb barakk" cinikus kiépítése, aminek célja volt egy nemzet korrumpálása, az sajnos nem volt sem hihetetlen, sem váratlan. Szóval, ott álltunk a téren, Supka Manna, Lányi Vera és én. Azóta sem láttam együtt ennyi boldog arcot. Énekeltünk, és hallgattuk Sinkovits Szózatát. Vörösmartyt kellett volna mondanom, de ahogy ott elhangzott, ahogy akkor abban a pillanatban a vers szavai értelmet kaptak, aktualizálódtak abban a konkrét jelenben, azt Sinkovits formálta meg. Egyszer csak Vera odasúgta nekem: »Schau die Fahne!« Ez sem volt semmi. Mármint a reflex, hogy amiről szó van, jobb nem magyarul mondani. A kivágott címerű zászlóról volt szó, amely azóta emblémája lett 1956-nak. Első alkalommal ott és akkor jelent meg, a Bem-szobornál vágta ki valaki és emelte magasra."

Kondor Béla a korszak kiemelkedő festőművésze volt. Kiállításai mindig a kultúra igazi ünnepének számítottak, súlyukat növelte, hogy megnyitóikat Pilinszky személyesen mondta el. A művész meglehetősen zaklatott életmódjáról hiteles képet kapunk, s ami érdekes, súlyával Aczél György is teljesen tisztában volt (biztosan tájékozódott minden művészeti ágban), ez azonban nem befolyásolta abban, hogy egyik kiállítását ne idő előtt zárassa be. Ilyen alkalmakkor felvonult az ellenzék színe-java. Aczélnak természetesen jelentették, de a legritkább esetben avatkozott közbe. Dávid Katalint egyébként becsülte, néha még segítette is tervei kivitelezésében. Egyike volt a korszak legellentmondásosabb alakjainak, tetteit a párt szempontjai uralták, de néha ízlésének is engedett. Akik ismerték, azt állították, hogy Kádárt is befolyásolni tudta.

Sokáig pusmogtak Budapesten Sarkadi Imre halálának körülményeiről. Érzésem szerint nem volt nagy író, de a *Gyáva* például több figyelmet, nagyobb megbecsülést érdemelne; általában is meggyőzően fejezte ki a kor hangulatát. Halála körül ezért is kaptak lábra különféle híresztelések. Dávid Katalin pontosan idézi vissza a tra-

gikus eseményt: az író részegen lezuhant a párkányról, emlékét azonban sokan máig úgy őrzik, mint a kor tragikus áldozatáét.

Korjellemző, ahogy Dávid Katalint eltávolították a Dokumentációs Központ éléről, s a nevét is törölték a különböző kiadványokból. Aztán Aczél kezet fogott vele, és egyszerre megváltozott körülötte a levegő (ez a jelenség korról-korra ismétlődik). A Nemzeti Múzeumba került, ahol nagy szeretettel és a tekintélyéhez méltó tisztelettel fogadták, s kedvező légkörben folytathatta kutatásait. Ezeknek az éveknek a története már új kötetének tárgya lesz, amely nyilván ugyanilyen érdekes és tanulságos események felidézésével járul hozzá a korszakról való ismereteink gazdagításához. (*Szent István Társulat*, Budapest, 2017)

RÓNAY LÁSZLÓ

„BALKEZÉBEN IS ELFÉR A VILÁG" Kiállítás és könyv Ferenczy Béni utolsó alkotókorszakáról

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése számtalan magyar ember számára jelentett sokkhatást. A 20. századi magyar művészet kiemelkedő alakját, Ferenczy Bénit (1890–1967) 1956. november 5-én agyvérzés érte. Jobb oldala teljesen megbénult, beszélni sem tudott. A hosszas utókezelést és felesége áldozatos ápolását követően lassan talpra állt. Beszélni — egy-két szó kivételével — továbbra sem tudott, ugyanakkor kivételes művészi tehetsége és bámulatos akaratereje révén megtanult bal kézzel mintázni, festeni. Az 1960-as évek elejétől valódi műalkotások — főleg kisplasztikák, rajzok és akvarellek — kerültek ki a keze alól. A budapesti Molnár-C. Pál Műterem–Múzeum 2017. november 9-én nyílt és 2018. június 3-ig nyitva tartó kiállításán ezekben az 1960 után keletkezett szobrokban és vízfestményekben gyönyörködhet a közönség. A Földes Mária és Gulyás Dorottya rendezte tárlat magvát a Ferenczy Család Művészeti Alapítvány tulajdonában lévő műtárgyak képezik, de kölcsönzött alkotásokat a szentendrei Ferenczy Múzeumi Centrum és a Magyar Nemzeti Galéria is. Különlegesség, hogy ez az első tárlat, amely kizárólag Ferenczy 1956 után született műveit mutatja be.

A kiállításon látható szobrok között olyan remekművek láthatók, mint az *Aranykor*, az *Álló fiúakt*, a *Drapériás női torzó*, a *Kötéllel ugráló kislány*, vagy a *Bartók Béla fejportré*. Rendkívül érdekesek azok a — balkezesként — kezdeti festményei, amelyekkel világhírű alkotásokat másolt a művész. Tollrajzai néhány vonallal is sajátos atmoszférát sugároznak *(Bikaviadal*, *Ágaskodó ló)*. Vízfestményein a virágcsendéletek végtelen tisztaságot és friss derűt sugároznak. Napjaink panaszokkal és gondokkal sűrített világában szinte hihetetlen a tény: Ferenczy Béni egyetlen művén sem foglalkozott magával, a vele történt tragédiával, kínkeservessé megnehezült életével. A hazai szellemi élet kiválóságai, Nagy László, Pilinszky János, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Juhász Ferenc, Hubay Miklós tisztelgő elismeréséről a Ferenczy Béninek dedikált, tárlókban látható köteteik tanúskodnak.

Külön érdekesség, hogy a kiállítás megnyitására rendkívül fontos könyv is megjelent *„Balkezében is elfér a világ" — Ferenczy Béni utolsó alkotókorszaka* címmel. A Jelenits István írta köszöntőt követően a szerkesztő Gulyás Dorottya nagyszerű tanulmánya olvasható Ferenczy Béni utolsó alkotókorszakáról. Az ezt követő irodalmi válogatás (versek, novellák, publicisztikák, levelek) igazi olvasmányélményt jelentenek — mind az irodalmat, mind a képzőművészetet kedvelőknek. A kiadvány egyben katalógusul is szolgál, hiszen bőséges válogatást nyújt a művész balkezes korszakának grafikáiból, és tartalmazza valamennyi, e korszakban született plasztikai alkotását. Minden mű fényképe mellett megjelölésre került mérete, őrzési helye és — közgyűjteményi tulajdon esetében — leltári száma. A forrásértékű könyvet a Ferenczy Bénit ábrázoló archív képekből válogatott, a nagyközönség számára eddig javarészt ismeretlen fényképek zárják.

A szakmai hozzáértés mellett remek ízléssel és értő lélekkel rendezett tárlatot Pilinszky János csodálatos sorai kísérik: *„…élete omladékán, érzékeinek romjain újra jelentkezett bizalmas angyala, gyanútlan ihlete. Pillanatra megtorpanhatott. Aztán elegendőnek találta azt, ami megmaradt: az árva, tanulatlan bal kezet."*

Ha valaki rövid időre ki akar szakadni hétköznapjaink rohanó, nem egyszer durva szürkeségéből, érdemes felkeresnie a Molnár-C. Pál Műterem–Múzeum Ferenczy Béni kiállítását, ahol a róla szóló könyv is megvásárolható. (*Ferenczy Család Művészeti Alapítvány*, Budapest, 2017)

PROHÁSZKA LÁSZLÓ

ANNA. VÁLTOZATOK SZÉKELY ASSZONYSORSRA A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum kiállítása a Nemzeti Múzeumban

Kiállítást rendezni egy huszadik századi székely asszonysorsról: mit lehet megmutatni ebben a keretben? Kit válasszunk a sok falusi paraszt-

asszony-életútból? A hagyomány normái között meghúzódót, az attól elrugaszkodót, a városba költözőt, a cselédnek állót? Ki a jellemzőbb: az-e, aki benne marad abban, amiben felnőtt, hogy aztán magányosan várja hazalátogató gyermekeit és unokáit, vagy az, aki tevékeny részt vállal egy új társadalmi rendszer, egy új ideológia hódító terjeszkedésében? Vannak-e érvényesen és felmutathatóan tipikusnak mondható életutak? Vállalható-e a kiemelés kockázata, egyetlen élet tárgyiasítása kiállítási eszközökkel?

Fiatal székelyföldi muzeológusok (Miklós Zoltán, Kinda István, Vajda András, Szőcs Levente, Salló Szilárd) hozták létre az ANNA című néprajzi kiállítást Székelyudvarhelyen, amely 2017 novemberétől 2018 áprilisáig a Nemzeti Múzeumban látható (jegyezzük meg, ilyen vendégkiállításra 1920 óta még nem volt példa). Székelyföld: klasszikus néprajzi gyűjtőterület, ahol másfél évszázada folklórkutatók és muzeológusok felhalmozták mindazt, amivel aztán a nagyközönség is megismerkedhetett a klasszikus balladakincstől a csergékig, a szólásoktól a festett bútorokig. A magunk módján mindnyájan „ismerjük" ezt a világot. A megszokott gondolkodási minták erősek, a sztereotípiák mindenütt fellelhetők, akár a rajongó nosztalgiázás, akár a csúfondáros lenézés környékén.

Sémáktól elszakadva a kiállítás kurátorai új lépésre szánták el magukat. Saját maguk komponáltak életutat, amelyhez nem egy, hanem sok életutat vettek alapul. S hogy a szerkesztés merészebb legyen: egy ponton két irányba gondolták tovább az életet, hogy egy harmadik merész döntés nyomán végül mindkettő ugyanoda érkezzék meg: egy lakótelepi panellakásba, a szabvány bútorok közé, ahol már nem kell gondoskodni vízről-tűzifáról, teljes a komfort.

Az 1920-ban született lány a budapesti kiállításban tizenhét évesen kerül válaszút elé: megtartja vagy elveteti csábításból fogant gyermekét? Akárhogy lép, normaszegő és kivetett, aki boldog életre aligha számíthat. A család és a falu ítéletének súlya alatt csak rossz vagy még rosszabb megoldás adódik előtte. Az egyik folytatásban a gyermekét megtartó lány férjhez megy egy szomszéd falu vénlegényéhez, akit később annak rendje-módja szerint „elápol", a kevés paraszti vagyont a kollektivizáláskor elveszik, a fiú pedig húsz évesen külföldre szökik; az asszony városba kerül, gyárban dolgozik, idős korát pedig magányosan éli egy panellakásban. A másik ágon a gyermekét elvetető lány cselédnek áll egy kolozsvári polgárcsaládnál, akiket 1944-ben elhurcolnak, ő pedig beáll az elvtársak közé, brosúrákat olvas, téeszt szervez, íróasztalhoz ül — aztán ő is bekerül a panellakás komfortjába. Udvarhelyen ANNA még másról döntött: a gyerek sorsát a bába „elrendezte", s az volt a kérdés, falujában marad-e vagy városra megy. A budapesti kiállítás a hangsúlyt korábbra helyezte, itt már nem falu–város, hanem élet–halál között kell választani.

A kiállításban „tipikus" tárgyi környezeteket láthatunk. A kezdő székelykapu megadja az alaphangot; a gyerekkor jelzésszerű bemutatása után a csűrben pörög-forog a tánc, megtörténik a csábítás; a feszület és a térdeplő pedig az ártatlan élet elhagyása, a tragédia kezdete. Tovább az egyik irányba tágas polgári ebédlőbe érünk, az asztalt gondos kezek terítik meg és merik tányérba a gőzölgő levest. A komódon ott ül a sárga csillagos játék maci, odébb az útra készített bőröndök. A sarokban cselédszoba: ágy, mosdótál, éjjeliszekrény. A válaszúton a másik irányba indulva parasztház szobája fogad, a tűzhelyben piroslik a láng, s az asztalt itt is éppúgy megterítik. Az „idilli" környezetek nemcsak személyes, hanem társadalmi összeomlásban folytatódnak: az elvtársak világa a plakátokban, brosúrákban, a hivatali íróasztalban; a rekvirálás és kollektivizálás világa az elhurcolásra összehordott zsákokban, megpakolt szekérben, majd kis átmenet után következik a végállomás, a magány, ahol már senki sem terít asztalt.

A kiállítást nem szakítja meg felirat, az életút részleteit a látogató fülhallgatón hallgathatja (Bocskor Bíborka hangján). Kétségtelen, hogy egy 'tipikusnak' szánt életút olykor némileg sematikusnak érződik, de biztos, hogy minden eleme a valóság rögös darabjaiból van összerakva, sehol sem hökkenünk meg, hogy ez más 'sok'. Aki pedig kijön, eltöprenghet rajta, hol vannak az élet súlyos válaszútjai? Mi következik a nem kívánt gyerek melletti vagy elleni, meg nem változtatható döntés, a női élet igazi útkereszteződése után? Milyen súlyosak a felnevelő család és falu ítéletei, ha ezen a ponton semmilyen megértésre nem számíthat a magát megadó fiatal? Marad-e szabadság, vagy csak a kényszerpályák? Hová lesz az életút egysége, felvállalható teljessége? Milyen drámai módon találkozik össze a két életút a magányban, ahol a komfort bizony csekély vigasz. S ha fel is hangzik az ima — milyen kiáltóan kimarad mindebből a megváltás… *(A kiállítás április 29-ig tekinthető meg.)*

MOHAY TAMÁS

HEGEDŰS GYÖNGYI: A PONT FELETT

Találkoztam a kor emberével, és köszöni szépen, ő nagyon jól van. Tudja, hogy a Nap nem egy istenség, ami minden reggel a tengerből születik

újjá, és tudja, hogy a fény sem több, mint fotonok áramlása a térben, tudja, hogy testi jellemvonásait genetikai állománya alakította ki, és tudja, hogy depressziója a szervezetében lévő hormonok gonosz játéka csupán. Tudja, hogy jelleme személyiségfejlődésének eredménye, melyet a pszichológusok már régen leírtak, hogy álmai csak agyának regenerálódási folyamatainak melléktermékei, tudja, hogy a vallás nem több, mint evolúciós szükségszerűség, és nincsenek titkos lények az erdő mélyén, de még az űr mélyeiben sem. Nem is törődik tehát sok mindennel, egészen addig, míg be nem következik az elkerülhetetlen zuhanás, amikor rájön, hogy mindebbe nem lehet belekapaszkodni, nincs vigasz és támasz a mítosz nélküli univerzumban, s akkor megtapasztalja azt a meredélyt, ami azelőtt is ott volt, csak elmagyarázott felette. Hegedűs Gyöngyi első kötete egy olyan korban íródott, melyben a vallás és a költészet hagyományos formái mintha nem bírnának életalakító érvénynyel, és ahol szükség van új képzetekre és formákra, hogy felismerjük, hogy a megragadhatatlan mélység nem tűnt el a világunkból, csak máshova helyeződött. *A pont felett* című kötet mintha ezt a mélységet kutatná technokrata világunk áramaiban.

Hegedűs Gyöngyi négygyermekes édesanya, fotós és orvos, így élete bőséges anyagot nyújthat költészetének, mely nem hunyja be a szemét az élet szenvedései előtt sem. Első kötete nem szokványos első kötet. Nem igyekszik bizonyítani rátermettségét, nem villogtatja nyelvi leleményét feleslegesen, és hiányoznak kötetéből azok a fiatalos ömlengések is, melyek fiatalabb pályatársai szárnypróbálgatásaiban azért néha felütik a fejüket. Éppen ellenkezőleg, Hegedűs Gyöngyi kötete érett készségről és tudatosságról vall, a tematikus ciklusokba rendezett versek célirányosan haladnak egy olyan mondandó felé, melyet másképpen megragadni nem lehet, csak éppen így, ezekkel a versekkel. Ezeknek a költeményeknek tehát rendeltetésük, hivatásuk van, mely messze túlmutat a szavak tetszetős játékán.

Az első, ami talán legelőször szemet szúr a kötet olvasásakor, az egy meglehetősen furcsa jelenség, még pedig az, hogy csaknem minden versnek az egyik sora így hangzik: „nasztaszja filippovna". Ez a név ismerősen csenghet azoknak, akik ismerik Dosztojevszkij műveit, hiszen Nasztaszja Filippovna *A félkegyelmű* egy botrányos és tragikus nőfigurája. Persze itt nem is a megszólítotton van a hangsúly, hanem azon, aki beszél, azaz aki megszólít, tehát maga a félkegyelmű, a már-már bárgyúságig jóságos és naivan türelmes Miskin herceg. A költemények ehhez a fiktív figurához tartoznak, az ő gondolatait tolmácsolják. Azt a szellemi kincset, amit Dosztojevszkij létrehozott az egyik legnagyobb regényében, Hegedűs Gyöngyi újrahasznosítja, nem kis rafinériával. Mihelyst elhangzik a költeményekben a „nasztaszja filippovna" név (mely idővel név helyett puszta jellé alakul), teljesen megváltozik a szöveg modalitása, akusztikája. Ami előtte furcsa irodalmiságnak, merész képzettársításnak tűnt, az a naiv és örökké csodálkozó, idegbajos herceg szájából valódi léttapasztalattá válik, hiszen neki nem érdeke bármi irodalmit létrehozni. Ugyanakkor emlékeztet Miskin herceg hangja arra is, hogy ezek a költemények nem tét nélkül valók, hanem emberi sorskérdésekről szólnak, emberi helyzetek és valódi találkozások folyományai, nem légüres térben lebegő nyelvi objektumok. Hegedűs Gyöngyi jó arányérzékkel helyezte el verseiben ezt az utalást, némely költeménye éppen mielőtt elkezdene laposodni, a név beszúrásával újraértelmezi magát és táncra perdül.

A kötet alaptapasztalata a zuhanás. Az a zuhanás, amit az ember akkor él át, amikor valami veszteség éri, egy haláleset, egy szakítás, kiábrándulás a hitéből, de mindenképpen valami olyan élmény, ami meginogtatja biztonságos univerzumának illúzióját, amikor kivattázott világában felismeri az éles sarkokat. A zuhanás utáni nyelv talán nem is annyira beszéd, mint inkább döbbent csend. A *téli avar* című ciklusban (mely már eleve a halált, az elmúlást asszociálja) a címadó versben így ír: „az elengedett levél, / egy zuhanás utáni nyelven, / az elnémult fával tovább beszél" (*téli avar,* 6). A halál elnémítja az embert, és éppen, mint a fa, némaságával tovább beszél. Persze a költő nem hallgathat a végtelenségig, hiszen dolga éppen az, hogy képeket adjon olyan tapasztalatok megértéséhez, melyek fölött kikopott frázisainkkal nem tudunk úrrá lenni. Hegedűs Gyöngyi költészete nem holmi szócsűrés és mondatcsavarás, hiszen célja nem kevesebb, mint hogy elvégezze azt a lelkigyakorlatot, melyben értelmet ad az időnek, a szenvedésnek, hogy rituálétlan világunkban úgy teremtse újjá a nyelvet, hogy a költemény szertartásában mégis helyükre zökkenjenek a dolgok. A teljességből való kitaszítottságunk hétköznapi gyászmunkájának feldíszletezését végzi el egy-egy költeményben, és ehhez minden kreativitását latba kell vetnie. Talán ezért mondja, hogy „…a teremtés / isten gyászmunkája…" *(a legnagyobb felbontású kép, 57).*

A kötet maga is főképpen a gyász képzetkörét hordozza, és mint gyászmunka egyben teremtés is. Költészettani szempontból szórványosan rímelő szabadversekről van szó, Hegedűs Gyöngyi

nem akar a forma virtuóza lenni, legalábbis nem olyan módon, mint mondjuk Weöres Sándor, de ez merőben felesleges is volna, hiszen költeményei nem hangzásukkal, zenéjükkel akarják levenni az olvasót a lábáról. Ez a költészet olyan nevekkel tart rokonságot, mint Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes és a nemrég elhunyt Borbély Szilárd. Ezeknek a szövegeknek a struktúrájára igaz, hogy miközben széltében szűkszavúak, szikárak, felfele nyitottak. A felfele való nyitottság olyan képeken keresztül valósul meg, melyek egy bizonyos határon túli területre utalnak, magasságra, mélységre, messzeségre, ahova nincs bejárásunk és csak sejtéseink lehetnek róla. Ilyen terület például a nyelven kívüli világ, az a tudattér, ahova racionális gondolkodásunk nem juthat el: „tudom, nasztaszja filippovna, / mely szavakat kellene / visszavonnom, mint tengert / egy ismeretlen hold. nem hallgatásig, hanem / beszéd előtti hangok morajlásáig…" (*ismeretlen hold*, 30). Ugyanezt a világot keresi *tengerszint alatt* (53), a *harangzúgás előtti időben* (13), *az álom vízgyűjtő terület*en (19), de *a fény hangalakjá*ban (48) is. Általában mondható, hogy nagy szolgálatot tesz azzal, hogy az ember ismeretlenség-tapasztalatát újabb és újabb képekkel próbálja megragadni egészen eljutva a paradoxonokig: „van, hogy a hallgatás / súlyos testi sértés" (*napjaimon túl*,10), „nem volt zuhanás az esésben" (*a másik váz*, 33), ez itt különösen szép: „…felejthetetlen, mert nincs / róla emlékem. mint egy-egy / verssor, ami rögzíthetetlen…" (*félúton*, 52). Hegedűs Gyöngyi kötetét az teszi igazán maivá és aktuálissá, hogy istenkeresését nem korlátozza hagyományos fogalmakra, képzetekre, mert tudja, hogy a lélek minden tárgyban megtalálható, minden korban és időben érvényes. A legizgalmasabbak azok a képei, melyekben egy spirituális tapasztalatot egy modern tárgyban vagy egy tudományos, informatikus kifejezésben juttat kifejezésre, ezzel is utalva rá, hogy korántsem idejétmúlt az emberi hit: „…a lélek hasadó / anyag…" (*a kárpit közepe*, 23), „a tömörítő erő veszett el, / mi megtartja istent sejtszinten." (*az angyalok biohasznosulása*, 29), „a harag / angyali kiterjesztés" (*ismeretlen hold*, 30), kozmikus távlatokat is megüt: „az űrbe minden ajtó befelé nyílik." (*szoktatja szemeim*, 47), és itt egy nagyon mai kép: „a papír nem ismeri a monitorcsendet". Talán mindezzel azt akarja Hegedűs Gyöngyi érzékeltetni, hogy spiritualitás nemcsak gyertyafény mellett lehetséges, hiszen a mai tárgyainkban ugyanannyi a lélek, mint a régiekben.

Alkotóművészként Hegedűs Gyöngyinek távolságtartó viszonya van a hagyománnyal és a vallással, miközben sokat merít mindkettőből. Nyilván ő is úgy van ezzel, mint egyik versének repülő állatai: „a madarak csak annyival repülnek / a víz felett, / hogy ne szakadjanak el / egyik elemtől sem" (*hitvallás nélkül*, 39). Ezt és sok mást kifejthetnénk még e rendkívüli kötetről, hiszen sok versében találunk még olyan kincseket, melyeket nem tudtam bemutatni, de zárásképpen álljon itt az a néhány sor csupán, melyben a költőnő ars poeticáját vélem felfedezni, azt a hitet, hogy a mindennapok és a vallásos szertartások is gyászosan üresek és idegenek maradnak költői hajlam nélkül, mely mindig szabálytalan és igaz: „mióta meghalt a költő, / tragikus hirtelenség az idő. / halálának nincsenek kerek évfordulói. / hisz mindig prímszámokkal üzent. / az élőknek. míg földön kívüliek. / űrnapja van / minden vasárnap" (*kimegy a képből*, 73). (*Új Forrás Könyvek*, Tata, 2017)

PÁLI ATTILA

PATAK MÁRTA: ENYHÍTŐ KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT

Patak Márta legújabb kötete, a novelláit tartalmazó *Enyhítő körülmények között* 2017-es megjelenése előtt regénnyel jelentkezett (*A test mindent tud*, 2015), önálló szépírói tevékenysége mellett pedig főként spanyol nyelvű szerzők fordításával foglalkozik. E kötet tematikailag igen széles palettát fog át, de elbeszéléseinek főhősei, narrátorai is változatosak: minden életkor és nem képviselteti magát, gyermekektől az idős emberekig.

A szerző nagy empátiával, sokszor rendkívül életszerűen alkotja meg a legkülönbözőbb karakterek élethelyzeteit. A szövegekben ennek köszönhetően nem mindennapi, vagy éppen ellenkezőleg, sokszor egészen mindennapi személyiségekkel, helyzetekkel, sorsokkal, bűnökkel, enyhítő és súlyosbító körülményekkel is megismerkedhetünk. Valami közös azért mégis akad a történetek többségében, a lelki vagy fizikai fájdalom, szenvedés, a kiszolgáltatottság vagy épp a bűntudat változatos formákban, életszituációkban nyilvánul meg az elbeszélésekben.

Az *Enyhítő körülmények között* novelláinak látószöge leginkább a személyes szférák perspektívájára nyílik rá, azaz a beszédhelyzetek kereteit rendszerint leginkább a szereplők, narrátorok élettere vagy tudatuk belső tere jelenti, de még ez sem tekinthető kizárólagosnak. A történetek többsége a jelenben játszódik — legalábbis játszódhatna —, van, ahol viszont sötét háttérként megjelenik a történelem, mint a délszláv háború elől menekülő magyar katonafiúk történetében, a *Két dezertőr*ben vagy az abszurd hangulatú, 56-os tematikájú *Rekontrá*ban.

A kötet jórészt néhány oldalas, tárcanovella hosszúságú darabjainak erőssége nem a szövegszerű figuralitásban, hanem történetszövésükben rejlik. Az elbeszélések világalkotása jellemzően realisztikusnak mondható, de némely szövegbe mintha — a latin-amerikai irodalom kézzel fogható hatásaként — nagyon óvatosan még a mágikus-realista stílus is beszüremkedne, mint például a kötetnyitó *Szívemben éltek*ben, melynek új szívet kapott főhősnője egyszersmind részesül férfi donorának érzéseiből, személyiségéből és emlékeiből is, de e tekintetben hasonló jellegűként megemlíthető még a *Térdpapucsot vegyenek* című novella is, melyben a főhősnő életét egy groteszk boszorkányfigura megjelenése borítja föl. Hangulatában és stílusában élesen elüt a kötet tartalmától, és a görög mítoszvilág legsötétebb pillanatait juttathatja eszünkbe az egyfajta balladisztikus ősbűnt tematizáló *A kuvaszlány halála*, amelynek előadásmódjában — a kötetben ugyancsak nem egyedülálló módon — nyomokban a krimi zsánerjegyei is megjelennek. Bizonyos szövegek a düh, az indulatok elfojtásának, majd ebből kifolyólag azok kitörésének démoniságát tematizálják, mint a szintén emlékezetes *Kígyót éjjel ölj!* és *Az Ördög-árok előtt*, vagy épp az emberi gonoszság egészen spontán és nyers megnyilvánulását, mint a *Gyilkosság a gesztenyefa alatt*.

A kötet hangsúlyos tematikai eleme továbbá a szerelem, a társas kapcsolatok, a házasság, a családi élet viszontagságainak központba emelése is. Sokszor a kapcsolatok töréspontjainak, a különböző okokból történő széthullásnak, a másik — szoros vagy átvitt értelemben vett — elvesztésének lehetünk tanúi, mint az *Áramszünet*ben, a *Juszuf Naimi vagyok*ban, melyekben a kapcsolat érzelmi okokból folytathatatlan; e folytathatatlanság a *Céklatesten sikló acélkés*ben, de bizonyos értelemben *A sakkjátszma vége*ben is benne rejlik, csak épp más okokra visszavezethetően, a betegség vagy az öregség következményei képesek falat emelni két ember közé.

Az *Enyhítő körülmények között*ben akadnak kevésbé borús szövegek is, néhányuk az életszeretetről, legalábbis az életben adódó szenvedés túléléséről, túlélhetőségéről szól, utóbbira jó példa a záró novella férfi énelbeszélőjének, egyben főszereplőjének az esete, akinek csak ötven fölött adatik meg annak nyilvános fölvállalása, hogy életét a továbbiakban nőként kívánja leélni, előbbire pedig a *Nicrophorus vespillo* fiatal főhőse, aki teljes bénulással járó balesete után is képes példamutatóan aktív és értékes életet élni.

Annak eldöntése pedig, hogy a novellák hőseinek, beszélőinek esendő ember volta menynyiben jelenthet enyhítő körülményt személyes történetük tükrében, vagy épp egy tágabb perspektívából szemlélve, már az olvasó feladata. (*Scolar*, Budapest, 2017)

TANOS MÁRTON

VIDA GÁBOR: EGY DADOGÁS TÖRTÉNETE

Egy dadogás története — szól Vida Gábor könyvének címe. Ez most egy jelentéssel, *magánjelentéssel* bővül: egy recenzió keretei közt, lényegi meglátásokat röviden megfogalmazni — ez is egy dadogás. Legfőbbképp azért, mert nagyon sok van Vida kötetében — az elbeszélés mozgalmassága, a nyelv esendően valóságos közvetlensége, a kultúra, a társadalom, az identitás, a kisebbségi lét, önmaga és családja könyörtelen és őszinte analízise. Adódik a gondolat: hol kezdjek bele, hogy folytassam, és mi lesz az, aminek elmondásáról lemondok.

Kezdjük akkor a dadogással. Ez a könyv nem a dadogásról szól. Viszonylag könnyen össze lehet gyűjteni a könyv arányaihoz képest nem olyan sok említést, ahol Vida explicite a dadogásról ír. Ezt illetően meglepően és megnyugtatóan szűkszavú — megelégszik annyival, hogy a dadogás van, különböző orvosi, népi és pszichológiai értelmezések léteznek, szinte mindig deficitet jelent, de egy átlagos, mozgalmas fiatalkort kétség kívül el lehet tölteni úgy, hogy az ember közben a korrigálás feltétlen reflexeivel, szükségszerű kommunikációs stratégiákkal és bizonyos fokú lemondással éli életét. A szöveg álláspontja tehát, hogy akkor dadogással, de az életet élni kell. Nyelvre egyébként sem könnyen átváltható, mivel lényege az artikulálhatatlanság. Az elbeszélés — amennyiben sikeres — éppen hogy a megvalósult nem-dadogás, de ahogy Vida következetesen végighalad az emlékein és elmeséli őket, minden történet kanyarulatában ott van a zárójelbe tett dadogás. A könyv vége felé van egy rövid párbeszéd Vida és a tanára közt Ceaușescu dadogásáról. Annál a pontnál a szöveg egyedi belső lüktetésére gondoltam, és világos volt, hogy Vida megtalálta a *saját ritmusát* — ez a könyv ugyan nem a dadogásról szól, de a belső tulajdonságai által kétségtelenül magába sűríti a dadogás történetét.

Az *Egy dadogás története* olyan mű, amely kiemelkedik Vida tizenéves irodalmi termésből. Ezzel nem minőségbeli különbségre célzok, hanem topografikus hasonlatnak szánom a szóhasználatot. Az elbeszélés magába fogadja a korábbi művek szövedékeit. Ez a saját emlékekből építkező útleírás egyértelművé teszi, hogy a korábbi művek olyan események, motívumok gyújtópontjaiban keletkeztek, amelyek Vida sze-

mélyes történetének valós (vagy költött?) pillanataiban léteztek csak igazán. Így a kirajzolódó kép úgy fest, mintha az eddigi életmű ebben a metaregényben csatlakozna össze egy nagyobb test egységébe. Az *Egy dadogás…* önéletrajzi, vallomásos-elemző, önreflexív kerete — amint várható volt — jócskán foglalkozik az irodalommal és az írással mint praxissal, életvitellel és sorssal. És ha az irodalom sors, akkor irodalmi párhuzamok jelölik ki az utat. Az ismert toposzokkal, problémákkal, Vida párbeszédbe is lép: amott borozgatánk apámmal; ez nem olyan, mint ahogy megírta Tamási Áron; amaz olyan, mint Ottlik internátusa, csak éppen hogy mégolyanabb; a családregény és az írói emlékezés etikájában pedig Nádas és Esterházy megkerülhetetlen.

Az elbeszélés teste — nevezzük annak — az időben visszafelé megképződő összefüggések és történetek által jön létre. És ez a test a maga esetlegességével megmutatja a saját maga történetiségét is. Teszi ezt a nyelvi csonkasága, néhol esetlensége által. S annak ellenére, hogy *„valós nagyapáim unokája és az igazi apám fia szeretnék lenni most”* — írja Vida, mégis arra ítéltetett, hogy folyton az emlékek valószerű szilánkjai és az értelmezés fikciója között billegjen úgy, hogy maga sem tudja elválasztani egymástól a kettőt. Fejezetek segítik az olvasót, valamelyest tagolják az emlékezet parttalanságát, de az emlékezés és elmondás kettős működése alapjaiban meghatározza az elbeszélés szövevényességét. Ahogy a szöveg nyelviségéhez, talán ehhez sem árt egy tudatosabb olvasói hozzáállás. A fejezet gyújtópontjaitól asszociatív elágazások és több lépcsős, idősíkokat megmozgató és egymás mellé rendelő emlékező és elbeszélő folyamatok indulnak meg. Nyelvi szinten ezt Vida erőteljes, intellektuális és szubjektív elbeszélői hanggal oldotta meg, ami elsőre kiforratlannak tűnt, míg meg nem láttam a mintázatait. Az elbeszélés nyelvi anyaga a mentális műhelymunka — az emlékszilánkok, érzések, jelentések cserebomlásának — rusztikusan megmunkált tudatfolyama. Felvállalt és reflektált szubjektivitásból adódó egyenetlenségeinek dacára Vida egy jól kézben tartott, személyes, sűrű és hipnotikusan ritmizált elbeszélést tart ki végig. Érdemes a technikát közelebbről is megnézni: elmesél egy konkrét emléket, a lét egy otthonos (nem feltétlenül meghitt) mozzanatát, majd az emlékezés elkezdi magához rendelni annak a helyzetnek a számtalanszor megismétlődő variációit. Megszerelni valamit a ház körül, vendégségbe, disznóvágásra, vakációra menni vagy indiánosdit játszani — a megszámlálhatatlan variációk elkezdik elbeszélni magukat a hozzájuk tapadó nyelvvel. A szövegben pedig mindebből az érzelmi impulzusokat a létezés mindennapi ideológiáival összefűző retorikából az egyéni és közösségi identitás velejévé leszárított, jelen időben hosszan sorakozó, egymásba kapaszkodó csonka tagmondatok lesznek, amelyek esetleges önellentmondásai nem hiteltelenítik egymást, hanem épp ellenkezőleg; kijelölik a valóság referenciatartományát.

Vida Gábor nyelvi rekonstruálója, értelmezője, pszichológusa, antropológusa szüleinek, családjának, határon onnani magyaroknak és mindazoknak, akik anyanyelven olvassák. A kiés betelepítésekkel, menekülthullámokkal, a zárkózottsággal, a civilizáció erodációjával a közkeletű toposzoktól gyökeresen eltérő, valóságos és cizellált Erdély-kép bontakozik ki, ami miatt az *Egy dadogás története* kétségtelenül fontos „útikönyv” Erdély újrafelfedezéséhez. (*Magvető*, Budapest, 2017)

KOVÁCS ALEX

MONOSTORI IMRE: SZEKFŰ GYULA A VÁLTOZÓ IDŐKBEN Életmű — fogadtatás — utókor, 1913–2016

„De bármily ritka alkalom volna is rajzát adnunk, ez összefüggésben, egy romlatlan magyar jellemnek, célunk nem ez: Tisza István ép alakját a beteg kor sodrában kell szemügyre vennünk” — állapítja meg Szekfű Gyula az egykori miniszterelnökről 1920-ban megjelent nevezetes, *Három nemzedék* című munkájában. Egy nagyhatású, s bizonyos értelemben példátlan történészi pálya egyik fontos állomásán született ez a megjegyzés, és számtalan fontos, a 20. századi magyar történelem megértését célzó kérdés tehető fel, ha mindezt visszafordítjuk Szekfű politikai korszakokat átívelő életpályájára.

De mindenekelőtt is a legfontosabb: meg tudja-e őrizni a mai kor számára „ép alakját” Szekfű Gyula? Az a Szekfű, aki 1913-ban a *Száműzött Rákóczi* című könyvével levéltári forrásokat feldolgozva s hatalmas vitát kiváltva cáfolta a nemzeti romantikus történetírás Rákóczi-képét. A korabeli hivatalos konzervatív tudományos és politikai elit hevesen támadta a fiatal történészt, aki ekkor a fél évtizede induló irodalmi modernség, a Nyugat köre és a radikális polgári gondolkodók támogatására számíthatott. Majd a vesztes világháború és a bukott forradalmak után Szekfű megírja az előbb idézett *Három nemzedék*et, mely nem kisebb vitát generált, mint a Rákóczi-könyv, a fogadtatás azonban más előjelekkel történt, a baloldali radikalizmus és a liberális értelmiségiek csalódtak Szekfűben, míg ő a 20-as évektől egyre felívelő történészi pályát futott be, élvezte a miniszterelnök, Bethlen István és a kultuszminiszer,

Klebelsberg Kunó bizalmát. A *Három nemzedék* 1934-es bővített kiadásában azonban kritikusan fordult az általa ekkor már „neobarokk társadalomnak" nevezett Horthy-korabeli magyar viszonyokhoz, s elindult egy olyan politikai-gondolkodói pályán, mely az egyre inkább jobbra tolódó, s a hitleri Németországgal szövetséges kormányzat ellenzékeként szólalt fel az antidemokratikus tendenciákkal szemben. Ennek a közírói pályának a csúcsa az 1943–44-ben a Magyar Nemzetben közölt *Valahol utat vesztettünk* című cikksorozat. Véget ér azonban a háború, s 1945-ben az egykori polgári konzervatív történész a moszkvai magyar nagykövetségre kerül, s megírja *Forradalom után* című könyvét, melyben a háborús összeomlás utáni Magyarország számára a szovjet minta átvételét látja megoldásnak.

Mit tudunk kezdeni ma ezzel a rendkívül összetett, egyszerre jelentős tudósi, ellentmondásos közírói és esetenként morális kérdéseket is felvető 20. századi életpályával? Erre a kérdésre keresi a választ tavaly év végén megjelent monográfiájában Monostori Imre. Az elsősorban Németh László-kutatóként ismert irodalomtörténész ezúttal egy történészi életmű feldolgozására vállalkozott, s ahogy ez már könyvének bevezetéséből is kiderül: több mint harminc éves kutatómunka lezárása a kötet, melyet a Németh Lászlóval való foglalkozás, majd a korszak alaposabb megismerése motivált. Ennek a tájékozódásnak az első dokumentuma Szekfű születésének centenáriumán a tatabányai Új Forrás folyóirat által — melynek Monostori ekkor szerkesztője volt — összeállított emlékszám. A szerzőt régóta foglalkoztató problémahalmaz megértési kísérleteként is olvashatjuk tehát a *Szekfű Gyula a változó időkben* című testes, hatalmas forrásanyagot feldolgozó kiadványt, melynek egyik meghatározó aspektusa — maradva Monostori Imre elsődleges kutatási területénél — a Németh Lászlóval folytatott több felvonásos, a magyar társadalom, a válságba jutott középosztály megújítását célzó reformtörekvésekről szóló polémia.

Monostori Imre feldolgozásának módszertana alapvetően recepciótörténeti, a kortársi befogadásra, a Szekfű műveiről készült kritikák és a vitaszövegek feldolgozására, valamint az utókor értékeléseinek értelmezésére épít. Könyvének első részében azonban — miként a *Bevezető*ben megjegyzi — „Szekfű világképének, történetírói nézetrendszerének és nemzetpolitikai elveinek alapjait vizsgálja". Lényegében tehát azok a témák kerülnek terítékre már a bevezető fejezetekben, melyek a Szekfű személye és történészi, közírói életműve körüli több évtizedes vitákat is generálták. Ide tartozik a katolicizmus szerepe Szekfű történészi munkáiban, Széchenyi alakjának megrajzolása, a kiegyezés és a dualizmus korának megítélése, a Szent István-i államesze, valamint a Szekfű által koncipiált kismagyar–nagymagyar szemlélet ellentéte. A két legfontosabb téma azonban, mely a történész megítélésében ma is meghatározó: a történész-közíró zsidósághoz való viszonyának és antiliberalizmusának értékelése. Monostori Imre tehát nem kerüli meg a „kényes" kérdéseket sem, világosan argumentált, egyértelmű válaszai vannak a történészi vagy általában az értelmiségi közvéleményt Szekfű kapcsán foglalkoztató kérdésekre.

A könyv nagy részét kitevő recepciótörténeti fejezetekben pontosan kirajzolódnak azok a történelmi és politikai erővonalak, melyek Szekfű Gyula életművének befogadását a kezdetektől napjainkig (a monográfia időhatára 2016) befolyásolják. Többről van tehát szó, mint egyszerű historiográfiáról, az egész 20. századi magyar történelem dilemmái, esetenként zsákutcái kerülnek szóba a történészi életmű értelmezése és recepciójának feldolgozása során. Monostori Imre mindvégig objektivitásra törekszik, de az anyag feldolgozása során megismert személyiség rajza mégis leginkább a történész alakjának jelentőségét hangsúlyozó tanítványi körének (mindenekelőtt Kosáry Domokosnak) a Szekfűképéhez áll közel. Monostori Imre mérlege tehát a Szekfű-ügyben alapvetően pozitív, s bár kerüli az ítélkezést Szekfű felett, nem hallgatja el a problémás, főként a történész 1945 utáni pályájára, Mindszenty letartóztatásában játszott szerepére vonatkozó, nehezen megválaszolható morális kérdéseket felvető témákat sem. (*Pro Pannonia Kiadói Alapítvány,* Pécs, 2017)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

DR. SZEGŐ GYÖRGY: KÉT IMA EGY ISTENHEZ; A TÖBBI A TIED

A 2017-es Pozsonyi Piknik alkalmára a Múlt és Jövő Kiadó újra megjelentette dr. Szegő György önéletírását, amely ekkorra egy második kötettel is kiegészült. Az idén kilencvenedik életévét betöltő szerző életútja nemcsak majd egy évszázadon, emberöltőnél hosszabb korszakon ível át, hanem távoli világokat, mindenféle értelemben vett magasságokat és mélységeket is bejár. Az önéletrajz két kötetét önálló művekként is olvashatjuk, mégis fontos és tanulságos együtt szemlélni őket, hiszen a második kötet nem csupán folytatja és némiképp lezárja, hanem újra is gondolja, újraértelmezi az élettörténések folyamatát, s amennyire ez lehetséges, konklúziókat is megfogalmaz róluk. Az első kötet a tragikussá fordult gyermekkori éveket, az ifjú- és a felnőttkort beszéli

el, s a személyes sorsban elkerülhetetlenül megjelennek a 20. század szörnyűséges történelmi kataklizmái, a holokauszt rettenete, az ötvenes évek „szűrt levegője", az emigráció jogi és lelki akadályfutása, majd az újrakezdés, a külhoni letelepedés nehéz, de végül sikeres vállalkozása, a szakmai beteljesedés öntudatosan vállalt küzdelme.

A vidéki értelmiségi család gyermekeként — apja a környék jó nevű orvosa — Mezőberényben nevelkedik; a gondtalan, biztonságos gyermekkor szép emlékeiben felsejlenek a harmincas években már érzékelhető baljós jelek, ezekhez a családi harmónia egyre nyomasztóbb megbomlása is hozzájárul. Az asszimiláció iránt elkötelezett értelmiségi szülők a Rákóczianumban, egy pesti katolikus gimnáziumban taníttatják fiukat, ahol a szülői védettség alól kikerült, riadt kisfiú először szembesül megbélyegző, másságra kárhoztató előítélettel és rosszhiszeműséggel. A kötet címe — *Két ima egy istenhez* — a vallásra és identitásra vonatkozó egyöntetűség felszámolását emeli ki, hiszen minden egyéni és közösségi szenvedés eredője a mások által történő besorolás és az önmeghatározás között feszülő ellentét lesz. A nagytekintélyű gimnázium a magyar társadalom felső rétegének önző és kirekesztő magatartásmintáit közvetíti, a rideg környezet sem lelki, sem szellemi értelemben nem biztosít fejlődést. A kisgyerek tanulmányainak következő állomása a gyulai gimnázium: itt a kisvárosi középosztály antiszemitizmusa és tekintélyelvűsége „a politikai érettség korát" hozza el a nyiladozó elme számára. Az esztergomi ferences gimnáziumnak csak másfél évig, a németek bevonulásáig lehetett diákja, ez idő alatt azonban támaszra talál a szerzetes tanárok szolidáris, barátságos gondoskodásában, és szellemi fejlődése is szárnyra kap. 1944. április 1-jén véget ér a diákkor s vele együtt a gyerekkor is: Mezőberénybe hazatérve nemsokára szeretett édesanyjával és nagyanyjával gettóba kell vonulnia: apja ekkor már munkaszolgálaton van, ahonnan kalandos úton megszökik, ám a család szoros köteléke örökre megszakadt. A bevagonírozás, a szelekció után 1944. június 29-én, csütörtökön örökre elszakítják édesanyjától, ő maga pedig a 83598-as számmá torzítva vergődik át a lágerélet gyötrelmein. Megéri a felszabadítást, de az ötvenes években sem mentesül attól, hogy a rendszer ellenségének tekintsék, ezért hosszú vívódás után, fiatal házasemberként és orvoskutatóként az emigráció mellett dönt. Néhány évnyi izraeli tartózkodás után a fiatal házaspár Ausztráliába kerül, ahol a szakmai elismertetés és érvényesülés számtalan buktatóján át végül feleségével együtt otthont teremtenek, úgyszólván „révbe érnek".

Dr. Szegő György szakmai — nem csekély — hírnevét pszichiáterként alapozta meg, és önéletírásának különlegessége is ebből adódik. Emlékeit a személyes átéltség megrendültségével és hitelességével közvetíti, miközben szakavatott lélekbúvárként folyton értelmezve reflektál élete eseményeire. Holokauszt-túlélőként cipeli megpróbáltatásai emlékét, de a saját jelenére és a mai kor állapotára vonatkozóan is képes értelmezni azokat: a lágerbe való megérkezés sokkoló zűrzavara és a szelekció utáni szétszakításuk jelenti számára a szenvedés csúcspontját, fájóbbnak nevezi a halálnál is. Az önéletírásban újra és újra feleleveníti a gettóban, majd a lágerben megélt pillanatokat; ezek az élet későbbi helyzeteiben váratlanul, önkéntelen analógiaként bukkannak fel, kontrollálhatatlanul vetülnek rá az új konstellációban előadódó léthelyzetekre, minduntalan emlékeztetnek és újraidézik a traumákat, amelyeket elfeledni nem, csak feldolgozni lehet, azazhogy állandó jelenlétükkel együtt kell megtanulni élni.

A többi a tied: ezzel a valóságosan is elhangzó végrendelettel jelölte a szerző önéletírásának második kötetét, amely az öregkor tűnődéseit, előre- és visszapillantó újraértelmezéseit, feleségének, élet- és sorstársának betegségét, az elmúlással való közös szembenézést, majd az özvegyi lét kínzó magánya után az újra megtalált társ örömét beszéli el. Az elmesélt események ritmusa és intenzitása is okozza, hogy az előző kötet áradó mesefolyamával szemben itt egy jóval lelassultabb, szemlélődőbb hangulatú, erősebben önreflektív szöveg született, a pszichiáter „öndiagnosztizálása" is gyakrabban kap hangot, miközben az elmúlás ontológiai kérdésfeltevéseit sem kerüli el. Az emlékező számára fontos szervezőelv az idő, pontosabban annak állandó, tudatos észlelése: az első kötet római számmal jelölt fejezeteiben meséli el, hogyan segítette a lágerbeli túlélésben az a mentális (és egyben pszichikai) erőfeszítés, hogy számon tartsa a napokat, a dátumot. Az időskori emlékeket ezzel szemben már nem számok sorolják, hanem egy — szinte kényszeresen felbukkanó — óra képe és hangja, amelynek ketyegése — hol gyorsabban, hol lassabban — folyton figyelmeztet „a nagy idő" múlására.

A hosszú évtizedek élményeit, az elmúlt évszázad minden rossz és jó tudását átitatja a megbékélés bölcs, öregkori szándéka, békekötése azonban nem a szokásosan elvárt, ám lélektani értelemben hiteltelen generális megbocsátás gesztusa: miközben határozottan elutasítja a kollektív bűnösség és vád eszméjét, azt is kinyilvánítja, hogy nincs általánosan adható felmentés, igazolás: vannak bűnösök és vannak ártatlan áldozatok. Az egyéni felelősség nehéz, de méltó emberi feladata mindenkire érvényes. (*Múlt és Jövő Kiadó,* Budapest, 2017)

BENKŐ GITTA

SOMMAIRE

TIBOR GÖRFÖL: Méditation sur Pâques

La mémoire d'Iván Mándy (1918–1995)

LÁSZLÓ RÓNAY: A la recherche d'Iván Mándy
ÉVA HÓZSA: Sur les nouvelles d'Iván Mándy
PÉTER FODOR: Nom, mémoire, football dans les textes d'Iván Mándy
MIKLÓS GYÖRFFY: Notes sur les dernières nouvelles d'Iván Mándy
■ Poèmes de Zoltán Egressy, Béla Markó et Zsuzsa Takács
■ Entretien avec la poète Zsuzsa Takács

INHALT

TIBOR GÖRFÖL: Meditation über Ostern

Erinnerung an Iván Mándy (1918–1995)

LÁSZLÓ RÓNAY: In der Suche nach Iván Mándy
ÉVA HÓZSA: Über die Erzählungen von Iván Mándy
PÉTER FODOR: Name, Erinnerung, Fußball – in den Texten von Iván Mándy
MIKLÓS GYÖRFFY: Notizen über die späten Erzählungen von Iván Mándy
■ Gedichte von Zoltán Egressy, Béla Markó und Zsuzsa Takács
■ Gespräch mit der Dichterin Zsuzsa Takács

CONTENTS

TIBOR GÖRFÖL: Meditation on Easter

Memory of Iván Mándy (1918–1995)

LÁSZLÓ RÓNAY: In Search for Iván Mándy
ÉVA HÓZSA: About the Short Stories by Iván Mándy
PÉTER FODOR: Name, Memory, Soccer – in the Texts by Iván Mándy
MIKLÓS GYÖRFFY: Notes on the Late Short Stories by Iván Mándy
■ Poems by Zoltán Egressy, Béla Markó and Zsuzsa Takács
■ Interview with the Poet Zsuzsa Takács

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ
Felelős szerkesztő: PUSKÁS ATTILA Főszerkesztő-helyettes: GÖRFÖL TIBOR
Szerkesztők: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, VÖRÖS ISTVÁN
Szerkesztőbizottság: HAFNER ZOLTÁN, HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ
Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024;
Nyomdai munkák: Séd Könyvkiadói Kereskedelmi és Nyomdaipari Kft., Ügyvezető igazgató: Dránovits István
Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: http://www.vigilia.hu; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.
A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.
A Vigilia csekkszámla száma: OTP V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 6.000,– Ft, fél évre 3.000,– Ft, negyed évre 1.500,– Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 6.000,– Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,– USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.
SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA
KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány a Közjóért

Nemzeti Együttműködési Alap

Ára: 600 Ft

VIGILA

SZEMLE

- Könyvek között. Vasfüggöny mögött
- „Balkezében is elfér a világ". Kiállítás és könyv Ferenczy Béni utolsó alkotókorszakáról
- Anna. Változatok székely asszonysorsra. A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum kiállítása a Nemzeti Múzeumban

HEGEDŰS GYÖNGYI — A pont felett
PATAK MÁRTA — Enyhítő körülmények között
VIDA GÁBOR — Egy dadogás története
MONOSTORI IMRE — Szekfű Gyula a változó időkben
DR. SZEGŐ GYÖRGY — Két ima egy istenhez; A többi a tied

A SZEMLÉKET ÍRTÁK — Benkő Gitta, Kovács Alex, Mohay Tamás, Páli Attila, Prohászka László, Rónay László, Szénási Zoltán és Tanos Márton

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Olvasáskultúra az iskolában
- In memoriam Vasadi Péter
- Bacsó Béla, Csejtei Dezső, Fűzfa Balázs, Gloviczki Zoltán, Kálmán Peregrin és Papp Miklós tanulmánya
- Czigány György, Falcsik Mari, Fecske Csaba, Halmai Tamás, Máthé Andrea és Vörös István írása

nka
Nemzeti Kulturális Alap

18004
9 770042 602005